

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

A'RÂF, HİCR VE TÂHÂ SURELERİ BAĞLAMINDA
İNSANDAKİ SONSUZLUK DÜŞÜNCESİ VE İNSANIN
İMTİHANI

YAZAR

ELİF GÜMÜŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. SADIK KILIÇ

ORDU- 2022

TEZ KABUL SAYFASI

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

ELİF GÜMÜŞ

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ, TEMEL İSLAM BİLİMLERİ A'RÂF, HİCR VE TÂHÂ SURELERİ BAĞLAMINDA İNSANDAKİ SONSUZLUK DÜŞÜNÇESİ VE İNSANIN İMTİHANI ELİF GÜMÜŞ

Sonsuzluk düşüncesi hem insanlığın en temel düşüncelerinden hem de felsefe ve teolojinin paydaş olduğu konulardan biridir. İnsan, bu düşüncenin kendisi kadar, aynı zamanda bu fikrin nereden kaynaklandığı ve sonsuzluğun nasıl elde edileceği fikrini de düşünegelmiştir. Tarihin seyrinde bazen sonsuzluk iksiri bazen de âb-ı hayat arayışıyla birlikte karşımıza çıkan ölümsüzlük isteği meselesinin özünde, insanın ölüme olan bakışının etkili olduğu da söylenebilir. Bir hedefi de hayata anlam katmak olan din ise özellikle insanın hiçbir çıkış yolu bulamadığı konulara dair sunduğu çözüm yollarını, en temel akide olarak belirlemiştir. İslam dininin üç temel akidesinden biri olan ahiret inancı da insanın zihnini en çok meşgul eden konuda, insana bir çıkış yolu göstermektedir.

Çalışma, “Giriş”, “İmtihan Olgusu ve Sonsuzluk Arayışı”, “Kur’an’da Sonsuzluk” ve “Sonsuzluk Anlayışının İnsan Yaşamındaki Yansıması” bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin amacı, kapsamı, önemi ve yönteminden bahsedilmektedir. Sonrasında Kur’an’da imtihan ve sonsuzluk anlamına gelen kelimeler incelenmiş ve Kur’an’daki kullanımlarına dikkat çekilmiştir. Sonsuzlukla olan imtihanın en temel örneklerinden biri olduğunu düşündüğümüz yasak ağaç meselesi ve Kitâb-ı Mukaddes’teki ve Kur’an’da bu konunun ele alınışı yine bu bölüme dahil edilmiştir. Ardından gelen bölümde Kur’an’da sonsuzluk düşüncesine sebep olduğunu düşündüğümüz elest bezmi, meleklere verilen secde emrinin geçtiği yer ve yasak ağaç meselesini anlatan ayetleri barındıran A’raf, Hicr ve Tâhâ sureleri incelenmiş ardından bu olaylar, tefsirlerden elde edilen bilgilerle değerlendirilmiştir. Son bölümde de sonsuzluk anlayışının insan yaşamındaki bir yansıması olan, ahiret inancı ve yararları anlatılmış, bu şekilde de çalışma nihayete erdirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din, İnsan, Ölüm, Ölümsüzlük, İmtihan.

ABSTRACT

MSc THESIS, BASIC ISLAM SCIENCES

“THE IDEA OF ETERNITY IN MAN AND THE TEST OF MAN” IN THE CONTEXT OF “A’RÂF, HĪJR AND TÂHÂ” SURAHS

ELIF GUMUS

The idea of eternity is both one of the most basic thoughts of humanity and one of the embodiments of philosophy and theology. As far as this thought itself, man has also thought about where this idea originated and how eternity was handled. Religion, which aims to add meaning to life, has determined the solutions as the most basic creed, especially in cases where people cannot find any way out. Belief in the hereafter, one of the three basic creeds of the religion of Islam, also shows people a way out about the issue that occupies the soul mind the most.

The study consists of the reasons for “Introduction”, “Test Case and Seeking Infinity”, “Infinity in the Qur'an” and “The Reflection of the Understanding of Infinity in Human Life”. The purpose, scope, use and method of the introduction thesis are mentioned. Then, the words that mean test and eternity in the Qur'an are examined and attention is drawn to their use in the Qur'an. The issue of the indelible forbidden tree, of which the test with eternity is one of the most basic examples, and the handling of these events in the Bible and the Qur'an are still included in this section. In the following time, the A'raf, Hijr and Taha surahs, which contain verses about the betrayal of attainment, the place where the prostration order given to the angels takes place, and the arrangement of the forbidden tree, are examined because it causes the thought of eternity in the Qur'an, and these events are evaluated with the information obtained from the commentaries. Finally, the belief in the hereafter, which is a type of the understanding of eternity in human life, and its benefits are explained, and the study is concluded in this way.

Keywords: Religion, Human, Death, Immortality, Test.

TEŞEKKÜR

Bu araştırmanın konusu, çalışmaların yönlendirilmesi, araştırma sonucu elde edilen verilerin değerlendirilmesi ve yazımı aşamasında yapmış olduğu büyük katkılarından dolayı tez danışmanım ve manevi destekçim Sayın PROF. DR. Sadık KILIÇ'a, hayatımın her evresinde bana destekçi olan, her türlü zorlukta benden desteklerini esirgemeyen ve dualarıyla manen elimden tutan pek saygıdeğer anneme ve aileme, konuda öneri ve eleştirileriyle yardımlarını gördüğüm hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Elif GÜMÜŞ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ KABUL SAYFASI	ii
ETİK BEYANI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
1.1 Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	1
1.2 Araştırmanın Önemi	2
1.3 Araştırmanın Yöntemi	2
2. BİRİNCİ BÖLÜM: İMTİHAN OLGUSU VE SONSUZLUK ARAYIŞI	4
2.1 İmtihan/ Sınama Manasına Gelen Kelimelerin Analizi	4
2.1.1 Kök Anlamı Sınamak Olan Kelimeler	5
2.1.1.1 Fitne Kelimesi	5
2.1.1.2 Bela Kelimesi.....	7
2.1.1.3 İmtihan Kelimesi.....	9
2.1.2 İmtihan Olgusunun Değerlendirilmesi.....	10
2.1.3 İnsan Niçin Sınanmaktadır?	12
2.2 İnsan İçin İlk İmtihan: Yasak Ağaç Meselesi	13
2.2.1 Hz. Âdem ve Eşi/ Havva	13
2.2.2 Kitâb-ı Mukaddese Göre Yasak Ağaç Olayının Anlatımı	15
2.2.3 Kur'an'a Göre Yasak Ağaç Olayının Anlatımı	18
2.3 Sonsuzluk Kavramı ve Sonsuzluk Düşüncesi.....	21
2.3.1 Ayetlere Göre Sonsuzluğa İşaret Eden Kelimeler	22
2.3.1.1 “ابد” Ebed Kelimesi.....	22
2.3.1.2 “خلد” Huld Kelimesi.....	25
3. İKİNCİ BÖLÜM: KUR'AN'DA SONSUZLUK	30
3.1 A'râf, Hicr ve Tâhâ Surelerinin Tanıtımı	30
3.1.1 A'râf Suresinin Genel Tanıtımı	30
3.1.2 Hicr Suresinin Genel Tanıtımı.....	33
3.1.3 Tâhâ Suresinin Genel Tanıtımı.....	35
3.2 Kur'an'a Göre İnsandaki Sonsuzluk Düşüncesinin Etkili Olduğu Düşünülen Olayların İncelenmesi	36
3.2.1 Elest Bezmi ya da Kâlû Bela	37
3.2.2 Meleklerle Verilen Secde Emri ve İblisin Kovulması	42
3.2.2.1 Söz Konusu Olayı Anlatan Ayetler	43
3.2.3 Hz. Âdem'e İmtihan Olan Yasak Ağaç Meselesi.....	47
3.3 İlgili Ayetler Bağlamında İnsanın Sonsuzluk İsteğinin ve Sonsuzluk İmtihanının Değerlendirilmesi	52
4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SONSUZLUK ANLAYIŞININ İNSAN YAŞAMINDAKİ YANSIMALARI	54
4.1 Ahiret İnancı	54
4.1.1 “Ahiret” Kelimesinin Anlamı	54
4.1.2 Ahiret İnancının Dinlerdeki Yansıması	55
4.1.3 Ahiret İnancının İnsanın Pratik Hayatına Yansımaları	57

4.1.3.1	Hayatı Anlamlandırmaya Katkısı.....	57
4.1.3.2	İnsan Hayatını Disipline Etme	58
4.1.3.3	Problemlere Karşı Baş Etmeyi Öğretme	59
4.1.3.4	Sonsuzluk İsteğine Karşılık Vermesi	60
5.	SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	62
	KAYNAKLAR	64
	ÖZGEÇMİŞ.....	71

KISALTMALAR

a.s	: Aleyhisselam
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Hız.	: Hazreti
r.a	: Radıyallahü Anh
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.s.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
s.nşr	: Sadeleştirilmiş Neşr
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve Saire

1. GİRİŞ

Din ve felsefe, benzer konuları işlemeleri açısından ortak paydaya sahip iki önemli alandır. Dinin ön plana çıkardığı ve özellikle üzerinde durduğu konular, insanın düşünce yapısından ve sorularından beslenen felsefenin de kendine konu edindiği meselelerden olmuştur. “Neden varım?”, “Nasıl var oldum?”, “Ölüm nedir?”, “Ölüm sonrası ne olacak?” düşünceleri, insanın hiçbir kaynaktan yardım almadığı sürece hayatı anlamlandırmakta zorlandığı sorulardan yalnızca bir kaçıdır. Bu sorulara doğru kaynaktan cevaplar bulmadığı sürece de insanın zihnini meşgul etmeye ve hatta karamsarlığa sürüklemeye devam edecektir.

Alimlerin yaptığı din tanımlarında geçen “dünya ve ahiret saadetine kavuşturma” ifadesi, dinin insan hayatındaki konumunun ne denli gerekli ve önemli olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Bu sebeple tezde, belki fitrat gereği zihinde bulunan sorulardan biri olan, sonsuz olmayı isteme düşüncesi, İslam dininin ana kaynağı olan Kur’an ayetleri ekseninde ele alınmış ve sonsuzluğu vadeden ahiret inancıyla da desteklenerek anlatılmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bir hayat kitabı olan Kur’an, çözüme kavuşturamadığımız konuların, bir anlam zeminine oturtulmasına yardımcı olmakta ve özel olarak “Kur’an’ın yorumlanması” manasındaki tefsir de ayetler ışığında, hayatın yorumlanmasına yardım etmektedir. Bu tezde amaç, sonsuzluk düşüncesinin nedeni olarak Kur’an’da aktarılan olaylardan kaynaklanabileceği fikrini, delilleriyle ortaya koymaktır. Bu sebeple de insanın anlam arayışına girdiği konulardan biri olan “Sonsuzluk düşüncesinin kaynağı” meselesine, Mekkî surelerden olan A’râf, Hicr ve Tâhâ sureleri bağlamında açıklamalar getirilmeye çalışılacaktır. İnsandaki sonsuzluk düşüncesinin, “Elest bezmi ve Hz. Adem’in yasak ağaca yaklaşması anında, insanın bu alemi yani sonsuzluk alemini tecrübe etmesinden ya da Hz. Âdem yaratıldığında, meleklerin secdeyle emrolunması ve iblisin buna karşı durması olaylarındaki yaşanan ortam ve zaman itibarıyla, Tanrısal düzlemde olunmasından” ileri geldiği düşüncesi temellendirilmeye gayret gösterilecektir. İmtihan olgusu ise insanın sonsuzluktan kopuşu bağlamında ele alınacak ve ebedileşme arzusunun, insan için en büyük imtihanlardan birini teşkil etmesi şeklinde değerlendirilecektir. Son olarak da

insanda var olan bu sonsuzluk isteğinin insan hayatına yansımaları, ahiret inancı bağlamında anlatılacaktır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Bu çalışmayla, yaşanan ortam ön plana çıkartılarak elest bezmi, Hz. Âdem- Hz. Havva'nın yasak ağaca yaklaşımları ve meleklerin Hz. Âdem önünde secde etmeleri olayına, farklı bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılacaktır. Böylece insanın benliğinden gelen sorularına veya isteklerine, Tanrısal düzlemde ve zamanın olmadığı düzlemde ya da söz konusu edilecek bir zamanın bulunmadığı bir yerde yaşanan olaylarda karşılık bulduğuna dikkat çekilecektir. Sonsuzluk düşüncesinin kaynağı ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde¹, Kur'an'da anlatılan olayların bu konuyla bağlantılı olarak değerlendirilmediği görülür. Bu da tezin, insana farklı bir bakış açısı kazandırabileceği, Kur'an'ın farklı bir açıdan okunmasına katkı sağlayabileceği ön görülerek ve ilmi açıdan önemli olabileceği düşünülerek hazırlanmasına sebep olmuştur.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmamızda sonsuz olma isteğinin bir imtihan olduğunu düşündüğümüz için, öncelikle imtihan olgusu ele alınacaktır. Bu sebeple Kur'an'da imtihan anlamına gelen kelimeler tespit edilecek ve kavramsal analizleri yapılacaktır. Ardından yine Kur'an'da geçen ve sonsuzluk anlamına gelen kelimeler tespit edilerek değerlendirilecektir. Bu iki konunun yani imtihan ve sonsuzluk düşüncesinin, ilk nüvesi olarak addedilebilecek yasak ağaç meselesi, imtihan merkezli ele alınacak ve ardından genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Yerli ve yabancı kaynaklardan tezimizle alakalı kitap, makale, sözlük ve tefsirleri, belli bir ayrıma gitmeden inceleyerek, farklı bakış açılarıyla konu açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca internet ortamına aktarılan kaynaklardan da yararlanarak, kaynak zenginliği artırılacaktır. Böylece konumuzla alakalı bilgiler, geniş çaplı tespit edilecektir. İlgili kaynaklardan okumalar yapılacak, konu geniş bir perspektiften ele alınacaktır. Daha önceden yapılan çalışmalar incelenerek "İnsandaki sonsuzluk düşüncesi ve insanın imtihanı" hakkında elde edilen bilgiler analiz edilecektir. Elde edilen bilgiler ışığında tefsire dair yazılan kaynaklardan, A'râf, Hicr ve Tâhâ surelerinin genel tanıtımı yapılacak,

---

¹ Temel İslam Bilimleri- Felsefe ve Din Bilimleri bölümünde yapılan tezler incelenerek bu sonuca varılmıştır.

daha sonrasında konumuzla bağlantılı olan ayetler değerlendirilecektir. Son olarak da insandaki bu sonsuzluk dūşüncesinin, dünya hayatındaki yansımalarından ahiret inancı ele alınacak ve insana sağladığı faydalara değinilecektir.

2. BİRİNCİ BÖLÜM: İMTİHAN OLGUSU VE SONSUZLUK ARAYIŞI

Şeyh Galib'in "zübde-i âlem" olarak nitelendirdiği, mikro kozmos olarak da modernize bir ifadeyle tarif edilen insan, isminin içerisinde saklanmış bir yapıya sahiptir. Öyle ki "insan" kelimesinin aslına bakıldığında, yazılan tezin konusuyla bağlantılı olarak, yapılan yorumlar içinde bize göre en dikkat çekici yorum, "unutmak" manasındaki "nisyan" kelimesinden türemiş oluşudur. İsminde kendi hakikat ve mahiyetini barındıran insan, İbn Abbas'a dayandırılan bir rivayete göre Allah'a verdiği ahdi unuttuğu için bu isimle müsemmadır² ve belki de bu sebeple ahdini unutan insana, hakikat imtihanlarla hatırlatılacaktır.

Bu bölümde daha dünyaya gönderilmeden evvel insan için başlamış olan imtihanın, Kur'an'daki kullanımları incelenip yorumlanacak ve genel olarak da tezimizde, insanın ilk imtihanı olarak değerlendirilen Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten çıkarılmalarına sebep olan olayın, Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes'teki anlatımları karşılaştırılacaktır. Sonrasında ise insandaki sonsuzluk düşüncesinin kavramsal analizi yapılarak sonsuzluk düşüncesi ele alınacaktır.

2.1. İmtihan/ Sınama Anlamına Gelen Kelimelerin Analizi

Kur'an'da imtihan konusunun geçtiği ayetler incelendiğinde, bizzat kök anlamı denemek/sınamak olan "İmtihan, Fitne ve Bela (belv)" kelimelerin daha çok kullanıldığı, fakat bunların yanında asıl anlamı olmasa da mecazen söz konusu manaya işaret eden "İlm³, Nazar⁴, Ru'yet⁵ ve Ceza⁶" kelimelerinin kullanıldığı görülür⁷. "Temhîs⁸ ve Meyz/ Temyiz⁹" kelimelerininse, kullanıldığı yerden kaynaklanarak deneme manasına geldiği, gözlerden kaçırılmaması gereken bir noktadır.

² İlhan Kutluer, "İnsan", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), XXII: 320.

³ Bkz. Âli İmrân 3/ 140, "وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَيُعَلِّمُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذُ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ", "O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz ki Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın ve uğruna şehitleri olsun diye" anlamında kullanılarak, sınıyarak ortaya çıkmasının mecazi bir şekilde ifade edildiğini düşünmekteyiz.

⁴ Neml suresi 27/ 27'de "قَالَ سَتَنْظُرُونَ أَصَدَقْتُمْ مَمْ كُنْتُمْ مِنَ الْكَاذِبِينَ" ifadesi, "Doğru mu söylüyorsun yoksa yalancılardan biri misin, göreceğiz" anlamına gelerek, mecazen imtihan etmeye ya da sınanmaya delalet ettiğini düşünmekteyiz.

⁵ Tevbe 9/ 94' te geçen "وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ" ifadesindeki ru'yet kelimesinin müzari hali, bilmek manasında kullanılarak mecazen, yaptıkları amellerinin izlenerek sınanacakları manasına delalet etmektedir.

⁶ Bkz. Necm 53/ 31

⁷ Süleyman Kaya, *Kur'an'da İmtihan* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 23.

⁸ Ebu'l Kasım Huseyn b. Muhammed b. el- Mufaddal er- Ragıp İsfehani, *Müfredat'ü Elfazi'l-Kur'an*, 4. (Dımeşk: Dar'ul Kalem, 2009), 761.

⁹ İsfehani, *Müfredat'ü Elfazi'l-Kur'an*, 783.

2.1.1. Kök Anlamı “Sınamak” Olan Kelimeler

Burada kök anlamı itibariyle “sınamak” manasına gelen kelimeler, Kur’an’daki kullanım sıklığına göre sıralanarak aktarılacaktır. Buna göre sırasıyla, Kur’an’da 60 ayette geçen “fitne” kelimesi, 37 ayette geçen “bela” kelimesi ve 2 yerde geçen “imtihan” kelimesi açıklanacaktır.

2.1.1.1. Fitne Kelimesi

Bu grubun içinde yer alan kelimelerden ilki “Fitne” dir. Türkçe’deki kullanımıyla karşılaştırıldığında kelimeye verilen en önemli anlamlardan olan “imtihan ve baskı/işkence” anlamının Türkçe’de kullanılmadığı görülür¹⁰. Türkçe’ de her ne kadar azdırmak, baştan çıkarmak, karışıklık, bir gönlü aşka düşürmek¹¹ vs. gibi anlamlarda kullanılarak, anlam daralması yaşamış olsa da, kelimenin Arapçadaki kullanımını genişletir. Esas kullanımını, hakikisini sahtesinden ayırmak için altını veya gümüşü ateşte eritmek¹² anlamında olan kelime, insanların ateşe girmesi¹³ ve somunun/ ekmeğin ateşte pişirilmesi için de kullanılır¹⁴. Yine aynı kökten türemiş olan “الْفِتْنُ” (el-Fetnu) kelimesi, ateşte bir şeyin kâğıt gibi yanmasını ifade eder¹⁵. Yanmayla bağlantılı olarak, siyah taşlara “الفتين” (el- Fetîn) ve siyahi kölelere de “مفتونة” (el- Meftûne) denir. Bunların haricinde, insanların düşünce ayrılıklarına, zulme, bir kimsenin başına gelenler sebebiyle aklını ve malını kaybetmesine “أُفْتِنَ” (Üftine), kendisinde delilik emareleri görülenlere “المفتون” (el- Meftûn), haktan sapıp hataya ve günaha düşene, şeytana “فَاتِنَ” (Fâtin), hırsız ve kuyumcuya “فَتَّانَ” (Fettân), münker ve nekire “فَتَّانَا الْقَبْرِ” (Fettâne’l Kabr), İslam’ın ilk devirlerinde güçlü, acımasız, zalim kâfirlerin, zayıf mü’minlere yapmış oldukları eziyete¹⁶ de bu kökten türeyen kelimelerle gösterimde bulunulmuştur. Ayrıca kelimenin,

¹⁰ Emrullah İşler, “Fitne Katilden Beter mi? -Fitne Kelimesi ve Türkçe’ye Çeviri Sorunu”, *İslâmiyât* II/2 (İslâm ve Demokrasi özel sayısı) (1999): 140.

¹¹ Şemsettin Sami, *Kamûs-i Türkî* (Dersaadet (İstanbul): İkdâm Matbaası, 1317), 981.

¹² İsfehani, *Müfredat’ü Elfazî’l-Kur’an*, 623.

¹³ Bkz. Zâriyât 51/13

¹⁴ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebu’l Fadl Cemaleddin İbn Manzur, *Lisanü’l Arab* (Beyrut: Dar’us Sadr, t.y.), 3: 320.

¹⁵ Ebû Abdirrahmân Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l Ayn* (Beyrut: Daru’l Kütübü’l İlmiye, 2003), 3: 301.

¹⁶ İbn Manzur, *Lisanü’l Arab*, 3: 317-320.

sıkıntıdan en kısa sürede kurtulabilmek adına bulunan çare¹⁷ şeklinde bir anlamı da vardır.

Kur'an'ın 34 yerinde bizzat "Fitne" olarak kullanılan kelime, 26 ayette de müştak haliyle geçer¹⁸. Bu 60 ayetin 27'sinde de imtihan manasında kullanılır. "الْفِتْنَةُ" (el- Fitnetü) kelimesi Bakara 2/102, Enfâl 8/28, İsrâ 17/60, Enbiyâ 21/35 ve 111, Hac 22/53, Furkân 25/20, Sâffât 37/63, Zümer 39/49, Kamer 54/27, Mümtehine 60/5, Teğâbun 64/15 ve Müddessir 74/31'de; "فِتْنَتُكَ" (Fitnetük) kelimesi A'râf 7/155'de; "فِتْنَتَا" (Fetannâ) olarak En'âm 6/53, Tâhâ 20/85, Ankebût 29/3, Sâd 38/24 ve 34, Duhân 44/17 ve Tâhâ 20/40'da; "لِنَفْتِنِهِمْ" (li neftinehüm) Tâhâ 20/131 ve Cin 72/17'de; "فُتِنْتُمْ" (Fütintüm) Tâhâ 20/90'da; "نُفْتِنُونَ" (Tüftinûn) haliyle Neml 27/47'de; "يُفْتِنُونَ" (Yüftenûn) şeklinde Tevbe 9/126 ve Ankebût 29/2'de ve "فُتُونَا" (Fütûnen) olarak da Tâhâ 20/40'da "imtihan /sınamak" anlamıyla kullanılmıştır¹⁹.

Aynı kökten türeyen kelimelerden "الْفِتْنَةُ" (el- Fitnetü) Bakara 2/191-193-217, Nisâ 4/91, Enfâl 8/39, Yûnus 10/85 ve Ankebût 29/10' da "baskı, işkence" anlamında; Âl-i İmran 3/7, Enfâl 8/73 ve Tevbe 9/47-48'de Türkçe'de de bizzat kullanılan "fitne, karışıklık, kargaşa" anlamında; Mâide 5/71, Hac 22/11 ve Nûr 24/63'de "bela, musibet"; Enfâl 8/25 ve Zâriyât 51/14' de "azap etme"; Tevbe 9/49'da "günaha düşme" ve Ahzâb 33/14' de "savaşma", Mâide 5/41'de "yoldan çıkarma, şaşırtma" ve Enâm 6/23' de "bahane, mazeret" anlamında kullanılmıştır²⁰.

"بِفَاتِنِينَ" (bifâtinîn) şekliyle Sâffât 37/162' de "saptırma" anlamında; "المفتون" (el-Meftûn) haliyle Kalem 68/ 6' da "aklı bozuk, deli" manasında; mâzinin malum çekimi olan "فَتْنٌ" (Fetene), Hadîd 57/ 14, Bürûc 85/10' da ve meçhul çekimi olan "فُتْنٌ" (Fütine) Nahl 16/110' da "işkence, baskı" anlamında kullanılmıştır²¹.

Kelimenin müzârî malum çekimi olan "يَفْتِنُ" (Yeftine) kelimesi Nisâ 4/101, Yûnus 10/83'de "işkence, eziyet"; A'râf 7/27 ve Maide 5/49 ve İsrâ 17/ 73'de "aldatmak,

¹⁷ Bilal Temiz, "Kur'an'a Göre İmtihan Kavramının Semantik İzahı ve İnsan İçin Önemi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* III/1 (2003): 259.

¹⁸ Muhammed Fuad Abdulkaki, "el-Mu'cem'ul Müfehres li Elfâz'il Kur'an-ı Kerim", *F-T-N* (Dar'ul Kütübi'l Mısriyye, 1945), 511-512.

¹⁹ İşler, "Fitne Katilden Beter mi? -Fitne Kelimesi ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu", 141.

²⁰ Abdulkaki, "el-Mu'cem'ul Müfehres li Elfâz'il Kur'an-ı Kerim", 1945, 512.

²¹ Kelimelerin ayet içindeki anlamları, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan "Kur'an Yolu Meâli"nden alınmıştır.

kandırmak, saptırmak”; meçhul çekimiyle de Zâriyât 51/ 13’ de de “ateşe atılmak” anlamında kullanılmıştır²².

Kısaca değerlendirmek gerekirse fitne kelimesine, Türkçe ‘de, bir kimseye ya da bir şeye, zarar verici nitelikte etki etmek ve onu kötü manada kullanmak gibi bir mana verildiği görülür. Arap dilinde ise “f-t-n” kökünden türeyen kelimeler incelendiğindeyse hem olumsuz bir mana içerdiği hem olumsuzluğu temsil ettiği varsayılan siyah renk gibi bir özelliğe sahip olanlar için kullanıldığı hem de görünüş itibariyle menfi bir olay için, içerik itibariyle müspet bir gaye güdülmesi ve bu sebeple de adeta bir terbiye aracı olarak görülmesi söz konusudur. Kur’an’daki kullanımlarına gelindiğinde, her iki dildeki manaların sentezinden çıkan “imtihan etmek, saptırmak, günaha düşürmek, ateşe atılmak” gibi anlamlarda kullanıldığı görülür.

2.1.1.2. Bela Kelimesi

Kök anlamı itibariyle “imtihan etmeyi” de ifade eden bir diğer kelime “Bela” sözcüğüdür. Türkçe’de de “içinden güçlkle çıkılan durum, insana sıkıntı ve zarar veren olay, hak edilmiş olan ceza gibi anlamlara gelir²³. Kelimenin Arapça’daki kullanımı incelendiğinde, “imtihan” anlamı haricinde, farklı anlamlara geldiği de görülür. Bunlardan ilki “بَلِيَّةٌ” (beliyyetün) kelimesidir ve sahibi öldüğü vakit, mezarının başına bağlanan, ölünceye kadar açlığa ve susuzluğa terk edilen deve için kullanılır²⁴. Yine “بلي الثوب” (beliye’s sevbi) terkindeki “بلي” (beliye) kelimesi, elbisenin eskidiğini bildirmek için kullanılır. Bir kimse hakkında “بَلَوْتُهُ” (belevtühü) dendiğinde, “Ben onu çokça sınyarak eskittim” manası ifade edilmiş olur²⁵.

Yol, yolcuyu yorduğunda yani onu yıprattığında ise, yol yorgunluğu ve yol çilesi anlamındaki “بَلْوُ سَفْرٍ” (bilvü sefrin) deyimi kullanılır²⁶. Ayrıca bir kimseye isabet eden gam ve keder, yine bela kelimesiyle karşılanır. Teklif ve sorumluluk, farklı vecihlerle, yine bela olarak isimlendirilir. Bu vecihlerden ilki, beden üzerinde oluşan bir meşakkattir.

²² Bkz. Kur’an Yolu Meâli.

²³ Yusuf Çelik, “Kur’an ve Hadislerde Belâ Kavramının Anlam Alanı Üzerine Semantik Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (2007): 162.

²⁴ Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’küb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü’l Muhîr*, 8. baskı (Lübnan: Müessesâtü’r Risale, 2005), 1264.

²⁵ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebu’l Fadl Cemaleddin İbn Manzur, *Lisanu’l Arab* (Beyrut: Dar’us Sadr, t.y.), 14: 84.

²⁶ İsfehani, *Müfredat’ü Elfazi’l-Kur’an*, 145.

İkincisi Muhammed suresi 31. ayette de ifade edildiği üzere, insanlara sorumluluk yüklenerek onları denemektir²⁷.

Aynı kökten türeyen “الإبلاء” (el-İblâü) kelimesi, lütfetmek ve ihsanda bulunmak anlamına gelirken,²⁸ insanlardan ayrışarak gruplara bölünen ve bu sebeple çevresinden uzaklaşıp zayıf düşen kimseye “ذِي بِلْيٍ” (zî biley) denir²⁹. “ابتلاء” (ibtılâün) kelimesi ise “işin iç yüzünü veya bir kimsenin gerçek niyetini ortaya çıkarma” anlamında kullanılır³⁰.

Kelimenin imtihan manasıyla kullanımına bakıldığında, “حسن” (hasenen) ile birlikte bir tamlama oluşturması “başarıyla verilmiş bir imtihan” manası, “مُبِين” (mübinün) ile birlikte kullanımı ise “büyük ve açık bir sınama” manası taşır³¹.

Buna göre “Bela” kelimesi, Kur’an’da 37 yerde geçerken³² bunların 31’inde de “sınama” anlamında kullanılır. Mazi haliyle Kalem 68/17 ve A’râf 7/168 “بَلُونَا” (belevnâ) şeklinde; müzari ve müzâriden türeyen sığalarla Enbiyâ 21/35 ve A’râf 7/163’de “نَبَلُوا” (neblû) haliyle, Bakara 2/155, Kehf 18/7 ve Muhammed 47/31’ de “نَبَلُو” (neblüve) olarak, “يَنْبَلُو” (yeblüve) çekimiyle Muhammed 47/4, Mâide 5/48, En’âm 6/165, Hûd 11/7, Nahl 16/92, Neml 27/40 ve Mülk 67/2’ de, müzari meçhul haliyle (لَتَنْبَلُونَّ/ letüblevünne) Âl-i İmrân 3/186; İftiâl babına girerek Bakara 2/124 ve Fecr 89/15-16’ da (إِبْتَلَى/ İbtelâ), İnsan 76/2’de (نَبْتَلَى/ nebtelî), Âl-i İmrân 3/152’de (يَبْتَلِي/ yebteliye), Nisâ 4/6’da (إِبْتَلُوا/ İbtelû), Ahzâb 33/11’de (أُبْتَلِي/ Übtüliye); “بِلاء/ belâün” şeklinde Bakara 2/49, A’râf 7/141, İbrahim 14/6, Saffât 37/106 ve Duhân 44/33’de; “مُبْتَلَى” haliyle de Bakara 2/249 ve Mü’minün 23/30’da “İmtihan/ deneme” manasında kullanılmıştır.

Bunun haricinde Yûnus 10/30’ da (تَبَلُّوا/ teblû), imtihan kavramı içinde kalarak, “karşılığını almak”; Târık 86/9’ da (تُبَلِّئُ/ tüblê) “ortaya dökülmek, açığa çıkmak”; Enfâl 8/17’ de (لِيُبَلِّئُ/ liyübliye) “güzel bir lütufta bulunmak”; Âl-i İmrân 3/154’ de (لِيُبَلِّئُ/

²⁷ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Abdiddâim Semîn el- Halebî, “B-L-V”, *Umdetü'l Huffâz fi Tefsîri Eşref'il Elfâz* (Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmîye, 1997), 1: 232.

²⁸ İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, t.y., 14: 84.

²⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, t.y., 14: 87.

³⁰ Çelik, “Kur’an ve Hadislerde Belâ Kavramının Anlam Alanı Üzerine Semantik Bir İnceleme”, 162.

³¹ Süleyman Uludağ, “Belâ”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), V: 380.

³² Muhammed Fuad Abdulbaki, “el-Mu’cem’ul Müfehres li Elfâz’il Kur’an-ı Kerim”, *B-L-V* (Dar’ul Kütübi'l Mısriyye, 1945), 135.

liyebtelie) “ortaya çıkarmak”; Tâhâ 20/120’de (لَا يَلِي / lâ yebî) “son bulmamak, eskimemek” gibi anlamlarda vârid olmuştur.

Sonuç olarak bu kelime de fitne kelimesi gibi, Türkçe ‘de salt bir olumsuz mana içermektedir. Bu sebeple olumsuzluğun kendisini ifade etmek ya da bir kötülüğün sonunda başa gelen ve hak edilen cezayı anlatır. Arapça ’da “yol yorgunluğu, yolun insanı eskitmesi, ayrılıktan dolayı kişinin mecazen zayıf düşmesi” gibi anlamlarda kullanılır. Kur’an’ın 37 yerinde geçen bu kelime, çoğunlukla insanın birtakım olaylarla sınanmasını, yapılan sınanmanın güzel bir şekilde üstesinden gelinmesini ifade ederken, birkaç yerde olmak üzere de insana lütufta bulunulmasını, nihayete ermeyi anlattığı görülür.

2.1.1.3. İmtihan Kelimesi

Deneme/ sınama manasını ifade edip, incelenecek olan son kelime ise “M-h-n” kökünden türeyen “İmtihan” kavramıdır. Bu kavram Kâmus-i Türkî’de aktarıldığına göre, sınıf atlamak için veya bir memuriyete talip olanın, göreve ehil olup olmadığını anlamak için yapılan sınamayı ifade eder³³.

Kelimenin aslı, kırbaça dövme anlatırken, “المَحْنُ” (el- mehnü) hediye, bağış anlamını, “مِحْنٌ” (mihanün) kulunu denemesi sebebiyle Allah’ın ikramda bulunmasını, “مَحْنٌ” (mahnün) kelimesi sağlam ve güçlü bir şekilde yapılan nikahı, “المِحْنَةُ” (el- mihnetü) kalplerde bulunan niyeti öğrenmek için kendisiyle imtihan edilen kelamı yani bir kimseyi sığaya çekmeyi anlatır³⁴. Tıpkı “bela” kavramı gibi, bu kelimenin de elbiseyi eskitinceye kadar giymek anlamı bulunmaktadır. Aynı kelime kuyu hakkında kullanıldığında, o kuyudaki çamuru ve toprağı çıkartmak gibi bir manaya bürünmektedir³⁵.

Kısa bir mukayese yapıldığında ise, imtihan kelimesi “bela ve fitne” kavramlarına nazaran Kur’an’da daha az yer bulmaktadır. Öyle ki kelime yalnızca, medenî surelerden olan Hucurât 49/3 ve Mümtehine 60/10’ da geçer. Hucurât suresinde “أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ” buyrulurken kalbi saflaştırmak, ıslah etmek manasını taşır. Ayrıca ayet, bütünüyle incelendiğinde ise takva için insanların kalplerini Allah’ın, itaat ve teslimiyete, imana ve takvaya açmasını, manevi bir iç mekân olarak genişletmesini ifade eder³⁶.

³³ Sami, *Kamûs-i Türkî*, 163.

³⁴ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebu’l Fadl Cemaleddin İbn Manzur, *Lisanu’l Arab* (Beyrut: Dar’us Sadr, t.y.), 13: 401.

³⁵ Firûzâbâdî, *Kamûsü’l Muhît*, 1233.

³⁶ İbn Manzur, *Lisanu’l Arab*, t.y., 13: 401.

Mümteherine suresinin 10. ayetinde “اذا جاءكم المؤمنات مهاجرات فامتحنوهن” şeklinde geçen kelime, hicret eden ve mü'min olduklarını iddia eden kadınların, gerçekten inanıp inanmadıklarını anlamak için onları denemek ve sınava tabi tutmak gerektiğini ifade eder. Zira bu sayede insanların hem yapageldikleri hem de söylemiş oldukları şeylerdeki samimiyet ortaya çıkacaktır³⁷.

Bu üç kavram, kendi aralarında mukayese edildiğinde denilebilir ki, her ne kadar bu üç kelime çok geniş anlamlara sahip olsa da Kur'an ayetleri içinde kullanıldıklarında ortak bir paydada toplanırlar. Öyle ki Allah tarafından, insanı terbiye etmek ve ona birtakım hakikatleri hatırlatmak gibi manalar ifade eden bu kelimeler, toplamda 99 yerde geçmekte ve bu kullanımların çoğunda da sınama manasında kullanılmaktadır.

2.1.2. İmtihan Olgusunun Değerlendirilmesi

İnsana verilen en kıymetli emirlerden biri olan “okumak”, imtihan edilmenin bir yönünü bizlere gösterir. Öyle ki hem peygambere vahyedileni hem Allah'ın yaratmış olduğu ve her bir varlığa gizlediği ayetleri hem de hayatın olağan sürecinde olup bitenleri dikkatlice okuyan insan, biraz çaba göstermesi halinde, dünyaya gönderilmeden önce başlayıp ölümlle nihayet bulacak olan imtihanın gerekliliğini öğrenir. Zira teistik³⁸ bir bakış açısı ve iman kabulüyle bakıldığında, Allah bizlere, “Biz hiç kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla sınamayız”³⁹ buyurmuş ve bu ayet, insanın denenmeye uygun bir varlık olduğuna ve bu bilinçle hareket edildiğinde insanda gerçekleşecek olan ruhsal tekâmül istidâdına işaret etmiştir. Çünkü insan sınandığı takdirde, eksik yönlerini fark edecek ve bu sayede geliştirmeye muhtaç olduğu alanları tamamlamak için bir fırsat bulmuş olacaktır. Nelere meylettiğinin ve hangi konularda zaaflarının bulunduğunu öğrenen yani aslında yaşadıklarıyla bütünleşip, kendini merkeze alarak, hayatını okuyan insan için, her bir sınama ise Allah'ın kendisine öğretmeye çalıştığı birer bilgi mesabesinde olacaktır.

Nitekim hayatın genel akışına şöyle dikkatle bakıldığında görülecektir ki, her insan bazı olay, zihniyet veya kişilerle sıkıntı yaşamaktadır ve kıyamete kadar hükmünün devam edeceğine inandığımız Kur'an'da da açıkça belirtildiğine göre⁴⁰, insanlar sınanmaya devam edecektir. Yaşadıkları karşısında akl-ı selim ile tavır takınan insansa, bunu bambaşka bir anlam perspektifinden değerlendirerek, başına iyi veya kötüye dair her ne

³⁷ Kaya, *Kur'an'da İmtihan*, 25.

³⁸ Hayatın, insan merkezli değil, Tanrı merkezli bir okunması anlamında kullanılmıştır.

³⁹ Mü'minûn 23/62

⁴⁰ Bakara Suresi 2/155

geldiyse bunun ilahi bir eğitim olduğunu düşünecek ve hayattan dersler çıkaracaktır. Aksi takdirde hayatını anlamlandıramadığı için kendince bir suçlu arayacak, bunun sonucundaysa gerek kendine karşı gerekse tanrısına karşı olumsuz birtakım düşüncelere meyledecektir.

Halbuki Kur'an perspektifine göre, halife olarak dünyaya gönderilen insan⁴¹, dağların kabul etmediği emaneti üstlenmiş⁴² ve bu sebeple de yaratılanlar kısmi olarak da olsa insanın hizmetine verilmiştir. Hatta insan, mecbur-u mutlaklık ve fâil-i mutlaklık⁴³ arasında, yani ne rüzgârın önündeki yaprak misali, yalnızca kendine emredilene yapma ne de sınırsız bir şekilde dilediği eylemi yapabilme hali arasında bir tarafa sabitlenmiş, kendisine akıl verilerek Allah'ın çizdiği sınırlar ve istidatlar dahilinde özgür bırakılmıştır. Bunlar ve insana verilen diğer nimetler düşünüldüğünde, Allah'a olan sadakati veya nankörlüğü ortaya çıkarmak adına, insanın çeşitli pek çok şeyle sınanması kaçınılmaz gibi durmaktadır⁴⁴.

İmtihan anlamına gelen kelimelerin izahı yapılırken dikkat çeken noktalardan biri de, imtihanın yani sınanmanın sonucunda bir hakikatin ortaya çıkıyor oluşudur. Bu gerek Allah'a iman ve bağlılığın gerek inkarın ve gerekse de içte gizli tutulduğu sanılan niyetlerin ortaya konması şeklinde yorumlanabilir. Örneğin Allah'ın, Hz. İbrahim'i oğluyla sınamasındaki amaç, Hz. İsmail'in boğazlanması değil Hz. İbrahim'in buna vereceği tepkiyi ölçmektir⁴⁵. Yani aslında fark edilmesi gereken hakikati, insanın kendisine ve kendi hayatına özgü bir biçimde anlatmaktır.

2.1.3. İnsan Niçin Sınanmaktadır?

Yukarıda aktarılanların haricinde, insanın neden sınanıldığı konusunda farklı yorumların yapıldığı da görülür. Bazı alimlere göre insanın gerçekten iman edip etmediğini ortaya koymak adına, kimine göre insanın cenneti hak etmesi için⁴⁶, kimisine göreyse de insanın arınması ve olgunlaşması için⁴⁷ insan, istese de istemese de sınanmaktadır. Tüm bunların yekûnu olarak, insanın mal-mülk, açlık, korku, evlat vb. sahip olduğu şeylerle sınanması

---

⁴¹ Bakara 2/30

⁴² Ahzâb 33/72

⁴³ Kaya, *Kur'an'da İmtihan*, 118.

⁴⁴ Mehmet Altuntaş, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İmtihan Gerçeği* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002), 1.

⁴⁵ Kaya, *Kur'an'da İmtihan*, 273.

⁴⁶ Altuntaş, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İmtihan Gerçeği*, 24.

⁴⁷ Kaya, *Kur'an'da İmtihan*, 15.

ise varlığının ve var olmanın sancısını üzerinden atabilmesi için, insana verilen bir fırsat olarak karşısına çıkar. Bu nedenle imtihanı, kötülük problemine malzeme olarak sunanların aksine, insanın sıkışıp kaldığı kabuğundan çıkışı için bir nimet olduğu kanaatindeyiz. Zira insanın çektiği sıkıntılar ve hatta acılar, ilerde yaşayacağı sıkıntı, dert ve kederlere sabredip metanet göstermenin alt yapısını sağlayacaktır.

Şunu da unutmamak gerekir ki, dağın zirvesine odaklanan kişi, bu zihinsel yoğunluk anında dağın eteğindeki taşları nasıl görmüyorsa, sonsuzluk aleminde yaşamak isteyen ve ebedi mutluluğa odaklanan insan da dünya hayatında yaşadığı müddetçe önüne çıkan taşlara, engellere sabırla göğüs germelidir. Çünkü Allah, insana hedefi göstermiş, istikametini nasıl olması gerektiğini ona tanıtmış ve insana bu hayat serüveninde lazım olan metaneti, gücü ve aklı vermiş, dahası son peygambere değin, gerektiğinde insanlığa peygamberler göndermekle de bu istikameti daima hatırlatmıştır.

Buna mukabil insana düşen, her ne kadar imtihandaki hakikatin ne olduğunu Allah'tan başka kimse bilemese de başına gelen şeyler için sızlanıp karamsarlığa kapılmak yerine, yaşadıklarından birtakım dersler çıkararak hakikat öğrenciliğini en iyi şekilde kabullenmesidir.

2.2. İnsan İçin İlk İmtihan: Yasak Ağaç Meselesi

Kur'an-ı Kerim'e göre her ne kadar dünyaya gönderilmek üzere yaratılmış olsa⁴⁸ da insanın imtihanı, daha dünyaya gönderilmeden başlamış ve yasak ağaç vesilesiyle onunla yüz yüze gelmiştir. Fakat insanlık bu dünyaya sonsuzluk alemindeki yasak ağaca yaklaşmasının yemesinin bir cezası olarak değil, o ağaca yaklaşmasının sonucunda yaşanan üzüntü ve pişmanlığı öğrenerek yani sonsuzluk aleminden kopmanın verdiği ızdırabı, bunun yanı sıra kendisindeki mevcut eğilimleri vb. yetilerini öğrenerek bu dünyaya, bir tür hazırlık aşaması geçirmiştir. Bakara 2/30'da⁴⁹ da ifade edildiği üzere zaten Allah, meleklerine halife olacak insanı yeryüzünde yaratacağını bildirmiştir. O halde denilebilir ki, insan için ilahi eğitim, sonsuzluk düzlemindeyken/ belki de zaman yaratılmadan evvel başlamış ve yine son nokta olarak uhrevî zaman boyutunun bulunduğu mekânda nihayete erecektir.

---

⁴⁸ Bakara 2/30: "*Hani rabbın meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"* demişti..."

⁴⁹ "Hani rabbın meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" dediler. Allah "Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim" buyurdu.

Yasak ağaç meselesinin, kutsal kitaplardaki anlatımlarına geçmeden evvel, insanlığın atası kabul edilen Hz. Âdem ve Havva hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

2.2.1. Hz. Âdem ve Eşi/ Havva

İlahi dinlerin ortak konularından birinin -yaratılış kıssası- ana kahramanı olan Hz. Âdem, insanlığın ilk atası kabul edildiğinden, kendisine “Ebu’l Beşer” denilmiş, Allah’ın Âl-i İmrân 3/33 de belirttiği üzere, seçkin kimselerden sayması sebebiyle de “safıyyullah” şeklinde tavsif edilmiştir⁵⁰.

“Âdem” kelimesi her ne kadar ilk insan ve ilk peygamber olan zatın özel ismi olsa da kelimenin kökeni konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Buna göre kimisi Sümer dilinde “babam” manasına gelen “Adamu” kelimesinden, kimisi Sümer dilindeki aynı kelimenin/(Âdamu) Âsur-Babil lisanında “ortaya konulan, meydana getirilmiş” anlamından geldiğini savunmuştur. Yine bazı alimler de Sabii dilinde “kul” anlamına gelen “adam” kelimesinden türetilmiş bir isim olduğu kanaatindedirler⁵¹.

Tevrat’ın tekvin bölümündeki kullanımlarına bakıldığında ise yaratılışın anlatıldığı ilk kısımlarında hem insan türü için hem de özel ismi ifade için, “Âdem” lafzının kullanıldığı görülmektedir⁵². İbranice’ de “Adam” kelimesi insanı ifade eden cins isim olarak kullanılan ortak bir kelime olup, Ahd-i Atik’ de insan neslini ve insanı anlatan 500’den fazla yerde geçmektedir⁵³. Fakat dikkatle incelendiğinde Eski Ahitte Hz. Âdem’e dair anlatıların Tekvin bölümüyle sınırlı kaldığı, Yeni Ahit’te ise Romalılar bölümünün 5/12-14’de olduğu üzere, bunlara çok az yer verildiği görülecektir⁵⁴.

Âdem kelimesi Kur’an’da ismen 25 ayette geçer ve Hz. Âdem’e dair kıssalar yedi farklı surede anlatılır⁵⁵. Anlatılan kıssaları, “insanın yaratılması ve meleklerle verilen secde emri, iblisin Allah’a karşı gelip secdeyi terk etmesi, Hz. Âdem ve eşinin cennete yerleştirilip, sonra şeytan tarafından kandırılmasıyla ilahi ikaza uğramaları⁵⁶ ve Hz. Âdem’in iki oğlu Habil ile Kabil arasında geçen olayı” şeklinde dört safhaya ayırmak mümkündür. Bunlardan Hz. Âdem ve eşinin cennete yerleştirilip daha sonra yasak

⁵⁰ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), I: 358.

⁵¹ Bolay, “Âdem”, I: 358.

⁵² Bkz. Örn: Tekvin 1/26-27; 2/7-8; 5/1-3.

⁵³ Bolay, “Âdem”, I: 358

⁵⁴ Cengiz Batuk, “Âdem ve Havva’nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva’nın Hayatı”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* V/10 (Şubat 2006): 53.

⁵⁵ M. Sait Şimşek, *Kur’an Kıssalarına Giriş*, 3. baskı (Konya: Kardelen Yayınları, 2013), 149.

⁵⁶ Salime Leyla Gürkan, “Yahudi ve İslâm Kutsal Metinlerinde İnsan’ın Yaratılışı ve Cennet’ten Düşüş”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 9 (2003): 13.

meyveden dolayı ilahi itaba uğramaları olayı semavi kitapların ortak konusu olduğu ve tez çalışmamızda özellikle üzerinde durulan bölüm olması sebebiyle, Kitab-ı mukaddes ve Kur'an'daki anlatımlarına daha geniş bir şekilde değinilecektir.

“Havva” isminin kökenine bakıldığında yine Âdem isminde olduğu gibi farklı yorumların yapıldığı görülecektir. Kimine göre Tevrat'taki anlatıma binaen yılan anlamında kullanılan “Hewyah” tan, kimine göre Kartaca dilinde bir Tanrıçanın ismi olan “Hawwath” tan, kimisine göre ise ilk anne anlamındaki “Hiwwah” tan geldiği öne sürülmüştür. İnsan neslinin ortak bir anneden türemiş olduğu fikrini savunanlara göreyse “klan” manasına gelen “hay” kelimesinden müştak “hawwah” tan gelmektedir⁵⁷.

Havva ismi, Tevrat'ın İbranice versiyonundaki kullanımı “Havvâh” şeklindeyken, Yunanca yorumunda “Eva”, Latinize edilmiş halinde “Heva” ve Batı dillerindeki kullanımı ise “Eve” şeklindedir. Tevrat'ta belirtildiğine göre Hz. Âdem eşine, insanlığın ilk annesi olması hasebiyle “canlı, diri” manasına gelen “Havvâ” ismini vermiştir⁵⁸. Tevrat'taki yaratılış hikayesinin en eski versiyonuna göreyse Hz. Âdem, kendisinden sonra yaratılan ilk insana yani Havva'ya “işşah/ kadın, nisa”⁵⁹ demiştir. Bazı Rabbani yorumcuları ise, Havva'yı cennette kandıran bir yılan olduğu için ve Havva da Adem'e yasak meyveyi yedirip bir bakıma yılan gibi onun mahvolmasına sebebiyet verdiği için, bu ismin kökünün “hewyah” tan geldiğini kabul etmişlerdir⁶⁰.

Hristiyanlıktaki Havva algısına bakıldığında, hayatına dair Tevrat'ta anlatılanları kabul etmekle birlikte onu, Hz. Meryem'le karşılaştırdıkları görülür. Öyle ki Hristiyanlık düşüncesine göre Hz. Meryem sadakatin ve yaşamın sembolüyken, Havva ölüm ve sadakatsizliğin sembolü olarak sunulmaktadır⁶¹.

Kur'an'daki anlatım incelendiğinde ise Hz. Âdem'den bahseden ayetlerde görülecektir ki her ne kadar Havva'nın ismi İslam kültüründe de kullanılmaktaysa da ne var ki, Kur'an'da ismen adı verilmez ve kendisinden “زوجك/ senin eşin” şeklinde bahsedilir⁶². Geçen ayetlere göre Hz. Âdem'le birlikte cennete konulduklarından, Allah'ın yasak ağaca

⁵⁷ Ömer Faruk Harman, “Havvâ”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), XVI: 542-543.

⁵⁸ Tekvin 3/20

⁵⁹ Tekvin 2/23

⁶⁰ Harman, “Havvâ”, XVI: 542.

⁶¹ Harman, “Havvâ”, XVI: 544.

⁶² Bkz. Bakara 2/35, A'râf 7/19, Tâhâ 20/117

dair ikazına beraber muhatap olduklarından, şeytanın onların ikisini aynı anda kandırdığından ve yine tövbeyi beraberce yaptıklarından bahsedilir⁶³.

Kitâb-ı mukaddesteki anlatılardan farklı olarak da Hz. Havva ne kötülüğün bir sembolüdür ne de cennetten kovulmanın müsebbibidir. Aksine iyice tefekkür edilip irdelendiğinde, Hz. Âdem'in Hz. Havva sayesinde kendi benliğini anlamlandırdığı, diğer yaratılanlardan farklı olduğu ve kendisinin ve eğilimlerinin farkına, kuvvetle muhtemel onun vesilesiyle vardığını söyleyebilmek mümkün olacaktır⁶⁴.

Hz. Âdem ve eşinin kutsal kitaplara göre kısa bir tanıtımı yapıldıktan sonra insanlığın aslında ilk imtihanı olarak yaşanılmış olan olay, insanın bir bakıma sonsuzluk isteğinin ilk yaratıldığı andan beri varoluşuna işaret ettiği için, “yasak ağaç/ yasak meyve⁶⁵” meselesi, tezin bütünlüğü içinde, Kitâb-ı mukaddes ve Kur'an bağlamında ele alınacaktır.

2.2.2. Kitâb-I Mukaddes'e Göre Yasak Ağaç Olayının Anlatımı

Tevrat, Âdem kıssasını, Rab Tanrı'nın o'nu topraktan yarattığını ve o'na canlılık veren hayat nefesini burnundan üflediğini söyleyerek anlatmaya başlar⁶⁶. Genel olarak incelendiğindeyse insanlığın yaratılması ve var olmasındaki amacın, İsrailoğulları'nın yaratılması ve onların varlık amacına indirgenerek aktarıldığı görülür⁶⁷.

Kitâb-ı Mukaddes, Rab Allah'ın birinci gün göğü ve yeri, gece ile gündüzü yarattığını; ikinci gün gök kubbeyi; üçüncü gün suları, denizleri ve toprağı, meyve veren ağaçları; dördüncü gün güneşi, ayı ve yıldızları; beşinci gün denizde, havada ve karada yaşayan hayvanları yarattığını anlatır⁶⁸. Altıncı güne gelindiğindeyse Rab Allah'ın yarattığı cümle mahlukatı cinslerine göre var ettiğini ve nihayetinde kendi suretinde ve kendine benzeyen, yaratılan her şeye hâkim olması düşünülen insanı yarattığını anlatır⁶⁹. Tekvin bölümünde anlatılan yaratılış hikayesinin bu ilk versiyonuna göre Allah, insanı yarattığında erkek ve dişi olarak çift yaratmıştır ve tüm bitkileri, ağaçları ve hayvanları

⁶³ Gürkan, “Yahudi ve İslâm Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennet'ten Düşüş”, 16.

⁶⁴ Hafsa Fidan Vidinli, “Kur'an'da Üç Kadın: Havva, Meryem, Sebe Melikesi”, *Kur'an ve Kadın Sempozyumu 4-5 Haziran 2010 Ankara*, 2013, 152.

⁶⁵ Kur'an'da yasak ağaç şeklinde geçen ifadenin, Kitâb-ı Mukaddes'te yasak meyve şeklinde anlatılması sebebiyle, böyle bir kullanımı tercih ettik.

⁶⁶ Tekvin 2/7

⁶⁷ Gürkan, “Yahudi ve İslâm Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennet'ten Düşüş”, 3.

⁶⁸ Tekvin 1/1-23

⁶⁹ Tekvin 1/ 25-26

insanın kullanımına vermiştir. Ayrıca bu ilk anlatımda insanın neden yaratıldığına dair bilgi de verilmemiştir.

Tekvin' in ikinci babına baktığımızda ise bir yaratılış hikayesinin daha anlatıldığı görülmektedir. Bu kısımda diğerinden farklı olarak, yeri ve göğü yarattığını fakat yeryüzünde herhangi bir bitkinin olmadığını çünkü onu canlandıracak yağmurun henüz yağdırılmadığı ve toprağı işleyecek insanın da yaratılmadığını anlatılır. Sonrasında da yeri işleme için insan yaratılır ve fakat yine ilk hikayedekinden farklı olarak sadece Âdem yaratılır. Yaratılan bu insanı Allah, doğu yönünde bir bölgedeki bahçeye yerleştirir ve orada görünüş itibariyle son derece güzel olan, aynı zamanda da yenilmesi iyi olan birtakım ağaçları yerden bitirir. Bunların yanı sıra, hayat ağacını ve iyilik- kötülüğü bilme ağacını da yaratmış, ancak iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemeği ise yasaklamış, şayet yerse öleceğini söylemiştir.

Yine yaratılış hikayesinin ilk versiyonundan farklı olarak burada Allah, Havva'yı Âdem'in yalnız olmasını istemediği için, bir yardımcı olarak Âdem'in kaburga kemiğinden yaratmıştır. Tevrat'ın cümlesi şöyledir: “Rab Tanrı Adem'e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Adem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Adem'e getirdi.”⁷⁰

Tekvin' in üçüncü babına geldiğimizde ise yasak ağaç meselesi anlatılmaya başlanır. Bu anlatıma göre Allah'ın yarattığı hayvanların en hilekârı olan yılan, kadına/ Havva'ya gelerek Allah'ın herhangi bir ağacı yasaklayıp yasaklamadığını sormuş, kadın da iyilik-kötülüğü bilme ağacından kendilerinin men edildiğini, yedikleri vakit öleceklerinin söylendiğini belirtmiştir. Yılan bunun üzerine o meyveden yendiği vakit aslında ölmeyeceklerini aksine yedikleri vakit iyiyi ve kötüyü bilerek Allah gibi olacaklarını yani Allah'ın sırf kendisine rakip olmamaları için bu ağacı yasakladığını söylemiştir. Hikâyenin bu kısmına dikkat edildiğinde, iyilik- kötülüğü bilme ağacının daha kadın yaratılmadan evvel Âdem'e yasaklandığı halde (“...iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin”) yılanla kadının diyalogunda (“...Allah, ondan yemeyin ve ona dokunmayın ki ölmeyesiniz, dedi”), sanki hitabın her ikisine birden bizzat yapılmış gibi anlatıldığı görülür⁷¹.

---

⁷⁰ Tekvin 2/ 21-22

⁷¹ Bkz. Tekvin 2/16-17, 3/3

Devamında kadının yasaklı ağacın meyvesinden yediği ve kocasına da verdiği söylenir. Anlatılana göre meyveyi yedikleri anda gözlerinin açıldığı ve çıplak olduklarının farkına vardıkları anlatılır. Hikâyenin devamında Allah, Âdem ve Havva'nın yanına gelir ve sanki bilgisi dahilinde değilmiş gibi, saklanmalarındaki sebebin yasakladığı ağaca yaklaştıkları için mi olup olmadığını sorar. Âdem de, yanına verilen kadının meyveden yedirdiğini söyleyerek tüm suçu onun üzerine atıp adeta meseleden kendini aklamaya çalışır. Kadın da aynı şekilde tüm suçun kendisini kandıran yılanda olduğu söyler; sonuçta ne söylenirse söylensin her üçü de cezalandırılır. Yılan yaratılan tüm hayvanların en lanetlisi addedilir, kadına gebeliğin zahmeti, evlatlarını ağırlı ve çileli bir şekilde dünyaya getirme gibi birtakım cezalar verilir. Âdem'eysel, kadının sözünü dinleyerek yasaklanan ağaca yaklaşması yüzünden toprağın lanetlendiği söylenir ve bundan böyle binbir zahmetle toprağı işleyeceği ve kan ter içinde geçimini sağlayacağı belirtilir. Tekvin'in üçüncü babında Allah, insanın iyiyi ve kötüyü bilme konusunda Tanrı gibi olduğunu söyler ve ebedileştirecek hayat ağacına da elini sürmemesi için Aden bahçesinden çıkartır.

Bütün bunlar değerlendirildiğinde olaylardaki Allah tasvirinin son derece antropomorfist bir yaklaşıma sahip olduğu ve bununla da kalmayıp kendi yarattığı varlığın, yapıp ettiğinden habersizmiş gibi bir algı sunduğu, yapılan yanlışın özellikle kadın üzerinde yoğunlaşarak ciddi ve ağır sonuçlarının olduğu görülecektir. İlahi dinlerin en önemli özelliklerinden olan korku ve ümit dengesinin, Kitâb-ı Mukaddes'te yerini karamsarlık ve ümitsizliğe bıraktığını düşünmekteyiz. Zira Kitâb-ı Mukaddes anlatımına göre kadın, dünya hayatı bitinceye kadar verilen cezanın zorluğuna, erkek de yaşamı boyunca sürecek bir zahmete düşer olmuştur. Öyle ki insan yaptığı bu hatasını ömrü boyunca da telafi edemeyecek bir konuma indirgenmiştir.

Şu da söylenilebilir ki burada anlatılanlara göre Tanrı- insan arasındaki ilişki, Tanrı'nın, insanın mahkumiyetini elinde tutmasıyla, insanın da sonsuzluğu ve özgürlüğü elde etmeye çalışması gibi bir düalite üzerine şekillenmektedir⁷². Burada anlatılanların bir başka boyutu da insanın ilk yaratıldığı andan itibaren yeryüzünde hatta doğuda bir bölgede yaşamaya başladığı, yapılan hata sonucu içinden çıkarılan bahçenin, ahiretteki cennet olup olmadığı tartışmaya dahi açılmaksızın bu dünyaya ait bir yer olduğunun belirtilmesidir. Yani Yahudi inancına göre cennet kelimesi şu anda yaşadığımız dünyadaki bir bahçeyi kastetmektedir. Belki de bu sebeple Yahudi inancında ilk başlarda

---

⁷² Gürkan, "Yahudi ve İslâm Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennet'ten Düşüş", s. 12.

cennet fikrinin olmadığı, daha sonraları ise diğer_dinlerdeki Âdem cenneti⁷³ fikrinin, Yahudi inancına geçerek bir cennet tasavvuru oluşturduğu söylenmiştir⁷⁴.

2.2.3. Kur'an' A Göre Yasak Ağaç Olayının Anlatımı

Bu başlık altında ise, ilk insanın yaratılışından itibaren yaşanan olayların ve yasak ağaç meselesinin Kur'an'da nasıl anlatıldığı, ilgili surelerde geçtiği şekliyle aktarılacak, yasak ağaç olayına ilişkin tefsirler ise tezin ikinci bölümünde ele alınacaktır.

Daha ilk insan yaratılmadan evvel Allah, meleklerle yeryüzünde bir halife yaratacağını bildirmiş, melekler de fesat çıkartmaya ve kan dökmeye meyyal bir varlığın yaratılacak olmasına şaşırılmışlardır⁷⁵. Halbuki Allah, meleklerin akıllarına dahi gelemeyecek şeyleri bilmektedir. Belki de bu sebeple Allah, Âdem'i yarattıktan sonra ona, tüm isimleri öğretip, meleklerle eşyanın isimlerini sorarak, aslında bir bakıma yarattığı insanla meleklerin ontolojik bir mukayesesini yapmıştır⁷⁶.

Görüldüğü üzere insanla ilgili ilk yaratma kıssası Kur'an'da, yaratma fikrinin ortaya konmasıyla anlatılmaya başlamış, daha sonra ise pek çok ayette insanın bu ilk prototipe uygun bir biçimde toprak ve türevinden yaratıldığı bildirilmiştir⁷⁷. Allah'ın insana yüklediği değerden olsa gerek, toprak gibi bir elementten yaratılmasına rağmen insan, "eşref-i mahlukat/ yaratılmış varlıkların en kıymetlisi" olarak tavsif edilmiş ve meleklerle, Âdem⁷⁸'in önünde hürmeten eğilme emri verilmiştir.

Yaratılış kıssası, meleklerle ve bu kapsamda şeytana secde emrinin verilmesi üzerine şeytanın başkaldırıp, emri reddetmesiyle devam eder⁷⁹. A'râf 7/12 ve İsrâ 17/61'de aktarıldığına göre iblisin, emre karşı çıkışındaki en büyük sebep, kendisinin ateşten yaratılmasına karşın, çamurdan yaratılan bir varlığa boyun eğmesinin doğru olmadığını düşünmesidir. Belki de bu sebeple olayın aktarıldığı ayetlerin peşinden şeytan, insanı yoldan çıkarmak yani şeytan karşısında insanın boyun eğmesini sağlamak için Allah'tan

---

⁷³ Yahudilik ve Hristiyanlık'ta ankatılan cennetin, başka bir söylemi olarak "Âdem cenneti" ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Ömer Kara, "Kur'an'da "Âdem Cenneti", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* I/3 (1998): s. 90

⁷⁴ Ömer Kara, "Kur'an'da "Âdem Cenneti"", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* I/3 (1998): s. 90.

⁷⁵ Bakara 2/30

⁷⁶ Bakara 2/31

⁷⁷ Bkz. En'am 6/2, Hicr 15/26-28, Tâhâ 20/55, Hac 22/5, Mü'minûn 23/12, Rûm 30/54, Secde 32/7, Fâtır 35/11, Sâd 38/71, Mü'min 40/67.

⁷⁸ Buradaki "Âdem" lafzını, genel manada "insanlık"ı anlatan bir kelime olarak değerlendirildiği için "Hz." ifadesiyle kullanılmamıştır.

⁷⁹Bkz. Bakara 2/34, İsrâ 17/61, Kehf 18/50, Tâhâ 20/116, A'râf 7/11

mühlet istediği bildirilmektedir. Ayetlerin devamında Allah, şeytana istediği mühleti verdiğini, Âdem ve eşini de cennetine yerleştirdiğini buyurur.

Burada Âdem'in eşi Havva için bir parantez açmak faydalı olacaktır. Zira yukarıda da belirtildiği üzere, Kur'an'da Âdem'in eşi için, Kitâb-ı Mukaddes'in aksine herhangi bir isimlendirme yapılmamıştır. Aynı şekilde onun yaratılışı, kaburga kemiğiyle de ilişkilendirilmemiştir. Ayetlerde insanın ilk başta toprak vb. maddeden yaratıldığı ifade edilmekteyken, Âdem ve eşinin yaratılışı bizzat söz konusu olduğu bazı ayetlerde "...sizi tek bir nefisten yaratan..."⁸⁰ ifadesi geçer. Ayrıca, Tekvin'deki hikâyeye göre, Âdem'in yalnız olmasını iyi görmeyen Rab Allah, bir yardımcı olarak kadını yaratır. Halbuki Kur'an'ın beyanına göre kadın, Âdem'in kendisiyle huzur bulması için yaratılmıştır. Bu sebeple ehl-i kitâbın aksine İslam'da kadın, hor görülen bir varlık değil, içinde huzuru barındıran ve adeta Allah'ın "Rahîm" sıfatıyla muttasıf olan bir varlıktır. Ve belki de Hıristiyanlıktaki, din adamlarının bir fobi gibi kadından kaçmalarının sebeplerinden biri de, kanaatimizce, insanlığın ilk annesi Havva'yla olan kavgaları ve ona yönelik olumsuz bakışlarıdır.

Kıssa Hz. Âdem ve eşinin "Cennet"⁸¹ konması, fakat meyvesinden yenildiği takdirde her ikisini zalimler sınıfına dahil edecek olan ağaca yaklaşmamaları gerektiği uyarısıyla devam eder⁸². Yaklaşıldığında kendilerine zulmetmiş olacakları ifadesi, dünya hayatının bir prototip hali olan bu vakıada da görüldüğü üzere, insanın işlediği her hata sonucunda âdeta kendi benliğine zarar vereceğini söylemektedir. O halde yapılan bu uyarı, insanı zulme götüren her olaydan uzak kalması gerektiği konusunda da bir ikazdır⁸³. Aynı zamanda şeytanın, her ikisi için bir düşman olduğu, onun hilelerine kulak asmamaları gerektiği, kendilerini aldattığı takdirde ise birtakım sıkıntılar çekecekleri uyarısı da yapılır⁸⁴.

Tüm bunlara rağmen iblis, isyanında ısrarcı olmuş ve Hz. Âdem ile eşine gelerek onlara ebedilik ağacını ve bitmek bilmeyen sonsuz saltanatı⁸⁵ gösterme teklifinde bulunmuş, Allah tarafından yasaklanan ağaca işaret ederek onların akıllarını çelmeye çalışmıştır.

---

⁸⁰ Bkz. A'râf 7/189, Zümer 39/6

⁸¹ Buradaki cennet ifadesinin yeryüzünde bolca nimetin bulunduğu bir bahçe mi yoksa sonsuzluk düzlemindeki cennet mi olduğuna tezin ikinci bölümünde tartışılacaktır.

⁸² Bkz. Bakara 2/35, A'râf 7/19, Tâhâ 20/115.

⁸³ Ayşe Betül Oruç, "Klasik ve Modern Dönem Tefsirlerinde Âdem ve Eşinin Cennetten Çıkarılması Konusu - Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* XV/2 (2015): s. 239.

⁸⁴ Tâhâ 20/117-119.

⁸⁵ Tâhâ 20/120.

Öyle ki insanı, iman etmesi /şeksiz güvenmesi gereken Rabbine karşı kışkırtmış ve Allah'ın bu yasaklamasındaki sebebin onların ebedi olmamasını veyahut da melekler gibi olmamasını istemesinden kaynaklandığını fısıldamış, bu kışkırtmayı vurgulamak için bir de sözünün doğruluğunu belirtmek adına yemin etmiştir⁸⁶.

Yukarıda da belirtildiği üzere insan, kimi zaman hakikat yolundaki yürüyüşünde dosdoğru oluşunu bozmaya meyyaldir. Nitekim Âdem ve eşi, şeytanın bu aldatmacasına kanmış ve yasak ağacın meyvesinden yemişler; yedikleri vakit sonsuzluğu elde etmek şöyle dursun, ayıp yerleri kendilerine görünerek, utanmalarına sebep olacak bir hale gelmişlerdir. Bunun üzerine Âdem ve eşi, Allah tarafından kendilerine insan için şeytanın apaçık bir düşman olduğunun tekrar hatırlatılmasıyla tövbe etmişler ve Allah bağışlamadığı takdirde ziyan içinde kalacakları itirafında bulunmuşlardır⁸⁷. Ardından Allah onları, yeryüzü yaşamlarında birbirlerine düşman olacaklarını bildirerek, buldukları yerden “indir”miş/ (hubût), beşer için takdir edilen belli bir süre boyunca da yeryüzünde yaşayacaklarını ve sonrasında orada ölüp yine oradan diriltileceklerini buyurmuştur⁸⁸

Yaşanan bu ilk imtihan ve aslında insanın cüzî- özgür irade ve eğilimlerini ilk defa fark etmesi olayı, kişinin gayret ve çabaları vesilesiyle Allah'ın hidayet bahşettiği kullarının yoldan sapmayacağı ve bedbaht olmayacağı müjdesiyle; zikrullah'tan ayrılıp yüz çevirenlerin ise hayatlarının sıkıntılı geçeceği ve gönüllerine hakikat ışığı ve huzurun hiçbir tesirinin ulaşmayan bu kimselerin, zorluklarla baş başa kalacaklarının ikazıyla nihayet bulmuştur.

Âdem'in yaratılmasından yeryüzüne indirilmesine kadar yaşanan olaylar Kur'an'ın beş farklı yerinde⁸⁹ anlatılmaktadır. Farklı yerlerde defaatle geçen kıssaların, belli bir düşünceyi insanların zihninde yerleştirmek için anlatıldığı bilinmektedir. Tekrarı en çok yapılan kıssalardan olan ve esasen insanlığın kıssası addedilebilen Hz. Âdem kıssası, insanın en büyük düşmanı sayılan şeytanla her daim mücadele içinde olacağını ve ona uyup hakikatten yüz çevirdiği vakit ise, kendine en büyük zulmü yapacağını anlatmaktadır⁹⁰.

---

⁸⁶ A'râf 7/20-21.

⁸⁷ A'râf 7/22-23

⁸⁸ A'râf 7/25 (Ayrıca bkz. Bakara 2/35-38, Tâhâ 20/122-123)

⁸⁹ Bkz. Bakara 2/34-36, A'râf 7/11-25, İsrâ 17/60-64, Kehf 18/50-51, Tâhâ 20/115-124

⁹⁰ Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, s. 102, 104.

Yarattığı kullar üzerinde merhametini esirgemeyen ve belki de bu sebeple Hz. Peygamber vesilesiyle gönderdiği Kur'an'ında Allah, hayat boyu yaşanması muhtemel olaylar karşısında insanın nasıl bir tavır takınması gerektiğini insanlığa öğretmeye çalışmaktadır. Yaşanan ve yaşanacak olan tüm imtihanlara ilahi bir eğitim nazarıyla bakmak, modern zamanın bir türlü mutlu olamayan insanlarına bir çıkış yolu ve hayatlarının anlamlandırılmasına da bir vesile olacaktır.

2.3. Sonsuzluk Kavramı ve Sonsuzluk Düşüncesi

İnsan soru soran ve sorularına tatminkâr cevaplar arayan bir varlık... Öyle ki bebeklik dönemlerinde, basit düzeyde başlayan soruların, ilerleyen yaşlarda daha spesifik⁹¹ bir hale dönüştüğü görülür. İnsanın geçmişten getirdiği ve hayatı boyunca -tarih, yer ve zaman değişse dahi- cevabını aradığı sorular ve bu sorulardan ortaya çıkan birtakım felsefi problemler, bir yandan teolojinin bünyesinden neşet etmiş problemlere de ilintilenmiştir⁹². Bu böyledir, çünkü dinin, insanın ruh dünyasındaki açlığı doyumayı vadeden bir yapısı vardır. Örneğin, hayatın en temel ihtiyaçlarından olan anlam arayışına, din kendince cevaplar vererek mukabelede bulunur. Ölüm ve ötesi için, insanda var olan tedirginliklere çözüm olabilecek öneriler sunar. Ya da bir başka ifadeyle din, Tanrı'nın/Kutsal'ın kıstaslarını ortaya koyarak, zaman içinde üzeri örtülmüş olan hayatın anlamını/ hakikati, gözler önüne sermeye çalışır.

Sonsuzluk meselesi de, tamamen yok olmayı düşündüğünde bunu, varlığına sindiremeyen ve bu sebeple de “âb-ı hayat”ı arayan insan⁹³ için, zihin dünyasını meşgul eden ve içsel dünyasını tatmin etmek üzere, hakkında arayışa girdiği bir konu olmuştur.

İslam dini özelinde bakıldığında ise, aşağıda da geleceği üzere, hayat kitabı olarak addedilen Kur'an'da Allah, ahiret yurdundan bahsettiği ayetlerde, kimi zaman cenneti kimi zaman da cehennemi anlatırken ebediyetten, sürekli bir kalıştan söz eder. Sayısı oldukça fazla olan ayetler karşısında, öyle görünüyor ki, ahiretin, sonsuzluk ya da “zamansızlık” yurdu olarak tavsif edilmesi, insanların zihin dünyalarındaki yok olma tedirginliğini ortadan kaldırma niyeti olarak okunabilir.

---

⁹¹ “Daha kapsayıcı fakat daha özel bir şekilde” anlamında kullanılmıştır.

⁹² Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, 2. baskı (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005), Önsöz.

⁹³ Mustafa Çiçekler, “Mevlânâ'nın Sunduğu Ölümsüzlük Suyu: Âb-ı Hayât”, *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri = International Mevlânâ Symposium Papers C. I* (2010): 323.

Biz de tezin aşağıda gelen kısmında, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinde, sonsuzluğa işaret eden kavramların analizini yapacak, sözlük anlamlarıyla Kur'an'da geçen anlamlarını kıyaslayacağız. Bununla birlikte, tezin ana konusuna giriş mahiyetindeki birinci bölüm de, böylece tamamlanacaktır.

2.3.1. Ayetlere Göre Sonsuzluğa İşaret Eden Kelimeler

2.3.1.1. “أَبَدٌ” Ebed Kelimesi

Kur'an ayetlerine bakıldığında, daimî bir kalıcılığa işaret etmek üzere, özellikle “Ebed/أَبَدٌ” ve “Huld/خُلْدٌ” kelimelerinin veya aynı kökten türetilen kelimelerin kullanıldığı görülür.

Yukarıdaki iki kelimededen birincisi olan “Ebed” kelimesi, Arap dilinde “أ-ب-د” kökünden türemiş bir kelime olup, Türkçe'ye geçen ve sonu olmayan, sonsuz ve tükenmez⁹⁴ manasında kullanılan bir kavramdır. Her ne kadar zamanı ifade etse de dil bilimcilere göre “Ebed” kelimesi, bölünemeyen bir sürekliliği ifade etmesi bakımından, bölümlenebilen ve bölünebilen “zaman” kelimesinden ayrılır⁹⁵. Fakat bununla beraber, “herhangi bir kesintiye uğramayan” manasındaki bu kelime, zamanın en özeli ve en hası manasına da gelir. Bu sebeptir ki, sonsuzluk söz konusu edildiğinde, “şöylesi bir ebed” lafzı değil, “şöylesi bir zaman” ifadesi kullanılır⁹⁶.

Sözlükteki kullanımlara bakıldığında, cemisi “أَبَادٌ/âbâd ve أَبُودٌ/übûd” olan “الْأَبَدُ/ el- ebedü” kelimesi, aktif olarak “dehr ve zaman” manasında kullanılarak, sürekliliği ve tıpkı geçmiş zaman yönünde kadimliği anlatan ezel kelimesi gibi, zamanın geleceğe dönük boyutunda, vaktin bitmezliğini anlatır⁹⁷. Öyle ki, her ne kadar düşünölmeye çalışılsa da ebedilik söz konusu olduğunda akıl, sonsuz zamanın nihayetine vakıf olamaz⁹⁸. “أَبَدُ الْأَبِيدِ/ ebede'l ebîd, أَبَدُ الْآبَادِ/ ebede'l âbâd, أَبَدُ الدَّهْرِ/ ebede'd Dehr, أَبِيدُ الْآبِيدِ/ ebîde'l ebîd” gibi oluşturulan terkipler de “sonsuz kadar” anlamında, aynı manayı ifade ederler⁹⁹.

⁹⁴ Sami, *Kamûs-i Türkî*, 65.

⁹⁵ Ahmet Saim Kılavuz, “Ebed”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), X: 72.

⁹⁶ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Abdiddâim Semîn el- Halebî, “E-B-D”, *Umdetü'l Huffâz fî Tefsîri Eşref'il Elfâz* (Beyrut: Darü'l Kütübî'l İlmiye, 1997), 1: 46; İsfehani, *Müfredat'ü Elfâzi'l-Kur'an*, 59.

⁹⁷ Ebu'l-Beka el-Kefevî, *El-Külliyat*, 2. baskı (Beyrut: Müessesetü'r- Risale, 2018), 25; İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, 3: 68.

⁹⁸ Seyyid Şerîf el-Cürçânî, “Et- Ta'rîfât”, *E-B-D* (Kahire: Daru'l Fazilet, 2011), 9.

⁹⁹ Fîrûzâbâdî, *Kamûsü'l Muhît*, 264.

Bu kullanımın bir örneği olarak, Ebû Dâvûd'un süneninde geçen ve hac ile ilgili olan hadis-i şerifte, Zilhicce'nin dördüncü günü Mekke'ye varılınca, tavaf ve sa'y yapılmış, daha sonra da Hz. Peygamber, ihramdan çıkılmasını emretmiştir. Bunun üzerine Süreka b. Mâlik ayağa kalkarak, “Bizim bu ihramdan çıkışımız sadece bu seneye mi mahsustur yoksa ebediyete kadar mı devam edecektir?” diye sorduğunda, Peygamberimiz “Ebediyyen devam edecektir” şeklinde cevap vermiştir. Bu hadiste de görüldüğü üzere “ابد” kelimesi zamanın sonuna değin anlamında, cümledeki yerini almıştır¹⁰⁰. Yine terkip olarak “أَبَادُ / âbâdü'd- dehr” kullanımı ise “zamanın uzunluğunu¹⁰¹, kesintisiz vakti” anlatmaktadır.

Bu kelimenin (أ-ب-د) sözlükteki kullanımlarına bakıldığında, Arap dilinin, içinde barındırdığı anlam zenginliğini görebilmek mümkündür. Öyle ki Tef'îl babına giren “أَبَدَ- يُأَبِدُ- يُؤَبِدُ- يُؤَبِدُ- يُؤَبِدُ” kelimesi, “Sonsuz kalmak, ebedileştirmek” şeklindeki bir anlam ifade ederken; “أَبَدَ- يُأَبِدُ- يُؤَبِدُ- يُؤَبِدُ- يُؤَبِدُ” olarak 2. baktan geldiğinde, “bir yerde ikamet etmek, oradan ayrılmamak” anlamı taşımakla beraber, “vahşileşmek, ehlileşmemiş, vahşi” gibi manalara da gelmektedir¹⁰². Bu sebeple, “أَبَدَتُ الْبَهِيمَةَ” ebede't el-behîmetü” denildiğinde, bir hayvanın vahşileştiği anlatılmış olur. Yine aynı şekilde “أَبَدَ- يُؤَبِدُ- يُؤَبِدُ- يُؤَبِدُ- يُؤَبِدُ” kelimesi de “cariye”yi ifade ederken, aynı zamanda “yabani at ve eşek cinsinden hayvanlar” için de kullanılır¹⁰³. Ayrıca aynı kökten türeyen ve çoğulu “أَوَابِدُ / evâbide” olan “أَبَدَتُ الْإِبْدَانَ” kelimesinin de “kelamda garip ve kapalı/ anlaşılmasız kalmış sözcükleri” ifade ettiği görülmektedir.¹⁰⁴ Tüm bu anlamlara ek olarak “أَبَدَ- يُؤَبِدُ- يُؤَبِدُ- يُؤَبِدُ- يُؤَبِدُ” lafzı, öfke ve gazabı anlatan bir kelime olarak da karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁵.

Bunların haricinde, aynı kelime tefa'ul babından geldiğinde, gurbette geçen sürenin uzadığı (تَأَبَّدَ فُلَانٌ / teebede fülânün); ev sahipleri tarafından artık kullanılmayan bir evi

¹⁰⁰ İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, 3: 68. Ayrıca bkz. Ebu Davud, *Sünen*, Menasik 1787. Hadis: “حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ الْوَلِيدِ بْنِ مَرْيَدٍ أَخْبَرَنِي أَبِي حَدَّثَنِي الْأَوْزَاعِيُّ حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ حَدَّثَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ أَهْلُنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحَجِّ خَالِصًا لَا يُخَالِطُهُ شَيْءٌ فَقَدِمْنَا مَكَّةَ لِأَرْبَعِ لَيَالٍ خَلَوْنَ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ فَطَفْنَا وَسَعَيْنَا ثُمَّ أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نُحِلَّ وَقَالَ لَوْلَا هُنَّيْ لَحَلَّتْ ثُمَّ قَامَ سُرَاقَةُ بْنُ مَالِكٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ مُثَعَّتَنَا هَذِهِ الْبَعَامِنَا هَذَا أَمْ لِلْأَبْدِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَلْ هِيَ لِلْأَبْدِ”

¹⁰¹ Ebû Abdîrrahmân Halil b. Ahmed, “Kitâbu'l Ayn”, *E-B-D* (Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 2003), 1: 51.

¹⁰² İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, 3: 68.

¹⁰³ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l Muhîr*, 264.

¹⁰⁴ Halil b. Ahmed, “Kitâbu'l Ayn”, 2003, 1: 51.

¹⁰⁵ Semîn el- Halebî, “E-B-D”, 1: 46.

ifade ettiği (تَأَبَّدَتِ الدَّارُ / teebbedet ed-dâru); bir yerin ıssızlığı ve tenhâlığı (تَأَبَّدَ الْمَنْزِلُ / teebbede'l menzil)¹⁰⁶ gibi manaları gösterdiği anlaşılır.

Kur'an'daki kullanımları incelendiğinde, yukarıdaki kullanımlardan yalnızca “أَبَدًا/ ebeden” haliyle 28 yerde geçmektedir. Bu ayetlerin 11 tanesinde “خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا” hâlidîne fihe ebede” olarak geçer. Nisâ 4/57 ve 122, Mâide 5/ 119, Tevbe 9/ 22 ve 100, Teğâbun 64/ 9, Talak 65/ 11 ve Beyyine 98/8’ de, Allah’ın salih kulları için hazırladığı cennette, insanların ebedi olarak kalacağı anlatılır. Yine cennetliklerin, sonsuza kadar cennette kalacakları, Kehf 18/ 3’de, “خَالِدِينَ فِيهَا” ibaresi yerine “مَّا كُنْتُمْ فِيهِ أَبَدًا” sözcüğü ile ifade edilmiştir. Allah’ın yasaklarını çiğneyenler için hazırlanmış olan cehennem, Nisâ 4/ 169, Ahzâb 33/ 65 ve Cin 72/ 23’de “أَبَدًا/ ebeden” kelimesinin “خَالِدِينَ فِيهَا” ifadesiyle birlikte kullanılmasıyla tasvir edilmiştir.

Aynı şekilde “أَبَدًا/ ebeden” kelimesi, Bakara 2/95, Mâide 5/ 24, Tevbe 9/ 83-84 ve 108, Kehf 18/ 20- 35 ve 57, Nûr 24/ 4-17 ve 21, Ahzâb 33/ 53, Feth 48/ 12, Haşr 59/11, Cuma 62/ 7’ de olmak üzere, toplamda 15 yerde “asla, hiçbir zaman” anlamında kullanılmıştır. Mümtetine 60/ 4’ te de şarta bağlanmış olarak, “sürüp gitmek, sürekli olmak” manası taşımaktadır¹⁰⁷.

Tüm bunlar göz önüne alındığında, ayetlerde kalıcılığı ve ebediliği anlatan bir kelime olarak ele alınan ve “E-B-D” kökünden türetilen kelime, Arap dilinde farklı kalıplara girerek “daimîlik, süreklilik, vahşileşmek, garip kalmak,” gibi manalara gelmektedir. Kelimenin kullanım kalıplarından, yalnızca “أَبَدًا” formu Kur’an’da geçer ve bu kelimeye 28 ayette rastlanır. 8 yerde, cennet ehlinin ebediliğini, 3 yerde de inkârında ısrarcı olmak, Allah ve resulüne isyan etmek gibi davranışlarda bulunanların, yani bir başka deyişle, kendilerine zulmedenlerin, inkârda ısrar edenlerin ebedi olarak cehennemde kalacakları anlatılır.

2.3.1.2. “خُلِدَ” Huld Kelimesi

¹⁰⁶ İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, 3: 69.

¹⁰⁷ Muhammed Fuad Abdulbaki, “el-Mu’cem’ul Müfehres li Elfâz’il Kur’an-ı Kerim”, *E-B-D* (Dar’ul Kütübi’l Mısriyye, 1945), 1.

“خ-ل-د” H-L-D kökünden türeyen kelime, ebed kelimesi gibi Kur’an’da ebediliğe, kalıcılığa ve -bir bakıma- sonsuza dek kalmaya işaret eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

“الْخُلْدُ/ el-Huld” kavramıyla, bir yerde kalıcılığın ve var oluşun devam etmesi sebebiyle, bu yerden uzun süre çıkarılmamayı ifade eden bir kelime olup, aynı zamanda cenneti ifade eden isimlerden biri olarak kullanılmaktadır. Bu sebeptir ki “دار الخلد/ dâru’l Huld” terkihi, ahireti ifade etmek için kullanılır. Esasen kelimenin manası, devamlı olsun veya olmasın uzun süren bir değişmezliktir¹⁰⁸. Aynı kelime, doğuştan gözleri olmayan ve âmâlığı hayatı boyunca devam eden, “جرزون و جرزان عمي/ cirzevün ve cirzânün umyün” “kör fareyi” de ifade eder. Bu kökle bağlantılı olarak, sözlüklerde geçen “حَوَالِدُ/ havâlidü” kelimesi, uzun yıllardır var olan ve kalıntılar arasında varlığı devam eden taş, kaya, tepeler ve dağlar için kullanılırken, kalıcılığın sürekli oluşunu değil, uzun vakit bulunduğu yerde kalmasını anlatır¹⁰⁹.

“الْخُلُودُ/ el- Hulûd”, ortaya çıkmış bir bozukluğa karşı koymak adına, bir şeyin temize çıkartılması ve aklandıktan sonra bu halinin devam etmesi için kullanılır. Öyle ki Arap dilinde, değişim ve bozulmayı geciktiren şeylerin hepsi, bu kelimeyle ifade edilir¹¹⁰. Aynı kökten türeyen “الْخَلْدُ/ el- Haledü” kelimesi, bir insanın hayatı boyunca yaşadığı değişimlere rağmen, kendisinde baki kalan özellikleri için kullanıldığı gibi, akıl, kalp ve nefis için de kullanılır. Araplar “وقع ذلك في خَلْدِي/ vekaa zelike fi haledî” demekle, “Aklıma şu geldi” ifadesini söylemek isterler.¹¹¹

Arap dilinin zenginliğinin bir yansıması, kök manasını korumakla birlikte, ifâl babına giren ve “ikamet etmek ve bir şeyi devamlı kılmak” manasına bürünen “أَخْلَدُ” kelimesinde de görülecektir. Hz. Ali’den gelen bir rivayete göre o, dünyayı zemmetmek adına “kim dünyaya boyun eğerse, oraya saplanıp kalır ve oradan ayrılamaz.” demiş ve buradaki dünyaya saplanıp kalmayı “أَخْلَدَ اليها/ ehlede ileyhe” ifadesiyle anlatmıştır. Bu kelimenin ism-i fail kalıbından gelmiş haline ise, cahiliye şairlerinden Züheyr’in beytinde şöyle rastlanılmaktadır: “لمن الديار غشيتها بالغرقد/ كالوحي في حجر المسيل المخلد” “Dere

¹⁰⁸ Ebu’l-Beka el-Kefevî, *El-Külliyat*, 362.

¹⁰⁹ İsfehani, *Müfredat’ü Elfazi’l-Kur’an*, 291.

¹¹⁰ İsfehani, *Müfredat’ü Elfazi’l-Kur’an*, 291.

¹¹¹ Ebû Abdîrrahmân Halil b. Ahmed, “Kitâbu’l Ayn”, *H-L-D* (Beyrut: Dar el-Kütüb el-İlmiye, 2003), 1: 165; İsfehani, *Müfredat’ü Elfazi’l-Kur’an*, 292.

yatağındaki taş üzerine yazılarak ebedileştirilmiş (kalıcı hale getirilmiş) yazı gibi, Gargad ağacı ile kuşatılan bu diyar kimin?”

Züheyr'in şiirinde de görüldüğü üzere, “el- mühlid” kelimesi, ebedi olma manasından sıyrılarak, bir yerde çok uzun müddet kalmayı, ikamet etmeyi ifade eder. İsm-i fail kalıbından gelen bu sözcük, “المُخْلِذ من الرجال/ el muhlidü min'er ricâl” şeklinde kullanıldığında ise, yaşı ilerlemiş olmasına rağmen saç ve sakalı hala siyah kalan insanları anlatır ki, sanki o insanlar, mecazi ifadeyle, ölümsüz gibi olurlar¹¹². Bunun haricinde, aynı baktan gelen kelime, A'râf suresinin 7/ 176. ayetinde, “اخْلَدْ الي الارض/ ehlede ile'l arz” ibaresiyle, insanın dünyaya saplanıp kalması anlatılırken, Hümeze 104/ 3' de geçen “ehledehu” ifadesiyle, bir kimsenin bu dünyada edindiği mallar ile, sonsuza kadar, ebedi olarak bu dünyada yaşamayı zannedeceği kastedilir¹¹³. Benzer manayı korumakla birlikte, kelime tef'îl babından kullanıldığında, “دَابَّةٌ مَخْلَدَةٌ/ dabbetü-l muhallede” (yan dişleri çıkana kadar varlığı devam eden ön dişlerin, sabit kalması) örneğinde de görüleceği üzere, uzun süreli bir kalmayı ifade eder¹¹⁴.

Vakıa suresi 56/ 17. ayette, cennet ehline hizmet edecek olan gençlerden bahsederken, bu gençler, “مَخْلَدُونَ / muhalledûn” sıfatıyla tavsif edilmiştir. Bununla ilgili, dil alimlerinden Ferra, “bu gençlerin sonsuza dek hizmet etmeleri ve hiç değişmeyen bir yaş üzerine olmaları” yorumunu yaparken¹¹⁵, zayıf bir görüşe göre de bu kelimeye, “مُقَرَّرُونَ/mükarridûn” manasında kullanılarak, “kulaklarında altın ve gümüşten yapılan küpeler bulunan gençler” anlamı verilmiştir¹¹⁶. Aynı zamanda İnsan suresi 76/ 19. ayette de geçen kelime, “o hizmetkarların sonu olmayan vasıflarla nitelendirilmeleri” şeklinde te'vil edilmiştir¹¹⁷.

Sözlükte pek çok anlamlara gelen Huld kelimesi, genel olarak bir şeyin, bulunduğu hal üzere kalmasını ve değişimin uzunca bir vakitten sonra gerçekleşmesini ifade eder. Fakat

¹¹² Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebu'l Fadl Cemaleddin İbn Manzur, “Lisanu'l Arab”, *H-L-D* (Beirut: Dar'us Sadr, t.y.), 3: 164.

¹¹³ İbn Manzur, “Lisanu'l Arab”, t.y., 3: 164; İsfehani, *Müfredat'ü Elfazi'l-Kur'an*, 292.

¹¹⁴ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Abdiddâim Semîn el- Halebî, “H-L-D”, *Umdetü'l Huffâz fî Tefsîri Eşref'il Elfâz* (Beirut: Darü'l Kütübî'l İlmiye, 1997), 1: 519.

¹¹⁵ İbn Manzur, “Lisanu'l Arab”, t.y., 3: 164.

¹¹⁶ Semîn el- Halebî, “H-L-D”, 1: 520.

¹¹⁷ Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbühu* (Beirut: Âlemü'l Kütüb, 1988), 5: 261.

sözlük anlamları içinde “sonsuzluk, ebedi olmak” gibi bir anlam verilmediği görülecektir¹¹⁸.

Buna rağmen Kur’an’daki kullanımlar incelendiğinde, ebediliği ifade eden bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Kur’an’da 87 yerde¹¹⁹ geçen bu kelime ve çekimleri, Şuarâ 26/129’da insanların, sağlam yapılar yapmaktaki gayelerinin, ebedi kalma ümidiyle olup olmadığı sorgulanır. A’râf 7/ 176’da, dünyaya saplanıp kalmak konusu işlenirken, Enbiyâ 21/ 8 ve 34’ de, peygamberlerin hiçbirine, ölümsüzlük verilmediği, A’râf 7/20 ve Tâhâ 20/120’ de, şeytanın, Hz. Âdem ve Havva’ya ebedilik ağacından yedirmeye çalışması ve bununla onların aklının çelmesi anlatılır. Bunların haricinde, 37 yerde¹²⁰ gerek cehennem ebedi oluşuna gerek ebedi olarak cehennemde yaşanılacağına değinilir. 38 yerde¹²¹ de cenneti hak edenlerin, ebedi olarak, orada kalacakları ifade edilir.

Genel olarak incelendiğinde “Huld” kelimesi, birbiriyle bağlantılı olsa dahi “uzun süre kalmak, ikamet etmek, kulaktaki küpe, doğuştan gözleri olmayan kör fare” gibi farklı pek çok anlama geldiği görülmektedir. Sözlükte, ebedilik anlamına yer verilmemesine karşın, Kur’an’daki kullanımlarında, özellikle cennet ve cehennem tasvirleri yapılırken, bu manaya hasredildiğini görmekteyiz. Bu sebeple kelime, insanın sonsuz olma isteğinin - ahiret yani öteki alem düzleminde de olsa- somut bir karşılığının olduğuna işaret etmektedir.

Tezin ana konusuna geçişin uzamaması adına, sonsuz olmayı ve ebediliği ifade eden ve yeteri kadar açıklayıcı olduğunu düşündüğümüz bu iki kelimenin haricinde, başka kelimelere değinmeye gerek duymadık. Fakat ayetlere dikkat edildiğinde “مَكَّةَ/ mekese” fiilinin, düzenli bir kalmayı¹²², “لَبِئْسَ/ lebise” fiilininse uzun süreli bir kalmayı¹²³ anlatarak,

¹¹⁸ Bekir Topaloğlu, “Huld”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), XVIII: 324.

¹¹⁹ Abdalbaki, “el-Mu’cem’ul Müfehres li Elfâz’il Kur’an-ı Kerim”, 1945, 236.

¹²⁰ Bakara 2/ 39, 162, 217, 257, 275, Âl-i İmrân 3/ 88, 116, Nisâ 4/ 14, Mâide 5/ 80, En’âm 6/ 128, A’râf 7/ 36, 169, Tevbe 9/ 17, 63, 68, Yûnûs 10/ 27, 52, Hûd 11/ 107, 108, Ra’d 13/ 5, Nahl 16/ 29, Tâhâ 20/ 101, Enbiyâ 21/ 99, Mü’minûn 23/ 103, Furkân 25/69, Secde 32/ 14, Ahzab 33/ 65, Zümer 39/ 72, Mü’min 40/ 76, Fussilet 41/ 28, Zuhruf 43/ 74, Muhammed 47/ 15, Mücadele 58/ 17, Haşr 59/ 17, Teğâbun 64/ 10, Cin 72/ 23, Beyyine 98/ 6.

¹²¹ Bakara 2/ 25, 81, 82, Âl-i İmrân 3/ 15, 136, 198, Nisâ 4/ 13,57,122, Mâide 5/ 85, 119, A’râf 7/ 42, Tevbe 9/ 22, 72, 89, 100, Yûnûs 10/ 26, Hûd 11/ 23, İbrahim 14/ 23, Kehf 18/ 108, Tâhâ 20/ 76, Enbiyâ 21/ 102, Mü’minûn 23/ 11, Furkan 25/ 15, 16, 76, Ankebût 29/ 58, Lokman 31/ 9, Zümer 39/ 73, Zuhruf 43/ 71, Ahkâf 46/ 14, Fetih 48/ 5, Kâf 50/ 34, Hadîd 57/ 12, Mücadele 58/ 22, Teğâbun 64/ 9, Talâk 65/ 11, Beyyine 98/ 8.

¹²² Bkz. Ra’d 13/ 17, İsrâ 17/ 106, Tâhâ 20/10, Neml 27/ 22, Kasas 28/ 29.

¹²³ Bakara 2/259, Yûnus 10/ 16,45, Hûd 11/69, Yûsuf 12/ 42, İsrâ 17/ 52,76, Kehf 18/ 12,19,25,26, Tâhâ 20/ 40,103,104, Mü’minûn 23/112,113

söz konusu ikametın sürekli ve kalıcı bir şekilde olmasını ifade ettiği gözlerden kaçmamalıdır.

İlk bölümün bu kısmında, insandaki sonsuzluk düşüncesine dair Kur'an'da geçen başlıca kelimeleri izah etmeye çalıştık. Fakat Kur'an'da geçmekte olan ve ebediyete dair ipuçları sunan kelimeler, tezimizin ana omurgasını oluşturmadığı için, “ebed, huld vd.” kelimelerin daha ayrıntılı açıklamalarına girmeyi gerekli görmedik.

Bundan sonraki bölümde ise felsefecilerin pek çok yorum getirdiği “İnsandaki sonsuzluk düşüncesi” konusunda, Kur'an'ın belli ayetlerinden yararlanarak, konuya yeni bir bakış açısı getirmeye ve söz konusu edilecek olayların (yasak ağaç, bezm-i elest ve meleklerin secdesi), bu minvalde değerlendirilmesine katkı sağlamaya çalışacağız.

3. İKİNCİ BÖLÜM: KUR'AN'DA SONSUZLUK

3.1. A'râf, Hicr ve Tâhâ Surelerinin Tanıtımı

İnsanlığın en temel düşünce konularından olan var olma meselesi, belli bir tekâmül ile “varlığın devamı meselesi” olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani bu dünyadaki varlığını sorgulayan insan, yalnızca “Neden varım? Nasıl var oldum?” sorularını yanıtlamaya çalışmakla kalmayıp, ayrıca zihinsel bir tekamülün bir tezahürü olarak da “Peki ya sonrası?” sorusuyla, varlığının nihayetinin olup olmadığına ya da ölüm vakiasını nasıl anlamlandırması gerektiğine dair soruları da sormaya başladığı görülür.

Dünya üzerindeki dinler incelendiğinde görülecektir ki soyut veya somut bir takım varlık ya da varlıklar kutsal olarak addedilmekte ve bu kutsallar, insanların iç dünyalarında bir üst merci olarak kabul edilmektedir. Öyle ki insan, en temel ihtiyaçlarından biri olan anlam arayışını, bu üst konuma arz etmekte ve odak noktasını, kutsalına çevirerek bu anlam arayışını, Tanrısında/ kutsalında bulmaya çalışmaktadır.

Gerek ölümsüzlük genine dair yapılan bilimsel çalışmalar, gerekse felsefecilerin ortaya koymuş olduğu birtakım düşünceler, insanın sonsuz olma fikrini, bizzat kendi içinde taşıdığına işaret etmektedir. Peki bu düşünce, insanda nasıl var olmuştur, bu düşüncenin kaynağı nedir? Tezimizin ana omurgasını da, bu sonsuzluk fikrinin kaynağının, bizzat İslam dini içerisinde olduğu ve böylesi bir fikre, bizzat Kur'an'ın anlattığı bazı olayların ışık tuttuğu düşüncesi oluşturmaktadır.

Elest bezmi, yasak ağaç meselesi, meleklere yapılan secde emri gibi olayların yaşanması esnasında, insanın Tanrısal düzlemde yani başka bir deyişle sonsuzluk düzleminde bulunduğu düşüncesi, insandaki bu sonsuzluk fikrinin kaynağı olabileceğini savunduğumuz bazı olaylardır. Bu olayların özellikle A'râf, Hicr ve Tâhâ surelerinde geçmesi sebebiyle, öncelikle bu surelerin tanıtımı yapılacaktır.

3.1.1. A'râf Suresi Genel Tanıtımı

Hız. Aişe'den gelen bir rivayete göre Kur'an'ın ilk 7 suresinden biri olan¹²⁴ ve Mushaf sırasında 7., nüzul sırası bakımından ise 39. sırada yer alan surenin, Mekki olduğu konusunda alimler ittifak etmişlerdir. Fakat İbn Hibban, sadece 163. ayetin Medeni olduğunu belirtirken¹²⁵, İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre 163. ayetten itibaren beş ayetin, Katâde ve Mukâtil b. Süleyman'a göre ise 163. ayetten itibaren sekiz ayetin Medeni¹²⁶ olduğu söylenmiştir.

Basra ve Şam ekollerine göre 205, Medine ve Kûfe ekollerine göre 206 ayet¹²⁷ olan sure, üç bin üç yüz yirmi beş kelime, on dört bin harftir ve on harften müteşekkildir¹²⁸. Surenin fasılalarını ise “ن-م-ل-د” harfleri oluşturmaktadır¹²⁹. Ayet sayısından hareketle, Mekki sureler içindeki en uzun sure olduğu ve En'am suresiyle birlikte, “İki uzun sure” olarak adlandırıldığı bilinmektedir¹³⁰.

Sure, ilk ayette bulunan harufu mukattaadan dolayı “Elif Lâm Mim Sâd”; 143. Ayetteki mikat kelimesi hasebiyle “Mikat”, 172. Ayette anlatılan “kalü bela” olayı sebebiyle de “Misak” suresi olarak adlandırılmış olsa da, ismini daha çok 46 ve 49. ayetlerde geçen A'raf kelimesinden alarak “A'râf Suresi” ismiyle meşhur olmuştur¹³¹.

A'râf (اعراف) sözcüğü genel görüşe göre, urf (عُرْفٌ) kelimesinin çoğuludur ve horozun ibiği, atın yelesi, dağın tepesi gibi yüksek mekanların hepsi için, bu sözcük kullanılır¹³². Surenin 46. Ayetinde anlatılan a'râf ashabının kimlere delalet ettiği konusunda, farklı görüşler ortaya konmuştur. Müfessirlere ve pek çok kelim alimlerine göre ashab-ı a'râf, işlediği iyilik ve kötülüklerin miktarı eşit olan, iman sahibi kimseleri tarif eden bir kavramdır. Öyle ki bu kimseler, haklarında Allah bir hüküm verinceye kadar bekleyecek ve daha sonra Allah'ın lütfu sayesinde cennete gireceklerdir¹³³. Bir başka görüşe göre ise ahirette, iman sahibi olanlarla inkâr etmiş kimseleri tanıyacak olan melekleri ifade eden, cennetlik ve cehennemlikleri ayırıp, onlar hakkında şahitlik yapacak olan peygamberler,

¹²⁴ Muhammed b. Rızık İbn Tarhûnî, *Mevsûatü Fedail Süver ve Ayâti'l Kur'an*, c. 1 (Suudi Arabistan: Dar'u İbn Kayyim, 1988), 267.

¹²⁵ Şehâbeddin Mahmud Âlûsi, *Rûhu'l Meânî*, c. 8 (Beyrut: İdaretü'l Tabâati'l Arabî, 2008), 74.

¹²⁶ Ali b. Muhammed Hâzin, *Tefsir'ul Hâzin*, c. 2 (Beyrut: Dar el-Kütüb el-İlmiye, 2004), 180.

¹²⁷ Reşid Rıza, *Tefsiru'l Menâr*, 2. baskı, c. 8, 1947, 294.

¹²⁸ Hâzin, *Tefsiru'l Hâzin*, 2004, C. 2: 180.

¹²⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 4 (İstanbul: Azim Dağıtım, 2020), 7.

¹³⁰ Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 8. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 2: 498.

¹³¹ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2: 498.

¹³² Ebu'l Hasen Burhâneddîn Bikâi, *Nażmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l Âyât ve's Süver*, c.7 (Kahire: Dar'ul Kütübi'l İslamî, 1984), 348.

¹³³ Bikâi, *Nażmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l Âyât ve's Süver*, 7: 348.

alimler ve şehitler gibi yüksek makama sahip kimseleri gösteren bir kavram olarak da yorumlanmıştır. Ayrıca hiçbir peygamberin tebliğine ulaşamamış, müşrik anne-babadan olan ve akıl baliğ olmadan ölen ya da gayrı meşru bir çocuk gibi fetret ehli olan kimselerin de A'râf ashabı olduğu söylenmiştir¹³⁴.

Surenin amaçlarından birinin, bir önceki surede (En'âm Suresi) geçen tevhid, hayr üzerine toplanma, ortaya konan delillere karşı vefa gösterme, her iki dünyanın zorluklarına karşı ikaz vb konularda, Kur'an'dan yüz çevirenleri uyarmak olduğu görülür¹³⁵.

Sureler arası siyak-sibak açısından değerlendirildiğinde, bir önceki sure olan En'âm suresinde, takva sahibi kimselerin yolunun açıklandığı ve ayrıca geçmiş kavimlerin kıssalarına da yer verilerek, inanmayanların sonlarının nasıl olacağı bildirildiği görülür¹³⁶. En'âm 6/ 12'de geçen, "O, kendi üzerine rahmeti yazmıştır." ifadesi, "rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi, Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım." (Araf 7/ 156) ayetiyle tefsir edilmiştir. Yine En'âm 6/ 159 ve 164. ayetlerini, A'râf 7/ 6-7 tefsir eder mahiyettedir. Son olarak da En'âm 6/153 de "bu, benim dosdoğru yolumdur. Ona uyun." buyrulurken, 155. ayette "Bu Kur'an, bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır, ona uyun!" şeklinde salık verildiği, A'râf suresinin de benzer noktaya temas ederek sureye başladığı görülür¹³⁷.

Surenin indirildiği dönemin hem tarihsel hem de sosyolojik ortamı incelendiğinde görülecektir ki, aslında peygamberlik düşüncesine hiç de yabancı olmamalarına rağmen, Hz. Peygamber'e karşı, insanların muhalefet ettiği bir dönemdir. Ama aynı zamanda bu dönemde İslam kurumsallaşmaya, Müslümanlar ise topluluk haline gelmeye başlamıştır¹³⁸. A'râf suresinin içeriğine bakıldığında, ilk ayetlerde Allah, insanları uyarmak ve öğüt alsınlar diye Kur'an'ın indirildiğini belirtir¹³⁹. Sonraki ayetlerde, kıyamet günü insanların yapıp ettikleri şeylerden hesaba çekileceğinden ve tartıları ağır gelen ile hafif gelenlerin durumundan bahsedilir¹⁴⁰. Ardından Âdem kıssası anlatılmaya

¹³⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "A'râf", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), III: 259.

¹³⁵ Bikâi, *Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l Âyât ve's Süver*, 7: 347.

¹³⁶ Ahmed b. İbrahim el- Gırnatî Ebu Cafer, *El-Burhan fi Tenâsübi Suveri'l Kur'an* (Suudi Arabistan: Daru'l İbn Cevzi, 2007), 100.

¹³⁷ Celaleddin Suyûti, *Tenâsüku'd Durer fi Tenâsübü's Süver* (Beyrut: Dar el-Kütüb el-İlmiye, 1986), 88.

¹³⁸ Ali Parlak, "Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Elestü Bi Rabbikum Kâlû Belâ Misâkınnın Keyfiyet Analizi = The Qualitative Analysis of the Mithaq Alatsu bi Rabbikum Q'al'u Belâ in the Context of Reason of the Revelation (al-Asbâb al-Nuzul)", *Universal Journal of Theology* III/2 (2018): 113.

¹³⁹ A'râf 7/ 2.

¹⁴⁰ A'râf 7/ 8-10.

başlanır, meleklerle ve iblise verilen secde emrine, iblisin baş kaldırmasına değinilir¹⁴¹. 44 ile 51. ayetler arasında, sureye de ismini veren A'râf ashabından bahsedilir. Daha sonra inkâr edenlere örnek olması açısından, geçmiş kavimlerin kıssaları anlatılır. Kendilerine uyarı gelen fakat uyarıyı dikkate almayanların sonlarının, hep helakle sonuçlandığı ortaya konur. Bu konudaki kıssalar, surenin 176. ayetine kadar devam eder¹⁴². Son olarak 206. ayette meleklerin kulluk yapma konusunda, herhangi bir kibir göstermedikleri vurgulanarak sure biter.

3.1.2. Hicr Suresi Genel Tanıtımı

Mushaf tertibine göre 15, nüzul tertibine göre 54. sırada yer alan sure, 99 ayetten oluşur ve bu sebeple Kur'an'ın "Miûn" kısmına girer¹⁴³. Sure, İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre Mekki'dir ve Dâni, Tabersi ve Tahtâvî'nin aktardığına göre surenin beş ayeti, seyf/ savaş ayetiyle neshedilmiştir¹⁴⁴. Surenin fasılasını ise "ل-ن-م" harfleri oluşturur.

İbrahim suresinin akabinde yer alan bu sure, Salih peygamberin Medine ve Şam arasındaki Hicr bölgesinde yaşayan Hicr halkından yani diğer bir isimlendirmeye Semud kavminden bahsetmesi¹⁴⁵ sebebiyle bu ismi almıştır¹⁴⁶. Ayrıca Elmalılı Hamdi Yazır, "Hicr" kelimesinin "engel olmak ve mahrum kalmak" gibi manaları da taşıdığını belirterek, Kur'an'a yapılacak olan herhangi bir saldırının, ilahi korumayla karşılaşacağı ve engelleneceği manasını verir¹⁴⁷. Surenin içeriği de göz önüne alındığında, surenin isimlendirilişinin bu anlamlar çerçevesinde olduğu da söylenebilir.

Sureye konu olan Hicr halkı, dağları yontarak yaptıkları evlerde, her türlü kötülüklerden uzak kalacağını düşünen bir topluluktur. Bu sebeple kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlayıp, Allah'ın ayetlerinden yüz çevirdikleri, fakat neticede sabahın erken bir vaktinde gelen korkunç bir sesle helak oldukları, Kur'an'da zikredilen bir meseledir. Yine Kur'an'da, bu halkın, emniyette olduklarını zannettikleri korunaklı evlerinin ve sahip oldukları şeylerin, Allah'ın azabına karşı, kendilerine fayda veremediği

---

¹⁴¹ A'râf 7/ 11-25.

¹⁴² Ebu Cafer, *El-Burhan fî Tenâsübi Suveri'l Kur'an*, 101.

¹⁴³ Suyûtî, *Tenâsüku'd Durer fî Tenâsübü's Süver*, 96.

¹⁴⁴ Şehâbeddin Mahmud Âlûsi, *Rûhu'l Meâni* (Beyrut: İdaretü'l Tabâati'l Arabî, 2008), 14: 2.

¹⁴⁵ Hicr 15/ 80

¹⁴⁶ Muhammed Ali Sâbûni, *Safvetü't Tefâsir*, 4. baskı (Beyrut: Daru'l Kur'ani'l Kerim, 1981), 2: 105.

¹⁴⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 2020), 5: 209.

anlatılır¹⁴⁸. Bu halkın başına gelenler sebebiyle Hz. Peygamber, Hicr bölgesinden geçildiği vakit, yaşananları hatırlayıp hüzünlenmek gerektiğini salık vermiştir¹⁴⁹.

Sure, İslam akidesinin ana konularını teşkil eden vahdaniyet, nübüvvet, diriliş ve hesap gibi konulara değinir. Ayrıca ayetler, her devir ve asırda, Allah'ın resullerini inkâr edenler ve zorbalıkla karşılıklıta bulunanlar ekseninde dolaşır. Bu sebeptendir ki, surenin ilk ayetleri, özellikle kafirlere karşı uyarı ve tehdit içerir.

Bunların haricinde surede, her topluma bir peygamber gönderildiğinden, Allah'ın kudretiyle var edilen ve yerin, göğün, sert rüzgarların, yaşamın, ölümün, haşr ve neşrin taşıdığı delillere şahitlik eden bu alemin, yaratılış safhalarına da değinilir. Yine bu surede, tezimize konu olan Âdem kıssası, iblisle olan mücadelesi, meleklere verilen secde emri ve şeytanın kibirle bu emre itaatsizliği de anlatılır.

Son olarak surede değinilen diğer bir konu da Hz. Peygamber'i teselli etmek, ümitsizlik veya karamsarlığa düşmemesi için kalbini sağlamlaştırmak adına anlatılan, Salih, Lut ve Şuayb peygamberlerin kıssalarıdır. Sure, benzerinin olmayışı sebebiyle, insanı aciz bırakan Kur'an'ın, Hz. Peygamber'e verilen en büyük nimet olduğunu hatırlatarak, müşriklerin yaptıklarına karşılık, sabrı emredip mü'minleri müjdeleyerek biter¹⁵⁰.

Bu surenin son ayetleri, içerdiği konular itibariyle, bağlantılı olduğu diğer surelerin sonlarıyla da ilişkilidir. Öyle ki Hicr suresi "*Ölüm sana gelinceye kadar Allah'a kulluk et*" diye biterken, Âl-i İmrân suresi 3/ 200, "*Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz*" diye bitmekte, Tavâsin surelerinin¹⁵¹ son ayetleri de, "*Allah'ın yüzü/ zâtı hariç her şey yok olacaktır. Bilin ki hüküm ancak O'na aittir ve dönüşünüz ancak O'nadır.*" diye biter. Havâmim surelerinin¹⁵² sonu ise, "*Vaktiyle, başlarına geleceği şeyleri gördüklerinde, gündüzün kısa bir süresinde orada kaldıklarını sanacaklar*" şeklinde biter. Kısaca söylemek gerekirse Hicr suresi, kıyamet gününe değin Allah'a yönelip, ibadet etmek gerektiğinden bahsederek son bulurken, günah işleme konusunda Allah'tan sakınmayı, bu dünyada her şeyin gelip geçici ve dönüşün de ancak Allah'a olduğunu belirtirken, insana kıyamet/ ölüm geldiğinde, dünya hayatının kısılalığını anlayacağını dile getiren Âl-

---

¹⁴⁸ Hicr 15/ 80-84

¹⁴⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhâri, *Sahihi Buhâri* (Dımaşk: Daru İbn Kesir, 2002), 1165.

¹⁵⁰ Sâbûni, *Safvetü't Tefâsir*, 2: 105.

¹⁵¹ Şuarâ, Neml, Kasas sureleri "Tavâsin" sureleri olarak adlandırılmaktadır.

¹⁵² Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhuf, Duhân, Câsiye ve Ahkâf sureleri "Havâmim" sureleri olarak isimlendirilir.

i İmran, Tavâsin ve Havâmim sureleriyle, konu bakımından aralarında bağlantı olduğu söylenebilir.

Bir diğer önemli nokta da bu surenin, kendinden bir önceki sureyle yani İbrahim suresiyle olan bağlantısıdır. Zira İbrahim suresinin özellikle son ayetlerinde, kıyametin varlığından, kıyamet gününün özelliklerinden ve bu anlatılanlardan insanların öğüt alması gerektiğinden bahsedilir. Hicr suresinin ilk ayetlerinde de yapıp ettiklerinin bir sonucu olarak karşılaştıkları kötü akıbet sonrasında kafirlerin, “*Keşke Müslüman olsaydık*”¹⁵³ şeklinde pişmanlık yaşayacakları belirtilir¹⁵⁴. Söz konusu benzerlikler sebebiyle de surenin, İbrahim suresinin bir açıklaması ve devamı gibi olduğu söylenebilir. Bu iki surenin birbiriyle olan bağlantısını son ayetlerde de görmek mümkündür. İbrahim suresinin son ayetlerinde, Allah’ın birliğinin ve teklüğünün bilinmesi gerektiğine dikkat çekerken, Hicr suresi de ibadet edilecek tek varlığın Allah olduğunu belirterek nihayete erer.

3.1.3. Tâhâ Suresi Genel Tanıtımı

İbn Abbas ve Câbir b. Zeyd’den gelen rivayete göre surenin nüzul sırası, Meryem ve Kehf surelerinden sonradır¹⁵⁵. Mushaf tertibine göre 20, nüzul tertibine göre 45. sırada yer alan sure hakkında, Kurtûbî, İbn Merdeveyh ve İbn Abbas, Mekkî olduğunu söylemişlerdir¹⁵⁶. Fasılalarını ise “*ا-م-ى-و*” harflerinin oluşturduğu sure, toplamda 135 ayettir. Surenin iniş zamanı hakkında gelen rivayetlere göre Hz. Ömer, bu sureyi dinleyerek Müslüman olmuş ve sure, onun iman ettiği zamana yakın bir vakitte inmiştir¹⁵⁷.

İsmi, surenin de ilk ayetinde geçen ve imana davet konusunda karşı karşıya kalınan engellemeler sebebiyle teselli edilen, Hz. Peygamber’in isimlerinden olan “Tâhâ” isminden almıştır¹⁵⁸. Ayrıca surede, Hz. Musa’nın gerek nübüvvetine ve gerekse firavunla olan mücadelesine yoğun olarak değinilmesi sebebiyle, “Kelîm” suresi olarak da isimlendirilmiştir¹⁵⁹.

---

¹⁵³ Hicr 15/ 2

¹⁵⁴ Suyûti, *Tenâsüku’d Durer fî Tenâsübü’s Süver*, 97.

¹⁵⁵ Suyûti, *Tenâsüku’d Durer fî Tenâsübü’s Süver*, 101.

¹⁵⁶ Muhammed b. Ali Şevkânî, *Fethu’l Kadîr*, 4. baskı (Beyrut: Daru’l Marife, 2007), 903.

¹⁵⁷ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siretü’n Nebeviyye*, 3. baskı (Beyrut: Daru’l Kitabu’l Arabî, 1990), 1: 371.

¹⁵⁸ Sâbûni, *Safvetü’t Tefâsir*, 2: 229.

¹⁵⁹ Bekir Topaloğlu, “Tâhâ Suresi”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), XXXIX: 379.

Mekkî olması hasebiyle surenin içerdiği konular, diğer Mekkî surelerin de hedef noktasındaki tevhid, nübüvvet, öldükten sonra diriliş ve haşr gibi konulardır¹⁶⁰. İlk ayetlerde Kur'an'ın, Hz. Peygamber'i mutsuz etmek için inmediğine, Allah'tan sakınan kimselere bir öğüt olduğuna ve Allah katından peyderpey indirildiğine işaret eder¹⁶¹. Daha sonra Hz. Musa'nın kıssası anlatılmaya başlanır. Kıssada geçenlerden hareketle, kafirler tarafından yapılan yalanlamalara, alaylara ve tuzaklara rağmen, kendisine verilen vazifeyi (tebliğ, tezkir, inzar ve tebşiri) yerine getirmesi için, Hz. Peygamber'in desteklenmesi söz konusudur.

Daha sonra, hayır ve şer yolunu seçme konusunda serbest bırakılan insana Hz. Âdem'in kıssası anlatılır. Allah'ın ihtar etmesine karşın, yasak ağaca yaklaşması ve hatasını fark ettikten sonra, pişman olarak Allah'ın rahmetini ummasına değinilir¹⁶². Son olarak da surede, bir takım kıyamet sahnelerini içeren tasvirler ortaya konur. Sure, ilahi yardım gelene kadar sabrederek, Allah yolunda yapılan eziyetlere tahammül etme konusunda, Hz. Peygamber'e yapılan Rabbani yardımların bir kısmını zikrederek sona erer¹⁶³.

Surenin fazileti hakkında gelen rivayetlerden, yerin ve göğün yaratılmasından evvel, Allah'ın "Yasin ve Tâhâ" surelerini okuduğu ve bunu duyan meleklerin "Bu Kur'an'ın indiği ümmete ne mutlu, bununla konuşan dillere ne mutlu!" dediğini aktaran hadis, İbn Huzeyme tarafından garib hadis kategorisinde değerlendirilmiştir. İbn Merdeveyh'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber, kendisine Musa'nın kitabından Tâhâ ve tavâsin surelerinin verildiğini söylemiştir. Yine bir başka rivayette ise, cennet ehlinin Tâhâ ve Yasin surelerini okuduğu aktarılmışsa da bu rivayetler, mevzu kategorisinde değerlendirilmiştir¹⁶⁴.

3.2. Kur'an'a Göre İnsandaki Sonsuzluk Düşüncesine Etkili Olduğu Düşünülen Olayların İncelenmesi

Felsefenin ve teolojinin ortak konularından sayılabilecek bir mesele olan insanın sonsuzluğa olan merakı ve isteğinin, nereden geldiği ya da nereden kaynaklandığıyla alakalı olarak farklı farklı görüşler ortaya konmuştur. Henüz mahiyeti çözülemeyen insan zihni, ortak bir mesele olan sonsuzluk üzerinde düşünmekte ve kaynağı konusunda somut

---

¹⁶⁰ Sâbûni, *Safvetü't Tefâsir*, 2: 229.

¹⁶¹ Tâhâ 20/ 2-4

¹⁶² Tâhâ 20/ 116- 122

¹⁶³ Sâbûni, *Safvetü't Tefâsir*, 2: 229.

¹⁶⁴ Şevkânî, *Fethu'l Kadir*, 903.

deliller aramaktadır. Unamuno'nun deyimiyle "insanın trajik duygusu" denilebilecek "ölmek" fikri, sonsuzluk umuduyla ya da arzusuyla kabullenilebilmektedir. Bu sebeple Kur'an'da anlatılan bazı olayları, insanın bu arzusunu destekleyeceğini düşünerek inceleyeceğiz.

3.2.1. Elest Bezmi Ya Da Kâlû Bela

"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusu, muhatap aldığı insana ya bildiği bir hakikati hatırlatmakta veyahut da farkında olmadığı bir gerçeği bizzat göstermektedir. Burada özellikle üzerinde duracağımız mesele, halk arasında "bezm-i elest" şeklinde bilinen olayın nerede, ne zaman ve ne şekilde gerçekleştiğidir. Biz burada öncelikle ayetin mealini verip ardından ayete getirilen yorumları ortaya koymaya çalışacağız.

A'râf 172-173'de geçen,

Rabbin Ademoğulları'ndan -onların sırtlarında- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? "Elbette öyle! Tanıklık ederiz" dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, "Bizim bundan haberimiz yoktu" demeyesiniz; Yâhut, "Önce atalarımız Allah'a ortak koştu. Biz de nihayet onların ardından gelen nesiliz. Şimdi batıla saplanıp kalanların yaptıkları yüzünden bizi helâk mi edeceksin!" demeye kalkışmayasınız.

ayeti, insana bildirdiği gerçeklik bakımından olduğu kadar, anlatılan olayın keyfiyeti açısından da önemlidir. Zira ayet "Ben Rabbiniz miyim?" ya da "Sizin Rabbiniz ben miyim?" şeklinde gelmeyip, adeta inkara kapıları kapatan bir üslupla, "Evet, Rabbinizsiniz!" sözünden başka bir cevap vermeye imkân tanımamaktadır. Misak olarak bilinen bu olay, İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre, kıyamete kadar doğacak olanların Adem'in nurundan yaratılıp, yalnızca Allah'a ibadet edeceklerine dair alınmış bir ahittir¹⁶⁵.

Müfessirlerce bu ayet, rivayet ve dirayet ekseninde izah etmeye çalışılmış, fakat yakın zamanda ise hem rivayetle hem de dirayetle yapılan yorumların, konuyu açıklamak açısından eksik kaldığı öne sürülerek, başka bir bakış açısı daha getirilmiştir.

İki ana yaklaşımdan ilki, ayeti zahiri anlamıyla anlayan ve rivayetlerden deliller getiren yorumdur. Tirmizi, Ebu Davud ve İmam Malik'in tahrir ettikleri bir hadiste¹⁶⁶ Medine

¹⁶⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr Taberi, *Câmiu'l Beyân an Te'vili Âyi'l Kur'an* (Kahire: Daru Hicr, 2001), 10: 551.

¹⁶⁶ Ali b. Muhammed Hâzin, *Tefsiru'l Hâzin* (Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmîyye, 2004), 2: 266.

ehlinden biri Hz. Ömer'e A'râf suresi 172. ayet hakkında soru sormuş, o da Allah'ın, önce Adem'i yarattığını sonra da sırtını sıvazladığını, böylece kıyamete kadar dünyaya gelecek tüm insanların ruhları yaratıldığını anlatan rivayeti zikretmiştir. Rivayetin devamında ise yaratılan ruhlar iki kısma ayrılmış, sağ tarafta bulunanlara cennete girmeleri, sol tarafta olanların da cehenneme gitmeleri emredilmiştir¹⁶⁷. Ebu Hureyre'den gelen rivayete göre de Hz. Peygamber, Allah'ın, Adem'i yarattığında sırtını sıvazlayıp, onun sırtından kıyamete kadar Âdem soyundan gelecek tüm canlıları düşürdüğünü buyurmuştur. Yine Mukatil'de bu rivayetin farklı bir varyantını zikretmiştir¹⁶⁸.

İbn Abbas'tan gelen başka bir rivayette de Allah, Adem'i yarattığı ve kendisinin Rab olduğuna dair ondan söz aldığı aktarılmıştır. Onun eceli, rızkı ve başına gelecek olaylar yazılmıştır. Sonra Adem'in neslini yarattı ve onlardan aynı sözü aldı. Bununla alakalı olarak da Muhammed b. Ka'b, bedenler yaratılmadan evvel, ruhların yaratıldığını¹⁶⁹ ve imanı ikrar ettiklerini ifade etmiştir. Übey b. Ka'b ise alınan bu ahdi hatırlatmak üzere, insanlara Allah tarafından peygamberler gönderildiğini ve unutulmuş ahdin hatırlatıldığını belirtmiştir¹⁷⁰.

Ağırlıklı olarak selef alimlerinin ortaya koydukları bu görüş, insana sorulan "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusunun, ruhlar yaratıldıktan sonra akıl ve idrak sahibi kılınarak, vahiy diliyle değil de irade beyanı ile sorulduğunu ve ruhların da hal dili ile Allah'ın ibadet edilecek tek varlık olduğunun ikrar edildiğini savunur¹⁷¹.

Surenin bu ayetini yalnızca rivayetlerden gelen bilgilere göre yorumlayan alimler, olayın nerede ve ne zaman yaşandığı konusunda birtakım ihtilaflar yaşamışlardır. Kimisi bu olayın Adem'in ve diğer insanların ruhu yaratılmasından sonra vuku bulduğunu söylese de bazı alimler de Adem'in dünyaya indirildiğinde yaşandığını ifade etmişlerdir¹⁷². Bu olayın nerede yaşandığıyla ilgili olarak kimi alimler İbn Abbas'tan gelen rivayeti esas alıp, Arafat'ın yakınlarında ya da Hindistan taraflarında bir yerde gerçekleştiğini söylemiş, Kelbî Mekke ve Taif arasında, Süddî ise Adem'in cennetten indirilme

¹⁶⁷ Taberi, *Câmiu'l Beyân an Te'vili Âyi'l Kur'an*, 10: 554.

¹⁶⁸ b. Süleyman Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 2. baskı (Beyrut: Müessesetü't Tarihi'l Arabi, 2002), 2: 72.

¹⁶⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekr Kurtubi, *el- Cami' li Ahkâmi'l Kur'an* (Beyrut: Müessesetü'r- Risale, 2006), 9: 375-376.

¹⁷⁰ Ebu'l Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsîru'l Kur'an'il Azîm*, 2. Baskı (Suudi Arabistan: Daru Tayyibe, 1999), 3: 505; Celaleddin Suyûti, *Dürri'l Mensûr fi Tefsîri'l Me'sûr* (Beyrut: Daru'l Fikr, 2011), 3: 598-600.

¹⁷¹ Vehbe Zühayli, *Tefsîru'l Münîr*, 10. baskı (Dımaşk: Daru'l Fikr, 2009), 5: 167-168.

¹⁷² Ebu Muhammed İbn Atiyye el- Endelüsî, *el- Muharraru'l Veciz* (Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 2001), 2: 474.

esnasında, henüz gökteyken bu olayın yaşandığını söylemiştir¹⁷³. Mücahid ve İbn Ka'b, Ademoğlunun ruhlarının yaratılıp bedenlerinin henüz yaratılmadığı esnada olduğunu belirtmişlerdir¹⁷⁴.

Genel itibariyle bu görüşü benimseyen alimler düşüncelerini, bazı deliller üzerine bina ederek ortaya koymuşlardır. Bunlardan en öne çıkanlar, yukarıda bazısını zikrettiğimiz hadislerdir. Onlara göre aktarılan bu hadisler, sahih hadis kategorisindedir ve Hz. Peygamber'in yaptığı bu açıklamalar, eleştiriye açık değildir. Konuyla alakalı olan fakat burada zikredilmeyen hadisler, rivayeti merkeze alan alimlere göre en temel ve en doğru delillerdir. Bu sebeple de başka bir delil getirmeye ihtiyaç duymamışlardır. Şunu da belirtmekte fayda var ki, ehl-i sünnet kelamcılarının da aralarında olduğu bazı alimler, teville gidip zahiri anlamı terk etmek için yeterli sebebin olmayışını dile getirirler.

Bu ayet hakkındaki iki ana yaklaşımdan diğerine göre ise, anlatılan olay bizzat gerçekleşmeyip, temsilî ve tasvirî bir anlatım ifade etmekte ve bu açıdan değerlendirilmektedir¹⁷⁵. Buna göre ayette insan, doğası gereği Allah'ın uluhiyeti fikrini bünyesinde barındırmakta ve bu da çok açık bir şekilde kendi zihninde ortaya çıkmaktadır¹⁷⁶.

Yani bu ikinci yoruma göre, anlatılan olayın somut bir gerçeklikle yaşanmadığını, Kur'an'da bu tarz ayetlerin kullanıldığını, bu ayette de Allah'ın "*Ben sizden ahit aldım.*" demekle, insana fitri olarak bu düşüncenin yerleştirildiğini anlatmaktadır. Zemahşeri, konuyu biraz daha açarak, akılların ve basiretlerin şahit olduğu vahdaniyet ve rububiyete dair delillerin, insana bu temsil ile gösterildiğini vurgulamak suretiyle, ayetin yorumunu bu şekilde yapmıştır¹⁷⁷. Zira temsil babı, Allah'ın, peygamberin kelamında ve Arap dilinde de kullanılmıştır. Örneğin Zemahşeri, Nahl suresi 40. ayette ve Fussilet suresi 11. ayette anlatılanlar, somut bir olayın değil, insanların daha iyi anlamaları için soyut bir anlatımın, temsili bir anlatımla zihinlere yerleştirilmek istendiğini söyler.

Zemahşeri'nin zikrettiği Nahl 16/40 ve Fussilet 41/ 11 ayetlerden hareketle, Maturidi, Razi ve Maverdi gibi alimler de söz konusu ayeti, temsili bir anlatım olarak değerlendirmişlerdir. Zira Allah, bir şeyin olmasını dilediğinde ona "*O!*" demesinin

---

¹⁷³ Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud Begavi, *Meâlimu't Tenzil* (Riyad: Daru Tayyibe, 1898), 3: 298.

¹⁷⁴ Taberi, *Câmiu'l Beyân an Te'vili Âyi'l Kur'an*, 10: 556.

¹⁷⁵ Ebussuud Efendi, *İrşâdü'l Akli's Selîm* (Beyrut: Daru İhyai't Tûrasi'l Arabi, t.y.), 3: 289.

¹⁷⁶ Ebu'l A'lâ Mevdûdi, *Te'fhimü'l Kur'an*, 2. baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 2: 112.

¹⁷⁷ Ebu'l Kasım Carullah Mahmud b. Ömer Zemahşeri, *Keşşaf*, 3. baskı (Beyrut: Daru'l Marife, 2009), 395.

yeterli olacağını anlattığı ayeti alimler, bizzat ses ve söz olarak “ol!” demesinin gerekmediği, bu ifadenin bir mecaz olduğu şeklinde anlamışlardır.

Ayet hakkında yapılan iki farklı yorum da alimler tarafından farklı sebepler zikredilerek, eleştirilmiştir. Konuyu daha iyi inceleyebilmek adına, yapılan bu yorumlara kısaca değinmekte fayda görmekteyiz.

Rivayetler ekseninde yapılan açıklamayı, Mutezilî alimler ve yukarıda özellikle ismi geçen Razi, Maturidi ve Zemahşerî gibi alimler eleştirmişlerdir. Onlara göre “مِنْ بَنِي آدَمَ” ayetinde Allah, Adem’in değil, “âdemoğlunun sırtlarından” ifadesini kullanmıştır. Yani Allah, birinci görüşün savunduğunun aksine, Adem’in sırtından bir şey çıkartmamıştır. Çünkü eğer böyle olsaydı, ayet “مِنْ ظُهُورِهِمْ/ min zuhûrihim” şeklinde değil, “مِنْ ظَهْرِهِ/ min zahrihi” şeklinde gelirdi.

Ayrıca ayetin devamında “Önce atalarımız Allah’a ortak koştu”¹⁷⁸ şeklinde bir ifade yer almaktadır. Adem’in sırtından çıkartılan zürriyetlerin, böyle bir şey söylemesi ise mümkün görünmemektedir. Zira “Atalarımız” ibaresinin mercii, Hz. Adem’dir, onun ise şirk koştuğu söylenemez.

Son olarak zikredeceğimiz delil ise, ahdin ancak akıllı varlıklardan alınabileceği görüşüdür. Zerreler akıl sahibi varlık olmadıkları için, akli bir çıkarım yapacak kudrette de değildirler. Fakat onlara akıl verilmiş olduğunu varsaysak bile, böylesi bir sözün, bu dünyada hatırlanması herkes için mümkün olmalıydı. Fakat gerçek şu ki, dünya üzerindeki insanların pek çoğu böyle bir ahdi verdiklerini hatırlamamaktadırlar¹⁷⁹. Aksi halde bir görüş ortaya konduğu vakit, tenasüh inancını savunanları haklı çıkartan durum söz konusu olurdu.

İşte tüm bu ve benzeri sebeplerden dolayı, ismi geçen alimlere göre bu ayet, lafzi manasıyla anlaşılması gerekir. Aktarılan rivayetler hakiki manada yorumlandığında, birtakım sorunları da beraberinde getireceği aşikardır.

Akli izah yaparak ayeti açıklayanlara getirilen eleştiriler ise, temsil ifade eden diğer ayetlerle yapılan mukayese ile ortaya konur. Buna göre Bakara 17’de iman ve küfrü anlatmak adına verilen örnekteki, karanlıktayken ateş yakıp etrafı aydınlatan adam; İbrahim 14/18’de küfrün, yapılan amelleri yok edip gittiğini anlatmak için ifade edilen

¹⁷⁸ A’raf Suresi 7/173

¹⁷⁹ Fahreddin Razî, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l Gayb*, trc. Suat Yıldırım v.dğr. (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002), 11: 139.

rüzgâr ve kül gibi anlatımlar herkes tarafından açıkça anlaşılabilir temsillerdir. Fakat misakın anlatıldığı söz konusu ayet hem lafız itibarıyla hem de gramer yapısı olarak belli, muayyen ve bilinen bir olaya delalet etmektedir¹⁸⁰. İşte bu sebeple ayette, temsili bir anlatım vardır denilemez. Dirayet merkezli yorum, ayetin bizzat kendisinden değil, konuyla alakalı rivayetler üzerinden temsil olduğunu savunduğundan dolayı, kendi görüşlerine getirdikleri deliller, ayetin temsili olduğunu kanıtlamak konusunda yetersiz kalmaktadır. Ayrıca bu misakın yani sözün, temsili olarak değerlendirilebilmesi için, ayetin lafzî dilinin, kullanılan kavramların ve anlatılan olayın, daha soyut ve de yoruma açık olması gerekir. Fakat ayette geçen ifadeler, son derece somut bir olaya delalet etmektedir.

Yapılan bu yorumlar, getirilen deliller ve eleştiriler, her ne kadar iki ana yorum ekseninde olduysa da son dönemde, ayete yeni bir bakış açısı daha getirilmiştir. Bu görüşü ortaya koyanlar ise söz konusu ayeti, herhangi bir rivayete dayandırmaksızın yalnızca Kur'an'daki farklı ayetlerden yararlanıp, yorumlamaya çalışmışlar ve verilmek istenen mesajın bu şekilde daha doğru anlaşılacağını savunmuşlardır¹⁸¹. Önceki iki yorum onlara göre, ayetlerin vermek istediği mesajdan uzak olmakla birlikte, getirilen rivayetler sebebiyle ayetlere ilaveler yapılmıştır. Bu ise kendisinden anlam çıkarılmak istenen ayete, zorlama bir yorum getirmektir.

Ayette geçen “وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ” ifadesi, Adem'in sulbünden zürriyetinin alındığını anlatmadığı gibi, ikinci yorumda izah edildiği gibi, insanın biyolojik olarak gelişim safhalarından da bahsetmez. Müfessirler, ayetteki “إِذْ/ iz” edatına zaman manası verip, “vaktiyle, bir zamanlar” gibi manalar vermişlerdir. Bu sebeple de ayette geçmemesine rağmen, manayı tamamlamak adına “ruhlar alemindeyken” ibaresini ekleme cihetine gitmişlerdir. Bu ise ayette olmayanı ayete dahil etmektir. Diğer taraftan, “إِذْ” edatını zaman manasıyla alsak dahi, ayetin manası “insanlar bu dünyadayken bir zamanlar” şeklinde olurdu. Fakat Arap grameri incelendiğinde görülecektir ki “إِذْ” edatı bazen, sözü tahkik etmek adına da kullanılır ve bu ayette de tahkik manasında ele almak gerekir.

---

¹⁸⁰ Parlak, “Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Elestü Bi Rabbiküm Kâlû Belâ Misâkının Keyfiyet Analizi = The Qualitative Analysis of the Mithaq Alatsu bi Rabbikum Q'al'u Belâ in the Context of Reason of the Revelation (al-Asbâb al-Nuzul)”, 120.

¹⁸¹ Ömer Aydın, “Kâlû Belâ (A'râf, 7/172) Âyetinin Farklı Bir Yorumu”, *Sosyal Bilimler: EKEV Akademi Dergisi* XI/32 (2007): 42.

Yine bu görüşe göre, zürriyet kelimesinin, Kur'an'ın hiçbir yerinde insanın üremesini ya da insanın gelişim safhalarını anlattığı vaki değildir. Kullanılan yerlerde de nesli, soyu ve sahip olunan çocuğu anlatmak için kullanılır¹⁸². Yine ayette “*benî âdem min zuhurihim*” ifadesinin, “*Adem'in sırtından*” şeklinde tekil bir varlığa işaret ederek açıklanması, müfessirlerin göz ardı ettiği bir husustur. Bu sebeple ayet, genel insanlığa dair değil, kendinden önceki ayette anlatılan Yahudilerle ilgili konuyu devam ettirmektedir¹⁸³.

Son yorum hakkında bu kadar bilginin yeterli olacağı kanaatindeyiz. Zira söz konusu yorumun, yakın bir zamanda ortaya konmuş olması, tetkik edilme ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Yapılan tüm açıklamaların değerlendirmesini ise, konunun daha derli toplu olması için, ikinci bölümün sonunda yapacağız.

3.2.2. Meleklerle Verilen Secde Emri ve İblisin Kovulması

İnsandaki sonsuzluk düşüncesine kaynak olabileceğini düşündüğümüz ve bu minvalde değerlendirmeye tabi tutacağımız bir diğer konu, Hz. Âdem'in yaratılmasında sonra, meleklerle verilen secde emrini anlatan ayetlerdir. Aynı zamanda konuya ışık tutacağını düşündüğümüz ve söz konusu olayı anlatan ayetlerin devamında da yer alan, iblisin verilen emre uymayarak başkaldırması sonucu, huzurdan kovulması meselesi de bu başlık altında değerlendirilecektir.

Burada amaç, secde emrinin nerede verildiğini ve şeytanın huzurdan kovulması olayı anlatılırken, mekân olarak nerenin kastedildiğini irdelemek ve insanın sonsuzluk fikrini taşımasına kaynak olup olamayacağını ortaya koyabilmektir.

Müslümanlar nazarında, hayatı anlamlandırmayı sağlayan Kur'an, zihinleri meşgul eden konulara cevap bulmak adına, Müslümanların başvurduğu ilk kaynak olma özelliğini göstermektedir. Bu sebeple sonsuzluk fikrinin kaynaklarını değerlendirirken, başvuru alan ilk kaynak yine Kur'an ayetleri olmuştur.

Buna göre Kur'an'da 7 surede anlatılan, Meleklerle verilen secde emri ve emre itaat etmeyen iblisin kovulması olayı, yukarıda bahsettiğimiz amaç çerçevesinde ele alınacaktır.

---

¹⁸² Bkz. Bakara 2/124, 128, 266; Âl-i İmrân 3/34,36, 38; Nisa 4/9; En'âm 6/84, 87, 133; A'râf 7/173; Yûnus 10/83; Ra' d 13/23, 38; İbrahim 14/40; İsrâ 17/3, 62; Kehf 18/50; Furkan, 25/74; Ankebut 29/27; Yasin 36/41; Saffat 37/77, 113; Mü'min, 40/8; Ahkaf 46/15; Tûr 52/21; Hadid 57/26.

¹⁸³ Aydın, “Kâlû Belâ (A'râf, 7/172) Âyetinin Farklı Bir Yorumu”, 44.

3.2.2.1. Söz Konusu Olayı Anlatan Ayetler

Olay, Kur'an'da 7 surede geçmektedir.

İlki Bakara suresi 34. ayette “Meleklerle, “Âdem’e secde edin” dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu.” şeklinde geçer. Bu ayette konu, genel hatlarıyla ortaya konmuş ve yalnızca meleklerle secde emri verildiğine, şeytanın direndiğine değinilmiştir.

İkinci olarak A'râf suresi 11-13. ayetlerde konu biraz daha geniş haliyle anlatılır;

Andolsun sizi yarattık; sonra size şekil verdik, sonra da meleklerle, “Âdem’e secde edin” diye emrettik. İblis’in dışındakiler secde ettiler. O secde edenler arasında yer almadı. Allah buyurdu: “Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?” (İblis), “Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın” dedi. Allah, “Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın!” buyurdu.

şeklinde anlatılır. Hicr suresi 28-34. ayetlerdeyse şöyle geçer;

Hani rabbın meleklerle demişti ki: “Ben şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan bir insan yaratacağım” demişti. Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın. Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler. Yalnız İblis hariç; o, secde edenlerle birlikte olmaktan kaçındı. Allah, “Ey İblis! Secde edenlerle birlikte hareket etmeyişinin sebebi nedir?” diye sordu. Dedi ki: “Ben, şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattığın bir insana asla secde etmem! Allah, “O halde çık oradan, dedi; artık kovuldun!

İsrâ suresi 61-63’ de;

Hani, meleklerle, “Âdem’e secde edin” demiştik. İblis’in dışında hepsi secde ettiler. İblis, “Ben, çamurdan yarattığın kimseye secde eder miyim!” dedi ve ekledi: “Şu benden üstün kıldığına bak! Yemin ederim ki eğer beni kıyamete kadar yaşatırsan, az bir kısmı dışında, onun neslini peşime takacağım! Allah şöyle buyurdu: “Git! Onlardan kim sana uyarsa cezanız, eksiksiz bir ceza olarak cehennem olacaktır.

Kehf suresi 50’de;

Hani biz meleklerle, “Âdem’e secde edin” demiştik; İblis’ten başka hepsi secde ettiler. O cinlerdendi, rabbinin emrinden dışarı çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onu izleyenleri mi dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler adına bu ne kötü bir tercih!

Tâhâ suresi 116' da "Meleklerle "Âdem'e secde edin" dedik, onlar da secde ettiler, sadece İblîs direndi." şeklinde anlatılır.Son olarak da Sâd suresi 71-77'de olay şöyle anlatılır;

Hani rabbın meleklere demişti ki: "Ben çamurdan bir insan yaratacağım. Ona tam şeklini verip ruhumdan da üflediğim vakit hemen onun için secdeye kapanın. Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler. Yalnız İblîs hariç; o, kibir duygusuna kapılıp kâfirlerden oldu. Allah, "Ey İblîs" dedi, "Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taşıyorsun yoksa ululardan mısın?" İblis, "Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın" diye cevap verdi. Allah, "O halde çık oradan!" dedi; "Sen artık kovuldun!

Görüldüğü üzere, yukarıdaki ayetlerde önce meleklere, çamurdan bir insan yaratılacağı söylendiği, sonrasında ruh üfürülüp hayat verilmesinin ardından tüm meleklerin secdeye kapanmasının emredildiği, fakat iblisin buna karşı çıkararak ve isyanında ısrar ederek huzurdan kovulduğu anlatılmıştır.

Asıl meseleye temas etmeden önce, müfessirlerin üzerinde durdukları noktaya değinmekte fayda görmekteyiz. Buna göre müfessirler öncelikle, ayetlerde geçen secdenin ne tür bir secde olduğunu konu edinmişlerdir.

İbadet maksadı taşıyan secdenin yalnızca Allah'a yapılacağı ve meleklerin Hz. Âdem'e yaptıkları secdenin de ibadet kastıyla yapılmadığı konusunda, alimler ittifak etmişlerdir. Fakat mahiyet ve keyfiyeti hakkında farklı görüşler ortaya konmuştur¹⁸⁴.

Kelime anlamı itibariyle secde, aşırı hürmet göstermek, selamlamak, alını yere koymak, itaat etmek, boyun eğmek gibi manalara gelmektedir. Hz. Adem'e yapılan secdenin keyfiyeti de sözlükte geçen anlamlardan hareketle değerlendirilmiştir.

Bir kısım alime göre melekler, yere kapanarak, verilen secde emrine mukabelede bulunmuşlardır. Yapılan secdenin bizzat yere kapanmakla gerçekleştiğini savunan bu alimlere, Hicr suresi 29 ve Sâd suresi 73. ayette bulunan "ففَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ" (Fegaû lehü secidîn) ibaresini, her ne kadar diğer alimlerce eleştirilmişlerse de secdenin tam manasıyla fiziki bir yere kapanma olduğuna delil saymışlardır. Ne anlama geldiği konusundaysa, saygıyla eğilmenin bir başka biçimi olduğu¹⁸⁵ ya da Hz. Adem'in kıblegâh edinildiği¹⁸⁶ gibi yorumlar yapılmıştır.

¹⁸⁴ Numan Çakır, *Kur'an-ı Kerim'de Secde* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 69.

¹⁸⁵ Çakır, *Kur'an-ı Kerim'de Secde*, 70-72.

¹⁸⁶ Hasan Keskin, "Kur'an'da Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesinin Yorumu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/2 (2002): 120.

Alimlerin bir diğerk kısmı ise ayetlerde geçen secdenin, Allah'a yapılan secde gibi yere kapanmak suretiyle gerçekleşmediği görüşündedir. Onlara göre sözlükte nasıl ki boyun eğmek anlamı varsa, ayetten anlaşılması gereken de meleklerin, Adem'in üstünlüğünü kabul edip, bu konuda alçak gönüllü davranmaları ve Adem'e itaat etmeleridir¹⁸⁷. Bir başka görüŖe göre de secdeyle kastedilen, başın hafifçe öne eğilmesiyle verilen selamdır¹⁸⁸. Bu tıpkı Hz. Yusuf'un kardeşlerinin, Hz. Yusuf ile karşılaştıklarında yaptıkları secde yani başlarıyla verdikleri selam gibidir¹⁸⁹.

Yine Elmalılı Hamdi Yazır da bu konuda açıklama yaparken, secde kelimesine, kibrin tam zıddı olan tevazu ile alçalıp baş eğmek anlamına geldiğini savunmuştur. Yani melekler, Adem'in hilafetinde ona yardımcı olacakları hususunda baş eğip, itaat etmişlerdir¹⁹⁰.

Görüldüğü üzere ayette geçen secdenin ibadet kastı olmaksızın yapıldığında hemfikir olan alimler, keyfiyetini açıklamak konusunda ortak bir payda da buluşmamışlardır. Bu kısa girişin ardından, asıl meselemiz olan secde olayının, yaşandığı yerin mahiyetine değinilecektir.

Hz. Adem'in yaratılışının öncesinde Allah, meleklerine bir beşer yaratacağını söylemiş ve buna karşılık melekler itiraz etse de sonunda itaat etmiş ve iblis haricinde hepsi boyun eğmiştir. Âlûsi, Begavi, Mukatil b. Süleyman ve Ebu Hayyan gibi müfessirler, olayın bu dünya üzerinde ya da belli bir zaman kavramı çerçevesinde ele almamıştır. Yukarıdaki alimler olayı şöyle izah etmişlerdir:

Âlûsi;

Meleklerin secde etmesinin, selamlama ve tazim ifade ettiğini belirtmiştir. Nasıl ki Müslümanlar, namaz kılmak için Kâbe'ye yöneliyorsa, meleklerin de Âdem önünde secde etmeleri bu kabildendir. Zira Kâbe'ye yönelerek namaz kılmak, bizzat Kâbe'ye tapınmak anlamına gelmez. Melekler de Âdem'e secde etmekle Allah'ın gayrısında bir varlığa, ilahi bir vasıf yüklemiş olmazlar.

Devamında Hz. Âdem'in yaratılması ve şekil verilmesinden bahsedilip, Allah'ın ruhundan üflendiği anlatılır. Meleklerle verilen secde emri de bu olayın hemen peşinden

---

¹⁸⁷ Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri* (Ankara: Ankara Üniveristesi Basımevi, 1982), 1: 57.

¹⁸⁸ Âlûsi, *Rûhu'l Meâni*, 2008, 14: 45.

¹⁸⁹ Çakır, *Kur'an-ı Kerim'de Secde*, 71.

¹⁹⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Zehraevyn, 2020), 1: 333.

anlatılır. Yani Allah Âdem'i yaratıp ona ruhundan üflemiş ve ardından da meleklerle secde emri vermiştir¹⁹¹.

Begavi;

Begavi de meleklerin secdesinin ibadet secdesi olarak değil selamlama mahiyetinde olduğunu belirtir. Sonrasında Allah'ın, meleklerine bir beşer yaratacağını söylediğini ve suret verdiğiğinde ona ruhundan üfleterek canlılık vereceğini ifade eder. Sonrasında ise secde emrine karşı çıkan şeytana “*çık buradan*” denilmekle de cennetten çık yorumunun yapıldığı görülür¹⁹².

Mukatil b. Süleyman;

Hz. Âdem'in yaratılışını anlatan ayetleri izah eden Mukatil b. Süleyman, sonrasında şeytanın secde etmeyişine değinerek, kovuluşunu anlatan ayetleri de müşahede edilen alemin zıddı olarak kullanılan¹⁹³ “Melekûtu's sema” ifadesini kullanarak, şeytanın buradan kovulmuş olduğu gibi bir değerlendirme yapmıştır¹⁹⁴.

Ebu Hayyan;

Hicr suresinde bahsedilen olaya geçmeden önce, bu olayın benzerlerinin anlatıldığı surelere dikkat çeker. Buna göre Bakara suresinin başlarında, dirilme, ölme ve Allah'a olan geri dönüş, A'râf'ta kıyamet sahnesi, Kehf'de haşrolma ve yine Sâd suresinde yaratılanlar için cennet ve cehennem hazırlandığını anlatan ayetler bulunduğunu, Hicr suresinin ise olayların en başına yani Hz. Âdem'in yaratılacağına meleklerle anlatılmasından, secde emrine kadar yaşananlara dikkat çekildiği ifade edilir. Sonrasında Ebu Hayyan, şeytanın emre itaatsizliğinin bir sonucu olarak rahatlık ve mutluluğun yeri olan cennetten, sıkıntı ve zorluğun yeri olan dünyaya indirildiği yorumunda bulunur¹⁹⁵.

Aynı ortamda yaşandığının aksine bir delil olmadığı için, meleklerle verilen secde emriyle, şeytanın kovulma olayının, aynı yerde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Yukarıda yapılan yorumlara bakıldığında da görülecektir, bu olaylar zinciri, henüz Âdem'in dünyaya gönderilmeden önce, yani zamanın içine dahil edilmeden önce yaşandığı söylenebilir.

---

¹⁹¹ Âlûsi, *Rûhu'l Meâni*, 2008, 14: 45.

¹⁹² Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud Begavî, *Tefsîru'l Begavî* (Riyad: Daru Tayyibe, t.y.), 4: 381.

¹⁹³ Nihat Azamat, “Melekût”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), XXIX: 47.

¹⁹⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 2: 429.

¹⁹⁵ Muhammed b. Yusuf b. Ali Ebu Hayyan, *Bahru'l Muhît* (Beyrut: Daru İhyai't Tûrasi'l Arabi, t.y.), 5: 381.

Bu alimlerin yanı sıra bazı alimler, söz konusu ayetlerin yorumunda ya semadan¹⁹⁶ ya cennetten¹⁹⁷ ya da meleklerin izzetli konumundan¹⁹⁸ ya da meleklerin bulunduğu topluluktan indirildiğini¹⁹⁹ belirtmişlerdir. Şunu da eklemekte fayda var ki, bazı alimlerin verilen secde emrinin, Hz. Adem'in yaratılmasından ve ona şekil verilmesinden önce olduğunu, bazı alimlerinse Hz. Adem'e isimlerin öğretilmesinden sonra, secde emrinin verildiğini söyledikleri vakidir²⁰⁰.

3.2.3. Hz. Âdem'e İmtihan Olan Yasak Ağaç Meselesi

Tezimizin ilk bölümünde, imtihan merkezli ele aldığımız yasak ağaç meselesi, yaşanan olayın yeri ve zamanı ekseninde bu bölümde yeniden ele alınacaktır.

Kur'an'da üç farklı surede geçen olay, tertip itibariyle ilk olarak Bakara suresinde anlatılmaktadır. Buna göre Bakara 35-38'de olay şöyle aktarılır;

Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz” dedik.

Şeytan oradan onların ayağını kaydırda da buldukları yerden onları çıkardı. Biz de “Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır” dedik.

Bunun üzerine Âdem rabbinden bazı kelimeler aldı (bunlarla tövbe etti); rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul buyuran ve rahmeti sınırsız olandır.

Onlara şöyle dedik: “Oradan hepiniz inin! Benden size muhakkak bir rehber gelecektir.” Kim benim gönderdiğim rehberine uyararsa artık onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir.

İkinci olarak A'râf suresi 19-24. ayetlerde anlatılır;

(Buyuruldu ki:) “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediklerinizden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz.”

Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve “Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz

¹⁹⁶ Muhammed Tahir İbn Âşûr, *Et-Tahrîr ve't Tenvîr* (Tunus: Daru Tunusiyye, t.y.), 14: 45.

¹⁹⁷ Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beydavi, *Envâru't Tenzil ve Esrâru't Te'vil* (Beyrut: Daru İhyai Turasi'l Arabi, t.y.), 3: 210.

¹⁹⁸ Ebussuud Efendi, *İrşadü'l Aklı Selim* (Kahire: Daru'l mashaf, t.y.), 5: 76.

¹⁹⁹ Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Nesefî, *Medâriku't Tenzil ve Hakâiku't Te'vil* (Mektebetü Nizar Mustafa el- Bâz, t.y.), 568.

²⁰⁰ Çakır, *Kur'an-ı Kerim'de Secde*, 65-66.

veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı” dedi. Onlara, “Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim” diye de yemin etti.

Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara, “Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?” diye seslendi.

Dediler ki: “Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!”

Allah, “Birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır” buyurdu.

Son olarak da Tâhâ suresi 115-123 de şöyle anlatılır;

Biz daha önce Âdem’den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik.

Meleklerle “Âdem’e secde edin” dedik, onlar da secde ettiler, sadece İblîs direndi.

Bunun üzerine “Ey Âdem!” dedik, “Bil ki bu senin de eşinin de düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa mutluluğunu yitirirsin!”

Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok.Yine burada susuzluk çekmezsin ve sıcaktan bunalmazsın.”

Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: “Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümlerliğin yolunu göstereyim mi?”

Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı.

Sonra rabbi onu seçkin kıldı, tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti.

Şöyle buyurdu: “İkiniz birden inin oradan, birbirinize düşman olarak. Size benden bir hidayet geldiğinde bilesiniz ki hidayetime uyan artık ne sapar ne de bedbaht olur.

Üç farklı surede geçen olayın anlatımı incelendiğinde görülecektir ki, Kur’an’daki “Havva” algısı, Yahudi ve Hristiyanlık düşüncesinde bulunan “Havva” karakterinden farklıdır. Zira Kitab-ı Mukaddes’te, Âdem’in cennetten çıkartılması, Havva’nın suça teşvik etmesi sebebiyledir²⁰¹. Yaratılış 3/1’de anlatıldığına göre, öncelikle yılan Havva’yı kandırır. Ardından da Havva, yasak olan meyveden Âdem’e de yedirir. Böylece de

²⁰¹ Bkz. Tevrat, Yaratılış 3/1

cennetten kovulurlar. Halbuki Bakara ve A'râf surelerinde geçen ayetlerde, insanın her iki cinsine de yani hem Âdem'e hem de Havva'ya eşit bir şekilde hitap edildiğine dikkat çekilir. Her ne kadar Bakara suresinde, yalnızca Hz. Âdem'in tevbe ettiği geçse de A'râf suresinde her ikisinin beraberce, Allah'tan bağışlanmayı diledikleri görülür. Tâhâ suresinde ise şeytanın, Âdem'e verdiği vesveseyle Âdem ve Havva'nın beraberce yasak ağaca yaklaşmalarına sebep olduğu anlatılmıştır. Surenin bu olayı anlatan son ayetlerindeki "Âdem, Rabbine karşı geldi ve yanıldı" ifadesi ise, olayın sorumluluğunun özellikle Âdem'e yüklendiğine delil niteliğindedir²⁰².

Bu olay incelendiğinde, pek çok açılardan ele alınmaya müsait bir konu olduğu anlaşılacaktır. Tezin içeriğinin asıl meseleden uzaklaşmaması adına, burada yalnızca tezimizi bizzat ilgilendiren, "cennet" kelimesinin mahiyeti değerlendirilecektir.

Tefsirlerde ayetlerin yorumu birbirine yakın şekilde ele alınmıştır. Razi, şeytanın Âdem'e yaptığı ebedilik ağacına götürme teklifini açıklarken, söz konusu ağacı, ebediliğe nispet etmiş ve meyvesinden yiyenin de ebedileşeceği iddiasında bulunduğu anlatılır²⁰³. Tâhâ 20/ 121'de geçen "Feğave" ifadesine ise "O cennetten mahrum kaldı." manası verilmekle birlikte, ebedi mülke sahip olmak için ağaca yaklaştığında, mülkünün devam etmediğini, aksine var olanları da kaybettiğini anladığında, "O şaştı." gibi, bir anlam da verilmiştir²⁰⁴.

Âlûsi ise tefsirinde bu konuya değinirken, Hz. Âdem'in meyveyi yedikten sonra "Biz, onu azmeder bulmadık" hitabına muhatap olmasını, ağaca yaklaşmamak konusunda bir sabır görülemediği şeklinde ele almıştır. Âdem'in bu yaptığının, nisyan olarak belirtilmesi de kasten bir hata yapılmadığının delili olarak gösterilmektedir. Cennet meselesine geldiğimizde ise Allah, ayette Âdem'e cennette durmasını emretmiştir. Cennet tasvirini anlatırken de Âlûsi, yemenin, içmenin ve güneşin altında kalmak gibi türlü zorlukların bulunmadığı bir yer olarak anlatmıştır²⁰⁵.

Taberi, şeytana uyduğu takdirde Âdem'in sıkıntıya düşeceğini aktaran ayeti yorumlarken, aslında kendi el emeğini sarfederek geçinmeye mecbur kalacağını anlatıldığını ifade eder. Zira cennetteyken Rabbi tarafından rızkı temin edilirken, dünyaya indirilerek, hayatını kendi çabasıyla devam ettirmek durumunda kalmıştır. Ayetlerden anlaşılacağı

---

²⁰² Mustafa Şentürk, "Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim'e Göre İlk Günah ve Kadın", *İslâmi Araştırmalar* XXII/1 (2011): 37.

²⁰³ Fahreddin Razî, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l Gayb*, trc. Suat Yıldırım v.dğr. (Ankara: Akçağ yayıncılık, t.y.), 16: 65.

²⁰⁴ Razî, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l Gayb*, t.y., 16: 67.

²⁰⁵ Şehâbeddin Mahmud Âlûsi, *Rûhu'l Meâni* (Beirut: İdaretü'l Tabâati'l Arabî, 2008), 16: 269-271.

üzere, peygamber olmadan önce şeytanın vesvesesine kapılan ilk insan, ağacın meyvesinden yemekle cennetten çıkarılmış ve dünyaya gönderilmiştir²⁰⁶. Aynı surenin 123. ayetini açıklarken de “*Hep birlikte yeryüzüne inin.*” emrinin verildiğini yani cennette bulunan Âdem ve Havva’ya cennete inmelerinin söylendiği anlatılır²⁰⁷.

Yine İbn Kesir, yaratılan varlığa insan denmesinin ahdi unutarak terk etmesinden kaynaklandığını anlatır ve bu konuda Mücahid ve Hasan el-Basrî’den gelen rivayetleri zikreder. Ona göre de şeytanın vesvesesine uyduğu takdirde insan, rızık arama konusunda zorlanacak ve rahat bir yaşamın içinden çıkartılacaktır²⁰⁸.

Kur’an’da altı yerde “Aden cenneti” olarak geçen yer, Hz. Âdem ve Havva’nın belli bir süre buldukları, daha sonra da çıkartıldıkları yer olarak tasvir edilmektedir²⁰⁹. Tefsir alimlerinin çoğunluğu, ayette geçen cenneti değerlendirirken, ayet ve hadislerin zahiri anlamlarından yola çıkarak, “Mü’minlere vaadedilen ebedi cennet (cennetü’l huld)” olduğu yorumunu yapmışlardır²¹⁰. Bunların yanı sıra ayette geçen cennetten maksadın yeryüzünde bir bahçeyi temsil ettiği ya da gökte olduğu yorumu da yapılmıştır. Bir kısım alim ise bu tür bilgiler, gaybi konulara dahil olduğu için, bu konuda susmanın daha isabetli olacağı görüşündedir²¹¹.

Cumhura göre, ayetlerde geçen cennet kelimesinin, ahiret cenneti olarak yorumlanmasının delilleri şunlardır: Mutlak bir lafız olarak kullanıldığında cennet kelimesi, dünyada yapılan güzel işlerin karşılığının alınacağı ve mü’minlere ahirette verileceği vadedilen cenneti ifade eder²¹². Yine Tâhâ 117’de geçen “*فَلَا يُخْرَجُكُمْ مِنْ الْجَنَّةِ*” cennet kelimesi, lam-ı tarif ile gelerek ahd-i zihni ifade etmektedir. Bu da inananların zihinlerinde oluşan ahiret cennetine delalet eder. Yine aynı surenin 118-119. ayetlerinde, “*Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok. Yine burada susuzluk çekmezsin ve sıcaktan bunalmazsın.*” ifadeleri, dünyada geçerli olabilecek özellikler değil, bazı alimlerin ifade ettiği gibi cennetü’l Huld yani ebedilik cennetinin vasıflarıdır²¹³.

²⁰⁶ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr Taberi, *Taberi Tefsiri* (Daru Hicr, 2001), 16: 186-189.

²⁰⁷ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 16: 191.

²⁰⁸ Ebu’l Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985), 10: 5276.

²⁰⁹ Bkz. Bakara 2/35, A’râf 7/19, Tâhâ 20/117-121

²¹⁰ Kara, “Kur’ân’da “Âdem Cenneti””, 88.

²¹¹ Kara, “Kur’ân’da “Âdem Cenneti””, 92.

²¹² Şehâbeddin Mahmud Âlûsi, *Rûhu’l Meâni* (Beyrut: Daru İhyai’t Tûrasi’l Arabi, t.y.), 1: 233.

²¹³ Kara, “Kur’ân’da “Âdem Cenneti””, 93-94.

Bunların yanında, yukarıda da değindiğimiz üzere bu olayda anlatılan cennetin, ilk akla geldiği anlamıyla ahiret cenneti olmadığını savunanlar da mevcuttur. Onlara göre “Düşüş” olarak çevirilere yansıyan “هَبَطَ / hebata” fiili, metafizik bir cennetten düşmeyi anlatmaktan ziyade, bolluğun ve bereketin olduğu bir yaşamdan, zorluk ve sıkıntıların yaşandığı bir hayata ya da duruma düşmeyi ifade etmektedir. Hatta bu fiilin, Allah’ın gözünden düşmek gibi bir anlamı da içerdiğini söyleyenler olmuştur. Öyle ki onlara göre insan için kullanıldığında bu kelimeye, küçük görme, hafife alma manası da verilebilir²¹⁴.

Ayetlerdeki cennetin, ahiret cenneti olmadığını savunanların bir başka delillendirmesi de imtihan olgusu üzerindedir. Onlara göre ahiret denilen yer bir imtihan yeri değil, imtihanlar sonucunda yapılanların karşılığının alınacağı yerdir. Ayrıca şeytan, Âdem’e vesvese verebildiyse ve bu olay cennet denilen mekânda gerçekleşiyse, şeytanın böyle bir yere girmesi de mümkün olmamalıdır²¹⁵.

Tüm bu görüşler ve delillendirmeler incelendiğinde, yasak ağaç olayının cennette gerçekleştiğine dair hemfikir olan alimlerin, cennet kelimesiyle ne kastedildiği meselesi söz konusu olduğunda ayrılığa düştükleri görülür. Cenneti, ahiret cenneti olarak yorumlayanların literal bir okumayla ya da başka bir söylemle, lafızcı bir bakış açısıyla değerlendirmeleri eleştirilirken, cennetin dünya üzerinde bir bahçe olduğunu söyleyenler için ise, bu bilginin Tevrat’ta geçmesi sebebiyle, Kur’an’a israiliyatın karıştırıldığı eleştirisi getirilmektedir. Hatta İslamiyet öncesinde, “Beytü’l Medaris” denilen eğitim yerlerinde Tevrat derslerinin verildiği, bu sebeple Arap kültürüne, Yahudi kültürünün de etki ettiği dile getirilmiştir²¹⁶.

Bu farklı bakış açılarına rağmen, bu olayın genel itibarıyla yapılan yorumları, müfessirler arasında benzerlik göstermektedir. Yaptıkları izahlarla, asli günahın karşısında durmuşlar, ki Âdem ve Havva’nın tevbelerinin kabul edilmiş olması asli günahın olmadığını kanıtıdır²¹⁷, ayrıca anlatılan bu yaratılış kıssasında insanın yasak ağaçla imtihan edilmesinin, bu dünyaya bir hazırlık olduğu²¹⁸, insanın kendini tanıması ve fark etmesi için bir sebep kılındığı şeklinde de anlaşılmıştır.

---

²¹⁴ Mustafa Öztürk, “Âdem, Cennet ve Düşüş”, *Milel ve Nihal*, 2 (2004): 179-180.

²¹⁵ Bahattin Dartma, “Hz. Âdem’in Dışlandığı Cennetin Dünyası Meselesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IX/2 (2009): 13.

²¹⁶ Hakkı Şah Yasdıman, “Yılan, Havva, Adem Arasında Geçen Olaylara İslam ve Yahudiliğin Bakışı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/34 (2011): 14.

²¹⁷ Georges C. Anawati, “İslâm’da Aslı Günah Kavramı Var mıdır?”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, trc. Sadık Kılıç, 7 (1986): 510.

²¹⁸ Gürkan, “Yahudi ve İslâm Kutsal Metinlerinde İnsan’ın Yaratılışı ve Cennet’ten Düşüş”, 34.

3.3. İlgili Ayetler Bağlamında İnsanın Sonsuzluk İsteğinin ve Sonsuzlukla İmtihanının Değerlendirilmesi

Aristo'nun "*Ebedi ve Mutlak Cevher*" olarak nitelendirdiği Tanrı, makro ve mikro alemde var olan şeylerin tümünün yorumlanmasında ve anlaşılmasında, başvurulabilen mercii konumundadır²¹⁹. Ayrıca insanın, din ve ahlak ile ilgili yaşadığı tecrübeler, bu dünyada yaşanan olayların bir karşılığının olacağı inancını artırmakta, sarfedilen gayretlerin boşa çıkacağı inancına da karşı bir tutum besletmektedir. Dünya hayatının bitiminde, insanın o "sıfır noktasına" geri dönmeyeceğine dair var olan kanaat, ölümsüzlüğe ya da sonsuzluğa inancın/isteğinin en temel sebepleri arasında sayılabilir²²⁰. Yine yapılan bir başka yorumda ise hayatın anlamı sorgulanırken nereden geldiğimiz kadar, nereye gideceğimizin de merak konusu olduğu, bunu sebebinin ise bizzat hayatın eksikliği ve kopukluğundan kaynaklandığı ifade edilmiş, bu da dünya hayatının ötesine yapılan bir işaret olarak değerlendirilmiştir²²¹.

Felsefecilere göre ruh, maddesel bir yapısı olmayan cevherdir, bu sebeple de ölümsüzlük, geçici şeylerin olduğu dünyadan ruhun kurtulması ve değişmezlik alemine bir geçişi olarak yorumlanır²²². Buna karşın, insanın yalnızca bedenden ibaret olduğunu iddia eden materyalistler, ölümsüzlüğün ruhi bir eylem olarak görenlerin aksine, ölümsüzlüğü beyin salt bir fonksiyonu olarak ele alırlar. Bunun bir sonucu olarak da ölümsüzlüğün ne bedensel ne de ruhsal bir karşılığının bulunmayacağını savunurlar²²³. Bunların yanı sıra ruh ve beden ilişkisi hakkında var olan sair yorumlar ve görüşlere burada değinmeyerek, tezimizin asıl hedefinden sapmamak adına bu kadarıyla iktifa ediyoruz. Fakat ruhun ne şekilde değerlendirileceği, ruh ve beden arasında nasıl bir bağın olduğu gibi sorular, tarih boyunca ölümsüzlük fikrine nasıl bakıldığını anlamak noktasında büyük önem arz ettiğini de dikkatlerden kaçırmamak gerekir.

Allah kelamı Kur'an'dan yola çıkarak ele aldığımız bu konu, Kur'an'ın çeşitli surelerinde ve ayetlerinde geçmesine rağmen, yalnızca A'râf, Hicr ve Tâhâ surelerini ele almayı tercih ettik. Surelerin genel itibariye içerdiği konulara değindikten sonra A'râf suresinde

---

²¹⁹ Teoman Duralı, "Aristoteles'in 'Kategoriler'inde, 'Fizik'i ile 'Metafizik'inde Değişme ve Zaman Sorunları" 0/26 (1987): 111.

²²⁰ Ömer Ergin, *Din Felsefesinde Ölümsüzlük Argümanı* (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2015), 13; Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, 183.

²²¹ George Galloway, *The Philosophy Of Religion* (New York, 1914), 550.

²²² Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, 13.

²²³ Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, 17.

bahsedilen elest bezmini²²⁴, Hicr suresinde geçen meleklere verilen secde emri ve iblisin kovulması olayını²²⁵ ve son olarak da Tâhâ suresinde anlatılan yasak ağaç meselesini²²⁶, tezimizin ana omurgasını besleyen kaynak olarak ele aldık. Bu sebeple ayetlerde geçen olaylar ışığında, yapılan tefsirlerden de hareketle, elest bezminin, meleklere yapılan secde emrinin ve yasak ağaç meselesinin, zaman kavramının ortaya konulmadığı bir yerde geçtiği yorumu yapılabilir. Zira elest bezminin, daha dünya hayatı dahi söz konusu değilken vuku bulduğu, yukarıda yararlanılan kaynaklarda variddir. Aynı açıklamalar ve yorumlar, diğer iki surenin ilgili ayetlerinde anlatılan olaylarda da geçerlidir. Buna ister zamanın yokluğu diyelim ister sonsuzluk alemi diyelim ister de tanrısal düzlem diyelim hepsi de ortak bir payda olan zamanın söz konusu olmadığı bir yerde geçtiği fikrinde birleşmektedir.

Ayetler hakkında yapılacak bir başka yorum da, insanın en büyük imtihanlarından birinin, bu dünyanın içine gönderilmesidir. Yani bu dünyanın en temel özelliği olan “zaman” koşullu bir varoluşun içine dahil edilmektir. Söz konusu olayların ana karakteri olan insanın da sonsuzluğa olan merakının buradan kaynaklandığı kanaatindeyiz. Zira insan, yasak ağaca yaklaştığında, melekler kendisine secde ettiğinde ve Allah’ın Rabliğini kabul edip etmediğinin sınındığı elest bezminde, olayların yaşandığı yerlerdeki zaman mefhumu kapalı kalmıştır. Yaşanılan yer itibariyle de bu dünya hayatından bir kesit sunmadığı görülmektedir.

Gerek tefsir gerek de din felsefesi alanında incelediğimiz çalışmalarda, Kur’an’da anlatılan söz konusu olayların, insanın göz ardı edemeyeceği arzularından biri olan sonsuz yaşama isteği²²⁷ ile ilgili ele alındığı görülmüştür. Genellikle ruh kavramı üzerinden açıklanmaya çalışılan konu hakkında farklı bir bakış açısıyla değerlendirilen ayetler ile, sonsuzluk düşüncesine sebep olduğu düşünülen ihtimallere, bir başka pencere açılmıştır. Hem teolojii hem de felsefeyi ilgilendiren bu konuya, Kur’an’i bir temellendirme yapılmaya çalışılması, konu hakkında yapılan çalışmalara zenginlik kazandıracağı kanaatindeyiz.

---

²²⁴ Bkz. A’râf 7/ 172-173

²²⁵ Bkz. Hicr suresi 15/28-34

²²⁶ Bkz. Tâhâ 20/ 115-124

²²⁷ Ergin, *Din Felsefesinde Ölümsüzlük Argümanı*, 49.

4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SONSUZLUK ANLAYIŞININ İNSAN YAŞAMINDAKİ YANSIMASI

Tezimizin bu bölümüne kadar insan için imtihan sebeplerinden biri olarak gördüğümüz, sonsuzluk konusunda teorik bilgilendirmeler ve kavramsal analizler yapıldı. Bu bölümde ise konumuzun pratiğe yansıyan kısmını yani insan yaşamında sonsuz bir hayata olan inancın neye dayandığı ve hangi sebeple olduğunu değerlendireceğiz. İslam inancında ahiret inancı olarak karşımıza çıkan bu yansıma, her ne kadar diğer dinlerde reenkarnasyon gibi inançlarda da görülse de, bu tezde yalnızca ahiret inancı ele alınacaktır.

4.1. Ahiret İnancı

4.1.1. “Ahiret” Kelimesinin Anlamı

İslam’ın en önemli üç akidelerinden²²⁸ birini oluşturan ahiret inancı, insanı yok olma korkusundan kurtarıp, sonsuz olma arzusunu karşılayacak bir kapı açmaktadır. Öyle ki insan, tarihin farklı devirlerinde bu konu hakkında görüşler ortaya koymuş, ölüm gerçeğini anlamlandırma ve kabullenme hususunda birtakım inançları benimsemiştir. Bunlardan biri olan ahiret inancı, ölüm korkusuyla baş edebilme gibi var olma ve herhangi bir zaman sınırı olmaksızın var olmaya devam edebilme isteğini karşılayacak bir çözüm yolu da sunmaktadır. Tezin ilk bölümlerinde değindiğimiz, hayatı anlamlandırma konusunda dinin, insan için büyük bir kaynak olduğu konusu, ahirete dair inancın somut bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple öncelikle ahiret kelimesinin kavramsal analizi yapılacak ve daha sonra da söz konusu yansımalar ele alınacaktır.

Farklı varyantlarla, Kur’an’ın 110 ayetinde geçen ahiret kelimesi, ismi fail olarak “E-H-R/ آخر” kökünden türemiş müennes bir kelimedir. “Son, nihayet” gibi anlamlara gelen ve “ilk, önceki” gibi manalarda kullanılan “evvel” sözcüğünün zıt ifadesini oluşturmaktadır. Bu kelime Allah için bir sıfat olarak kullanıldığında ise yaratılmış tüm varlıklar yok olmasına rağmen yok olmayan, ebedi kalan²²⁹ anlamında Kur’an’da kullanılmıştır²³⁰.

²²⁸ İslam’ın 3 temel esası ya da akidesi “Allah’ın varlığı ve birliği, peygamber inancı ve ahiret inancı”dır.

²²⁹ Bekir Topaloğlu, “Âhir”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), I: 542.

²³⁰ Bkz. Kasas 28/ 88, Hadîd 57/3.

Kur'an'ın çeşitli yerlerinde, ahiret yurdunu tavsif etmek üzere kullanılan bu kelime, “يَوْمُنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ”²³¹ gibi yirmi altı ayette, nihai günü/ son günü anlatarak “el-vevmü'l âhir” şeklinde, “قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ”²³² gibi dokuz yerde tamlama olarak “darü'l âhira” şeklinde, yalnızca “نُتِمَّ اللَّهُ يُنْشِئُ النَّسَاءَ الْآخِرَةَ”²³³ ayetinde ikinci yaratılışı ve ikinci hayatı anlatmak üzere “en-neş'ete'l âhira ” olarak, “فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ”²³⁴ gibi “dünya” kelimesi ve “ûla” kelimesiyle birlikte elli yerde geçmektedir.

Ahiret kelimesi terim anlamı olarak, ölümlle birlikte berzah alemini de içine alan, dünya hayatının sona ermesiyle beraber gidileceğine inanılan ve sonsuz bir hayatın bulunduğu bir yeri ifade eder. Ayetlerde de anlatıldığı üzere ahiret, dünya hayatına benzetilerek tavsif edilir ve insanlığa ölümsüz bir yaşamı vadeder. Zira ahiret hayatını anlatan pek çok ayet, cennet ve cehennem tasvirleri yaparken “ابد/ ebede” kelimesiyle birlikte gelir. Bu da bizlere, ahiret hayatının bir sonunun olmadığını gösterir ki insan, dinin öğretileri vesilesiyle içinde yaşadığı kaygıları anlamlandırmak ve gidermek konusunda bir çıkış yolu bulmuş olur.

4.1.2. Ahiret İnancının Dinlerdeki Yansıması

Cennet, cehennem ve araf gibi kavramlarla anlatılan ahiret, yalnızca İslam dininde olan bir inanç değil, aynı zamanda Yahudilik, Hristiyanlık gibi semavi dinlerde de bulunmaktadır²³⁵. Bunların haricinde ilkel kavimler de dahil olmak üzere herhangi bir kutsal olan ve Tanrı inancına sahip, hemen hemen tüm dinî yapılarda, ahiret ya da tekrar hayat bulma inancının da var olduğu görülür²³⁶. Ancak şu var ki “ahiret”in tasviri, inançların kendi bünyelerinde barındırdıkları düşünceler bağlamında şekillenmiş ve bu sebeple de insanlar arasında farklı farklı görüşlere sebebiyet vermiştir. Yahudilik ve Hristiyanlık metinlerinde ahiret, tıpkı İslam inancında olduğu gibi, bu dünyada yapılan işlerin karşılığının alınacağı bir yer olarak anlatılmıştır²³⁷. Fakat burada şunu da belirtmekte fayda var ki apokaliptik bir bakış açısıyla yorumlanan Eski Ahit, dünya ve ahireti tamamen birbirinden ayıran, dünyayı kötülük membaı ve şeytanın hüküm sürdüğü,

²³¹ Âli İmrân 3/ 114.

²³² Bakara 2/ 94.

²³³ Ankebut 29/ 20.

²³⁴ Bakara 2/ 217.

²³⁵ Ümit Horozcu, “Âhiret İnancı ve İnsan Psikolojisi”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 16 (2012): 105.

²³⁶ Bekir Topaloğlu, “Âhiret”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), I: 543.

²³⁷ Bkz. Eyüb 14/14-20, 19/25-27; Markos 12/ 18-25.

ahireti ise tek hükmedicinin Tanrı olacağı bir yer olarak tasvir etmiştir. Hem bu sebepten dolayı hem de Tevrat ve İncil'deki ahiret anlatımlarının son derece yüzeysel oluşu, Kur'an'ın bu kitaplardan nemalandığı ihtimalini yok eder. Bunların haricinde Sümer, Akad ve Babil medeniyetlerinde ölümsüzlüğe ulaştıracak otun aranması, Yunan mitlerinde görülen Kore'nin aranması, birçok papirüste ölüm ve sonrasına dair resimler²³⁸ gibi semboller de bu medeniyetlerin üyeleri arasında ahirete ya da bir başka deyişle ölüm sonrası hayata inanıldığının bir göstergesidir.

Yine Mısır'da ölüm ötesini anlatan "Eskaton" anlayışı, o dönemin insanları için hayatı anlamlandırmaya yarayan bir inanç olarak karşımıza çıkar. Ahiret inancının geçmişten itibaren insanların zihin dünyalarında bir yansımalarının bulunmasına dair bir başka örnek de ölümlerin mezarlarında yapılan kazılarda görülmektedir. Zira söz konusu kazılarda, ölümlerin mezarlarının yanına süs eşyası, balta, yiyeceğine inanıldığı et gibi şeylerin bırakılmış olması, bunu kanıtlar niteliktedir²³⁹. Yine tarih boyu farklı yerlerde, ölümsüzlük sırrını ve özel bir isimlendirmeye "ab-ı hayat"ı arayanlar olagelmıştır²⁴⁰.

İlk dönemlerden itibaren insanlarda var olan ölüm ve ötesi konusunun, üzerinde sıkça düşünülen, aynı zamanda da korku ve belirsizlik içeren bir mesele olarak incelendiği görülür. Yine Hz. Peygamber'in risaletinden evvel, cahiliye Arapları arasındaki ölüme karamsar bakış, şiiirlere de yansımıştır²⁴¹. Kur'an'a baktığımızdaysa, yalnızca ölümün var olduğundan²⁴² ve Allah'a döndürülecek olmaktan bahsedilmekle kalmayıp²⁴³, aynı zamanda ahiret konusunda gafil olmamak gerektiği²⁴⁴, ahiret için çalışanların kazançlarının artırılacağı konusuna değinildiğine de dikkat çekilir²⁴⁵. İyilik yapanların karşılığını en güzel şekilde alacağı vadinin yanında, kötülük işleyenlerin de bu yaptıklarının muhakkak karşılığını alacağına dair bir inanç aşılarda. Cennet ve cehennem kavramlarının aynı ayetlerde sıkça kullanılması da bir Kur'an üslubu olarak, insanı korku

---

²³⁸ Zuhul Karahan Kara, "Tek Tanrılı Dönem Öncesi Dinlerde Ölümden Sonra Yaşam Düşüncesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* X/4 (2002): 31.

²³⁹ Kara, "Tek Tanrılı Dönem Öncesi Dinlerde Ölümden Sonra Yaşam Düşüncesi", 33.

²⁴⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "Âb-ı Hayat", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), I: 1.

²⁴¹ "هل نحن الا كأرواح تمر بها/ تحت التراب و اجساداً كأجسادٍ" "Bizler ancak toprağın altına vücut ile, rüzgarlar misali uçup giden ruhlar gibi değil miyiz? Abîd el-Abras, *Divan Abîd b. el-Abras* (Beyrut: Daru'l Kitabu'l Arabi, 1994), 55.

²⁴² Âl-i İmrân 3/ 185.

²⁴³ Bakara 2/ 28.

²⁴⁴ Rum 30/ 7.

²⁴⁵ Şûrâ 42/ 20.

ve ümit ekseninde tutmaya çalışmaktadır. Bu sebeptendir ki ayetlerde, dünyanın kıyamet ile yok olacağı²⁴⁶ ve bu helakten sonra yeniden dirilmenin²⁴⁷ gerçekleşeceği anlatılmıştır. Genel olarak değerlendirilirse, yukarıda farklı devirlerde yaşayan insanların zihinlerinde ve yaşayışlarında, ahiret inancının ne denli etkili ve gerekli olduğu görülecektir. Yine tüm bunlar değerlendirildiğinde, hayatın trajik duygusu olarak adlandırılan “Ölüm” karşısında insan, ebedileşmek ve bakileşmek yani sonsuz olmak istemektedir²⁴⁸. Belki de bu arzusunun bir cevabı olan ahiret inancı, gerek insanın günlük yaşantısında gerek yaptığı eserlerde ve gerek de ölüm merasimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Farklı dinlerde farklı şekillerde ortaya çıkmış olursa olsun ahiret inancı, insanın hayata olan bakışını ve yaşayışını değiştirmekte ve davranışlarını etkilemektedir.

4.1.3. Ahiret İnancının İnsanın Pratik Hayatına Yansımaları

Kelam alimlerine göre sonsuzluk isteği, insanın doğuştan getirdiği bir arzu olduğu için, varlığı inkâr edilemeyen ve bu sebeple de gerçekleşeceğine dair şüphe duyulmaması gereken bir konudur²⁴⁹. Buna rağmen ölüm sonrası hayatı mutlak olarak reddedenler, agnostik bir bakış açısıyla konuyu inceleyenler, dirilişin yalnızca bedenle olduğunu ya da yalnızca ruh ile olduğunu savunanlar da mevcuttur²⁵⁰. Konunun dağılmaması adına burada genel olarak ahiret inancının, insan yaşamını ne şekilde etkilediğine değinilecektir.

4.1.3.1. Hayatı Anlamlandırmaya Katkısı

Ölüm sonrasına dair inanç Kur'an'da anlatılırken, dünya ve ahiret dengesini tesis edecek ve mutlak bir ilişkinin varlığını gösterecek şekilde ele alınır²⁵¹. Bu sebeptendir ki “Öteki dünya”yı en güzel şekilde inşa edebilmek, bu dünyada ilahi buyruklara olan bağlılıkla ilişkilidir. Bu noktada ahiret inancının faydalarından bahsederken ilk olarak hayatı anlamlandırmayı ele alabiliriz.

---

²⁴⁶ En'âm Suresi 6/ 2.

²⁴⁷ Yûnus Suresi 10/ 45

²⁴⁸ Miguel de Unamuno, *Hayatın Trajik Duygusu*, trc. Mehmet Sait Şener, 2. baskı (İstanbul: Divan Kitap, 2017), 260.

²⁴⁹ Adil Bebek, “Maturidi'nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2000): 7.

²⁵⁰ Selim Özarslan, “Ahiret İnancının İnsanın Anlam Arayışına Müspet Katkısı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 [Prof. Dr. Şaban Kuzgun Armağanı] (2000): 300-301.

²⁵¹ Muhammed Abdelhaleem, “Kur'an'da Ahiret- Dünya ve Dünya Hayatı”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler*, trc. Şehmus Demir I/3 (1998): 330.

Düşünürlere göre hayatı boyunca insan, özellikle “Nereden geldiği, nerede olduğu ve nereye gittiği” sorularının cevabını bulmak için çaba sarfetmektedir. Bunlara bulduğu veya bulmaya çalıştığı “doğru” cevaplar neticesinde, hayatını anlamlandırabilmektedir. Din, bu noktada inananlara bir pencere açmakta, etrafındaki her şeyin bir manasının olduğunu öğretmekte ve anlamsızlıktan anlamlılığa doğru bir çizgi çizmektedir²⁵². Ahirete inanan bir kimse de etrafından edindiği ölüme dair tecrübelerden hareketle, ölüm ve ötesine karşı yaşayabileceği kaygıları, asgari seviyeye indirebilmektedir. Nereye gideceği ve nelerle karşılaşacağı konusundaki ayetler, bu konuda insana destek sağlamaktadır. Örneğin A'râf 7/ 44' de “*Cennetlikler cehennemliklere, "Rabbimizin bize va'dettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin va'd ettiğini gerçek buldunuz mu?" diye seslenirler. Onlar, "Evet" derler. O zaman aralarında bir duyurucu, "Allah'ın laneti zalimlere!" diye seslenir.*” gibi ayetler, ahiret hakkında bilgi vermekle kalmayıp, aynı zamanda ahirete hazırlık olması bakımından, bu dünyayı da gaye edindirmektedir.

Fizik kanunlarındaki, tabiatın boşluk kabul etmediği düşüncesi, mikro kozmos olan insan için de geçerlidir. Zira insan, ruh ve bedenden müteşekkil, ikili bir yapıya sahiptir. Ruh, olması gerektiği şekilde doyurulmadığında, metafiziksel alemi tam anlamıyla idrak edemeyecek ve bu sebeple de fiziki dünyayı da gerektiği şekilde anlayamayacak hatta bir çıkmazın içine girecektir. Günümüz insanı üzerinde yapılan psikolojik incelemeler bizlere gösteriyor ki anlam mekanizmasını kuramamış bireyler, gerek zihinsel gerek psikolojik ve gerek de manevi yönden problemlerle karşılaşabilmektedir²⁵³. Zira din, çeşitli sıkıntılarla karşılaşan, hayatın olağan akışında yaşanılanları kabullenemeyen veya nasıl değerlendirmesini bilmeyen insana yardımcı olmaktadır. Böylece de insanın ruh sağlığı, olumlu yönde geliştirilmesi sağlanmaktadır²⁵⁴. Bunların neticesinde de ahirete olan inancın, ruhun üzerinde göz ardı edilemeyecek şekilde etkilerinin olduğu söylenebilir.

4.1.3.2. İnsan Hayatını Disipline Etme

Ahiret inancının insana sağladığı bir diğer fayda da insan hayatını disipline etmesi ve insana sorumluluk kazandırmasıdır. Zira bu inanç, kişide adeta otokontrol mekanizması kurarak, hayatın akışını sistematik hale getirir. Bunun bir sonucu olarak da toplum

---

²⁵² Güven Ağırkaya, “Âhiret ve Ruh Sağlığı”, *Uluslararası Din ve Medeniyet- I Sempozyumu (Din ve Sağlık): Tebliğler Kitabı I* (2021): 309.

²⁵³ Ağırkaya, “Âhiret ve Ruh Sağlığı”, 310.

²⁵⁴ Horozcu, “Âhiret İnancı ve İnsan Psikolojisi”, 106.

içerisinde iyi ve doğru kavramları, inanç sahibi olanla olmayan arasında birtakım farklılıklar arz eder. Örneğin inanç sahibi bir kimseye göre Tanrı'nın emrettiği şeyler iyi kabul edilirken, inanç sahibi olamayan bir kimse içinse, şayet ölüm ötesine dair herhangi bir inancı da yoksa, bu dünyada kendi menfaatine yönelik her ne varsa onu iyi ve güzel kabul edecektir²⁵⁵. Bu da gösteriyor ki inanç sahibi insanda, kişiden kişiye değişen bir ahlak karmaşası yerine, ortak paydalarda buluşabilen bir anlam merkezi yerleşmiş olacaktır.

Yaratılmış varlıklar arasında en kıymetli varlık addedilen insan, yüce bir öz taşımasından dolayı hem madden hem de manen kendisine yüklenen görevlerin farkına varıp, üzerine düşeni yerine getirmekle sorumludur. Bu sorumluluğu yerine getirmediği takdirde, ilahi tenkite uğrayacağı ve gerektirdiği sonuçlara da maruz kalacağı bilincinde olmalıdır. Ayrıca bu bilinçle harekete geçtiğinde ve hayatını buna göre şekillendirmeye başladığında, Tanrı merkezli otokontrol mekanizmasını kurmuş olacaktır.

4.1.3.3. Problemlere Karşı Baş Etmeyi Öğretme

Ahirete olan inancın bir diğer faydası da günlük hayatın içerisinde yaşanan problemlerle nasıl başa çıkılacağını öğretmesidir. Zira tezimizin en önemli sacayaklarından birini teşkil eden “imtihan” olgusunun pek çok varyasyonu, hayatın içerisinde karşılaşılabilmektedir. Allah, insanların din konusundaki samimiyetlerini ölçmek için²⁵⁶ kıtlık vererek ya da sahip olunan şeyleri eksilteceğini söyleyerek, iyilik ve kötülükten²⁵⁷, hayır ve şerden²⁵⁸, dünyanın geçiciliğinden²⁵⁹, dünyada yaşandığı müddetçe sahip olunan mal ve mülkten²⁶⁰, üzüntü ve kederden²⁶¹, bela ve musibetlerden²⁶² bahsederek, tüm bunların imtihan olduğuna dikkat çekmiştir.

Hayatın her yerinde karşılaşılan imtihan kavramına karşı teselli mahiyetindeki ahiret inancı, yaşanan acılarla baş etmeye ya da yaşanması muhtemel acı sonuçlardan korunmaya karşı, insanı ayakta tutmaktadır. Çünkü zorluklara sabır gösterildiği ve sıkıntılarla en güzel şekilde mücadele edildiğinde Allah, tüm bunların mükafatını ahirette

---

²⁵⁵ Özarslan, “Ahiret İnancının İnsanın Anlam Arayışına Müspet Katkısı”, 303.

²⁵⁶ Bakara Suresi 2/ 155.

²⁵⁷ Tâhâ Suresi 20/ 40.

²⁵⁸ Enbiyâ Suresi 21/ 35.

²⁵⁹ Tâhâ Suresi 20/ 131.

²⁶⁰ Teğâbün Suresi 64/ 15.

²⁶¹ Tâhâ Suresi 20/ 40

²⁶² Hac Suresi 22/ 11

vereceğini, Kur'an ayetlerinde belirtmiştir²⁶³. Ahiret inancının daha pek çok faydası olmakla birlikte son olarak, belki de insan ruhunda doldurulması gereken en büyük boşluk olan, sonsuzluk isteğine değinilerek konu nihayete erdirilecektir.

4.1.3.4. Sonsuzluk İsteğine Karşılık Vermesi

Kur'an'da sağlam kalelerin ardına saklanılsa dahi gelip yakalayacak olan ölüm²⁶⁴, insan için kabullenmesi ve anlamlandırması en zor konuların başında gelir. Aslında ölüme olan bu karamsar bakışın sebebi olarak, "kaybetme" olgusunun insan zihnindeki olumsuz karşılığında ileri geldiği söylenebilir²⁶⁵. Zira kaybetmek, elde olan şeylerin yok olmasıdır ve ölüm sonrası hakkında dinin bu konudaki öğretileri, insana yerleşmediği sürece, ölümü bir kaybediş olarak algılamaktadır. Bu sebeptir ki asırlar öncesinden bugüne değin insan, ölümden kaçmaya ve ondan korunmaya çalışmış, ölümsüzlüğün sırrını bulmak için gayret etmiştir. Ayrıca, tezimizin ikinci bölümünde ele aldığımız yasak ağaç meselesindeki ayetlerde şeytan, Hz. Âdem'i ebedileşmeye karşı merak uyandırarak kandırması olabileceği yorumları da yapılmaktadır. Bu da bizlere gösteriyor ki insan, sonsuzluk fikriyle dünyaya gelmiş ve bu dünyada bu merakını devam ettirmiştir.

İslam'daki ahiret inancı da bu noktada, insana en önemli soru(n)una çare olmuştur. Çünkü ölüm, her ne kadar bu dünya için bir son olsa da yeni bir hayatın başlangıcı olarak addedilir. Yeni ve nihai hayatın yani ahiret hayatının ise ebedi olacağı ayetlerde defaatle zikredilmiştir²⁶⁶. Ebediyetin bu denli anlatılması, ölüm korkusunun yanında sonsuzluk merakının da insan için itminanını sağlayacaktır. Böylece de tek başına, baş edemeyeceği ve anlamlandırmak konusunda zorluk çekeceği en önemli meselelerde, din ile bir çıkış yolu bulmuş olacaktır.

Konuyu genel çerçevesini vermek gerekirse son, nihayet anlamındaki ahiret, Kur'an'ın pek çok yerinde kullanılmış ve genellikle de ölüm sonrası hayatı nitelemiştir. Bir imtihan sebebi olarak değerlendirdiğimiz ebedileşmek arzusu, Hz. Âdem'i yasak olan ağaca yaklaştırmış, dünyaya geldikten sonra da tarih boyu ölüme çare olacak sırrı aramaya sevk etmiştir. Din tam da bu noktada, insana yardım etmekte ve anlam arayışına katkı

---

²⁶³ Bakara Suresi 2/ 155.

²⁶⁴ Nisa Suresi 4/ 78

²⁶⁵ Ağırkaya, "Âhiret ve Ruh Sağlığı", 319.

²⁶⁶ Bkz. Bakara Suresi 2/ 25, Âl-i İmran 3/ 198, Mâide 5/ 119

sunmaktadır. Yukarıda da zikredildiği üzere, insana sağladığı pek çok yarar, ahirete inanılmasının istenmesindeki hikmetlere kaynak olmaktadır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnsanın sonsuzluk arzusunda olmasını, bir nevi imtihan olarak değerlendirdiğimiz çalışmamızda, imtihan anlamına gelen kelimelerden “fitne, bela ve imtihan” gibi kelimelerin Kur’an’da, diğer kelimelere oranla daha sık kullanıldığını gördük. Bu sebeple yapılan bu kelimelerin analizlerinde sözlük anlamlarındaki olumsuz anlamların, ayetlerde de kimi zaman bu olumsuzluğu koruyarak kullanıldığını kimi zaman da farklı kelimelerle yapılan tamlamalar sayesinde olumlu bir manaya ya da olaya delalet ettiğini fark ettik.

Sonsuzluk imtihanının bir yansıması olarak değerlendirilen, Hz. Âdem’in yasak ağaca yaklaşmasını anlatan olayın hem Kitâb-ı mukaddese göre hem de Kur’an’a göre ele alınmasından elde edilen verilerde, Kitâb-ı Mukaddes’te anlatılan Âdem ve Havva figürlerinin, son derece karamsar bir yapıda olduğu göze çarptı. Özellikle Havva karakteri, Âdem’i günaha sürükleyen ve bu sebeple de aslında son derece biyolojik bir yapıdan kaynaklanan olayların, bu günaha bağlandığı görüldü. Yaşanan bu olaydan sonraki anlatımlarda, Âdem ve Havva’nın bağışlandığına dair herhangi bir ize rastlamadık.

Kur’an’da ise olay, detaylı bir şekilde ele alınmaktan ziyade, verilmek istenen mesaj odaklı olduğu ve işin sonunda bağışlanmanın gerçekleştiği anlatılarak, insana ümit aşılacağı kanaatine vardık. Akabinde, sonsuzluk anlamına gelen ve ayetlerin analizi sonucu elde edilen “ebed” ve “huld” kelimeleri incelendi. Ele alınan bu kelimelerin haricinde her ne kadar dolaylı olarak sonsuz yaşama işaret eden anlatımlara rastlanmışsa da burada direkt olarak sonsuzluğu anlattığını düşündüğümüz iki kelimeyi esas aldık. Kelimeleri bağlamlarıyla beraber değerlendirmek adına, ayetleri de zikrederek kavramsal tahlilin yanında metinsel tahlili de yaptık.

Çalışmamızın ana omurgasını oluşturan düşünceyi desteklemek için ele aldığımız ayetler, A’râf, Hicr ve Tâhâ surelerinin dışında Bakara, İsrâ ve Sâd surelerinde de geçmektedir. Fakat konuyu çok genişletmemek adına yalnızca A’râf, Hicr ve Tâhâ sureleri bağlamında ele alındı. Bu surelerin bir diğer ortak paydası da Mekki oluşlarıdır ve Mekki surelerin anlatımlarının, özellikle soyut inançlar hakkında olduğu, ilmi kaynaklarda varid olan bir husustur.

Tezimizi destekleyecek ayetler incelendiğinde, elest bezminin, meleklerle secde emirinin verildiği ayetlerin ve Hz. Âdem’in imtihana tabi tutulduğu yasak ağaç meselesinin, direkt

konumuzla bağlantılı olduğuna kanaat getirdik ve bu minvalde değerlendirme yaptık. Bunun haricinde, insan yaratıldığında Tanrı'nın ruhundan üfürülmesi olayı ise tefsir alimlerinin yaptığı yorumlar baz alındığında, konumuzla doğrudan ilgili olmadığını değerlendirdiğimiz için, tezimize dahil etmedik.

Son olarak da insandaki sonsuzluk arzusunun kaynağının, bu arzunun hayat içerisindeki karşılığının ve insanın inanç hayatında nasıl yer bulduğunun delillendirmesini, insanın ahirete olan inancıyla birlikte değerlendirdik. Bu inancın insana sağladığı faydalarının da üzerinde durulmasıyla, konuyu nihayete erdirdik.

Sonuç olarak A'râf, Hicr ve Tâhâ surelerinde geçen ayetlerde anlatılan olayların, insandaki sonsuzluk düşüncesinin oluşmasında etkili olduğu söylenebilir. İnsanın hayatında eksik olmayan imtihan olgusu, dünyaya geldiğimiz andan itibaren zihinlerde oluşan sorularda dahi bir karşılık bulmuştur. Sorduğu sorular ve böylece aldığı cevaplar ya da hayatı boyunca aramaya devam ettiği yanıtlar, insanı hep bir başka boyuta taşımakta ve aslında insanın kendisinin bile fark edemediği bir tekamülü gerçekleştirilmektedir. İnsan, zaman aktıkça farklılaşan olguların içine bir anlam arayışıyla dahil olduğunda, değişim doğrudan başlayacak ve ilahi terbiye tecelli edecektir.

Denilebilir ki tefsir ilminde, hayat rehberi olan Kur'an'ı açıklarken, aynı zamanda insanı da açıklamakta ve insana insanı yani kendisini anlatmaktadır. Bu sebeple insanı ilgilendiren konular, aynı zamanda dinin de ilgilendiği konular arasında olmuştur. Böylece insan, Kur'an ile hayatına anlam katmakta ve bu sayede de hayatını en yüce olan bilinçte yani Allah'ta birleştirmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdelhaleem, Muhammed. “Kur’an’da Ahiret- Dünya ve Dünya Hayatı”. *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler*. Trc. Şehmus Demir I/3 (1998).
- Abdulkaki, Muhammed Fuad. “el-Mu’cem’ul Müfehres li Elfâz’il Kur’an-ı Kerim”. *F-T-N*. Dar’ul Kütübi’l Mısriyye, 1945.
- Abdulkaki, Muhammed Fuad. “el-Mu’cem’ul Müfehres li Elfâz’il Kur’an-ı Kerim”. *B-L-V*. Dar’ul Kütübi’l Mısriyye, 1945.
- Abdulkaki, Muhammed Fuad. “el-Mu’cem’ul Müfehres li Elfâz’il Kur’an-ı Kerim”. *E-B-D*. Dar’ul Kütübi’l Mısriyye, 1945.
- Abras, Abîd el-. *Divan Abîd b. el-Abras*. Beyrut: Daru’l Kitabu’l Arabi, 1994.
- Ağırkaya, Güven. “Âhiret ve Ruh Sağlığı”. *Uluslararası Din ve Medeniyet- I Sempozyumu (Din ve Sağlık): Tebliğler Kitabı I* (2021).
- Altuntaş, Mehmet. *Kur’an-ı Kerim’e Göre İmtihan Gerçeği*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002.
- Âlûsi, Şehâbeddin Mahmud. *Rûhu’l Meâni*. Beyrut: İdaretü’l Tabâati’l Arabî, 2008.
- Âlûsi, Şehâbeddin Mahmud. *Rûhu’l Meâni*. Beyrut: İdaretü’l Tabâati’l Arabî, 2008.
- Âlûsi, Şehâbeddin Mahmud. *Rûhu’l Meâni*. Beyrut: İdaretü’l Tabâati’l Arabî, 2008.
- Âlûsi, Şehâbeddin Mahmud. *Rûhu’l Meâni*. Beyrut: Daru İhyai’t Tûrasi’l Arabi, t.y.
- Anawati, Georges C. “İslâm’da Aslı Günah Kavramı Var mıdır?” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Trc. Sadık Kılıç. 7 (1986).
- Ateş, Süleyman. *Kur’an-ı Kerim’in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsîri*. Ankara: Ankara Üniveristesi Basımevi, 1982.
- Aydın, Ömer. “Kâlû Belâ (A’râf, 7/172) Âyetinin Farklı Bir Yorumu”. *Sosyal Bilimler: EKEV Akademi Dergisi XI/32* (2007).
- Azamat, Nihat. “Melekût”. *DİA*. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

- Batuk, Cengiz. “Âdem ve Havva’nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva’nın Hayatı”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* V/10 (Şubat 2006).
- Bebek, Adil. “Maturidi’nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 19 (2000).
- Begavi, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud. *Meâlimu’t Tenzil*. Riyad: Daru Tayyibe, 1898.
- Begavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud. *Tefsîru’l Begavî*. Riyad: Daru Tayyibe, t.y.
- Beydavi, Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru’t Tenzil ve Esrâru’t Te’vil*. Beyrut: Daru İhyai Turasi’l Arabi, t.y.
- Bikâî, Ebu’l Hasen Burhâneddîn. *Nazmü’d-Dürer fî Tenâsübi’l Âyât ve’s Süver*. Kahire: Dar’ul Kütübi’l İslamî, 1984.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Âdem”. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Buhâri, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahihi Buhâri*. Dimaşk: Daru İbn Kesir, 2002.
- Cürcânî, Seyyid Şerif el-. “Et- Ta’rifât”. *E-B-D*. Kahire: Daru’l Fazilet, 2011.
- Çakır, Numan. *Kur’an-ı Kerim’de Secde*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Çelik, Yusuf. “Kur’an ve Hadislerde Belâ Kavramının Anlam Alanı Üzerine Semantik Bir İnceleme”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 27 (2007).
- Çiçekler, Mustafa. “Mevlânâ’nın Sunduğu Ölümsüzlük Suyu: Âb-ı Hayât”. *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri = International Mevlânâ Symposium Papers C. I* (2010).
- Dartma, Bahattin. “Hz. Âdem’in Dışlandığı Cennetin Dünyası Meselesi”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IX/2 (2009).
- Duralı, Teoman. “Aristoteles’in ‘Kategoriler’inde, ‘Fizik’i ile ‘Metafizik’inde Değişme ve Zaman Sorunları” 0/26 (1987).
- Ebu Cafer, Ahmed b. İbrahim el- Gırnatî. *El-Burhan fî Tenâsübi Suveri’l Kur’an*. Suudi Arabistan: Daru’l İbn Cevzi, 2007.
- Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf b. Ali. *Bahru’l Muhît*. Beyrut: Daru İhyai’t Türesi’l Arabi, t.y.

- Ebu'l-Beka el-Kefevî. *El-Külliyat*. 2. baskı. Beyrut: Müessesü'r- Risale, 2018.
- Ebussuud Efendi. *İrşadü'l Akli Selim*. Kahire: Daru'l mashaf, t.y.
- Ebussuud Efendi. *İrşâdü'l Akli's Selîm*. Beyrut: Daru İhyai't Tûrasi'l Arabi, t.y.
- Ergin, Ömer. *Din Felsefesinde Ölümsüzlük Argümanı*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2015.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Kâmûsü'l Muhît*. 8. baskı. Lübnan: Müessesâtü'r Risale, 2005.
- Galloway, George. *The Philosophy Of Religion*. New York, 1914.
- Gürkan, Salime Leyla. "Yahudi ve İslâm Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennet'ten Düşüş". *İslâm Araştırmaları Dergisi*. 9 (2003).
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân. *Kitâbu'l Ayn*. Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiye, 2003.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân. "Kitâbu'l Ayn". *E-B-D*. Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiye, 2003.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân. "Kitâbu'l Ayn". *H-L-D*. Beyrut: Dar el-Kütüb el-İlmiye, 2003.
- Harman, Ömer Faruk. "Havvâ". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Hâzin, Ali b. Muhammed. *Tefsiru'l Hâzin*. Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiye, 2004.
- Hâzin, Ali b. Muhammed. *Tefsiru'l Hâzin*. Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiye, 2004.
- Horozcu, Ümit. "Âhiret İnancı ve İnsan Psikolojisi". *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*. 16 (2012).
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir. *Et-Tahrîr ve't Tenvîr*. Tunus: Daru Tunusiyye, t.y.
- İbn Atiyye el- Endelüsî, Ebu Muhammed. *el- Muharraru'l Veciz*. Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiye, 2001.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Siretü'n Nebeviyye*. 3. baskı. Beyrut: Daru'l Kitabu'l Arabi, 1990.

- İbn Kesir, Ebu'l Fida İsmail b. Ömer. *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. Trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985.
- İbn Kesir, Ebu'l Fida İsmail b. Ömer. *Tefsiru'l Kur'an'il Azîm*. 2. Baskı. Suudi Arabistan: Daru Tayyibe, 1999.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrerem b. Ali Ebu'l Fadl Cemaleddin. *Lisanu'l Arab*. Beyrut: Dar'us Sadr, t.y.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrerem b. Ali Ebu'l Fadl Cemaleddin. *Lisanu'l Arab*. Beyrut: Dar'us Sadr, t.y.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrerem b. Ali Ebu'l Fadl Cemaleddin. "Lisanu'l Arab". *H-L-D*. Beyrut: Dar'us Sadr, t.y.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrerem b. Ali Ebu'l Fadl Cemaleddin. *Lisanü'l Arab*. Beyrut: Dar'us Sadr, t.y.
- İbn Tarhûnî, Muhammed b. Rızk. *Mevsûatü Fedail Süver ve Ayâti'l Kur'an*. Suudi Arabistan: Dar'u İbn Kayyım, 1988.
- İsfehani, Ebu'l Kasım Huseyn b. Muhammed b. el- Mufaddal er- Ragıp. *Müfredat'ü Elfazi'l-Kur'an*. 4. Dimeşk: Dar'ul Kalem, 2009.
- İşler, Emrullah. "Fitne Katilden Beter mi? -Fitne Kelimesi ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu". *İslâmiyât* II/2 (İslâm ve Demokrasi özel sayısı) (1999).
- Kara, Ömer. "Kur'ân'da "Âdem Cenneti"". *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* I/3 (1998).
- Kara, Zuhul Karahan. "Tek Tanrılı Dönem Öncesi Dinlerde Ölümden Sonra Yaşam Düşüncesi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* X/4 (2002).
- Karaman, Hayreddin - Çağrıcı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kâfi - Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 8. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Kaya, Süleyman. *Kur'an'da İmtihan*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Keskin, Hasan. "Kur'an'da Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesinin Yorumu". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/2 (2002).
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Ebed". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Koç, Turan. *Ölümsüzlük Düşüncesi*. 2. baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.
- Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekr. *el- Cami' li Ahkâmi'l Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r- Risale, 2006.
- Kutluer, İlhan. "İnsan". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Mevdûdi, Ebu'l A'lâ. *Tefhimü'l Kur'an*. 2. baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Mukâtil, b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. 2. baskı. Beyrut: Müessesetü't Tarihi'l Arabi, 2002.
- Nesefi, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Medâriku't Tenzil ve Hakâiku't Te'vil*. Mektebetü Nizar Mustafa el- Bâz, t.y.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Âb-ı Hayat". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Oruç, Ayşe Betül. "Klasik ve Modern Dönem Tefsirlerinde Âdem ve Eşinin Cennetten Çıkarılması Konusu - Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] XV/2* (2015).
- Özarslan, Selim. "Ahiret İnançının İnsanın Anlam Arayışına Müspet Katkısı". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5 [Prof. Dr. Şaban Kuzgun Armağanı] (2000).
- Öztürk, Mustafa. "Âdem, Cennet ve Düşüş". *Milel ve Nihal*. 2 (2004).
- Parlak, Ali. "Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Elestü Bi Rabbiküm Kâlû Belâ Mîsâkının Keyfiyet Analizi = The Qualitative Analysis of the Mithaq Alatsu bi Rabbikum Q'al'u Belâ in the Context of Reason of the Revelation (al-Asbâb al-Nuzul)". *Universal Journal of Theology III/2* (2018).
- Razî, Fahreddin. *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l Gayb*. Trc. Suat Yıldırım - Sadık Kılıç - Lutfullah Cebeci - Sadık Doğru. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002.
- Razî, Fahreddin. *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l Gayb*. Trc. Suat Yıldırım - Lutfullah Cebeci - Sadık Kılıç - Sadık Doğru. Ankara: Akçağ yayıncılık, t.y.
- Rıza, Reşid. *Tefsiru'l Menâr*. 2. baskı. 1947.
- Sâbûni, Muhammed Ali. *Safvetü't Tefâsir*. 4. baskı. Beyrut: Daru'l Kur'ani'l Kerim, 1981.
- Samî, Şemsettin. *Kamûs-i Türkî*. Dersaadet (İstanbul): İkdâm Matbaası, 1317.

- Semîn el- Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Abdiddâim. "B-L-V". *Umdetü'l Huffâz fî Tefsîri Eşref'il Elfâz*. Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmiye, 1997.
- Semîn el- Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Abdiddâim. "E-B-D". *Umdetü'l Huffâz fî Tefsîri Eşref'il Elfâz*. Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmiye, 1997.
- Semîn el- Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Abdiddâim. "H-L-D". *Umdetü'l Huffâz fî Tefsîri Eşref'il Elfâz*. Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmiye, 1997.
- Suyûti, Celaleddin. *Dürri'l Mensûr fî Tefsîri'l Me'sûr*. Beyrut: Daru'l Fikr, 2011.
- Suyûti, Celaleddin. *Tenâsüku'd Durer fî Tenâsübü's Süver*. Beyrut: Dar el-Kütüb el-İlmiye, 1986.
- Şentürk, Mustafa. "Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerîm'e Göre İlk Günah ve Kadın". *İslâmi Araştırmalar XXII/1* (2011).
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l Kadîr*. 4. baskı. Beyrut: Daru'l Marife, 2007.
- Şimşek, M. Sait. *Kur'an Kıssalarına Giriş*. 3. baskı. Konya: Kardelen Yayınları, 2013.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l Beyân an Te'vili Âyi'l Kur'an*. Kahire: Daru Hicr, 2001.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Taberi Tefsiri*. Daru Hicr, 2001.
- Temiz, Bilal. "Kur'an'a Göre İmtihan Kavramının Semantik İzahı ve İnsan İçin Önemi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi III/1* (2003).
- Topaloğlu, Bekir. "Âhir". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. "Âhîret". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. "Huld". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Topaloğlu, Bekir. "Tâhâ Suresi". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uludağ, Süleyman. "Belâ". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Unamuno, Miguel de. *Hayatın Trajik Duygusu*. Trc. Mehmet Sait Şener. 2. baskı. İstanbul: Divan Kitap, 2017.
- Vidinli, Hafsa Fidan. "Kur'an'da Üç Kadın : Havva, Meryem, Sebe Melikesi". *Kur'an ve Kadın Sempozyumu 4-5 Haziran 2010 Ankara*. 2013.

- Yasdıman, Hakkı Şah. “Yılan, Havva, Adem Arasında Geçen Olaylara İslam ve Yahudiliğin Bakışı”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/34 (2011).
- Yavuz, Yusuf Şevki. “A’râf”. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım, 2020.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım, 2020.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. İstanbul: Zehraveyn, 2020.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me’âni’l-Şur’ân ve i’râbühu*. Beyrut: Âlemü’l Kütüb, 1988.
- Zemahşeri, Ebu’l Kasım Carullah Mahmud b. Ömer. *Keşşaf*. 3. baskı. Beyrut: Daru’l Marife, 2009.
- Zühayli, Vehbe. *Tefsîru’l Münîr*. 10. baskı. Dımaşk: Daru’l Fikr, 2009.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Elif GÜMÜŞ
Yabancı Dili	Arapça
Orcid Numarası	0000-0002-0711-8154
Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası	<u>10389474</u>
Lise	Derici Mustafa Gürbüz Anadolu Lisesi- AYDIN/ Kuşadası
Lisans	Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Mesleki Deneyim	Diyanet İşleri Başkanlığı Söke İlçe Müftülüğü- 4-B Vaiz (2022-)